

2

Demografie

rok 2016

ročník 58

revue pro výzkum
populačního vývoje

Renáta Kyzlinková – Anna Šťastná
Reprodukční plány mladých mužů v ČR

Michaela Klapková – Luděk Šídlo – Branislav Šprocha
Koncept prospektivního věku a jeho aplikace na vybrané ukazatele
demografického stárnutí

Jana Křestňanová
Analýza vývoje plodnosti na území České republiky po roce 1950 do současnosti
za využití dekompozičních metod

ČLÁNKY | ARTICLES

- 111 Renáta Kyzlinková – Anna Šťastná**
Reprodukční plány mladých mužů v ČR
Reproductive Plans of Young Men
in the Czech Republic
- 129 Michaela Klapková – Luděk Šídlo –
Branislav Šprocha**
Koncept prospektivního věku
a jeho aplikace na vybrané ukazatele
demografického stárnutí
The Concept of Prospective Age
and Its Application to Selected Indicators
of Demographic Ageing
- 142 Jana Křestánová**
Analýza vývoje plodnosti na území České
republiky po roce 1950 do současnosti
za využití dekompozičních metod
An Analysis of Fertility Trends in the Czech
Republic from 1950 to the Present Using
Decomposition Methods

SČÍTÁNÍ LIDU | POPULATION CENSUS

- 159 Pavel Čtrnáct**
Příprava světových sčítání kolem roku 2020
pokračuje
Work Continues on Preparing Censuses
around the World for 2020

RECENZE | BOOK REVIEWS

- 165 Ludmila Fialová**
Aktualizované vydání
Historického lexikonu obcí
The Revised Edition of the Historical
Lexicon of Municipalities
- 167 Jiří Vopravil**
Zdravotně rizikové chování mládeže v Česku
Health-Risk Behaviour among Czech Youth

ZPRÁVY | REPORTS

- 169** 7. ročník konference Mladých demografů
The 7th Conference of Young Demographers
- 171** Prof. Ing. Zdeněk Pavlík, DrSc. 85letý
Prof. Ing. Zdeněk Pavlík, DrSc.
on His 85th Birthday
- 173** Z České demografické společnosti
From the Czech Demographic Society
- 174** Zástupci Přírodovědecké fakulty
na konferenci Americké populační asociace
Representatives of the Faculty of Science
at a Conference of the Population Association
of America
- 176** Jubilejní XV. konference o rodinné politice
v Senátu PČR
Jubilee 15th Conference on Family Policy
in the Senate of the Parliament of the Czech
Republic

PŘEHLEDY | DIGEST

- 179 Petr Dědič**
Senioři v mezikrajském srovnání – část II.
Seniors in an Interregional Comparison –
Part II

BIBLIOGRAFIE | BIBLIOGRAPHY

*Názory autorů se nemusí vždy shodovat se stanovisky
redakční rady.*

*The opinions of the authors do not necessarily reflect those
of the editorial board.*

**Demografie je recenzovaný odborný časopis, který
je zařazen v Seznamu českých recenzovaných
neimpaktovaných periodik a v citační databázi Scopus.**

**Demografie is a peer-reviewed journal. The journal is
registered on the List of Czech non-impact peer-reviewed
periodicals and in Scopus, the citation database of peer-
reviewed literature.**

REPRODUKČNÍ PLÁNY MLADÝCH MUŽŮ V ČR¹⁾

Renáta Kyzlinková²⁾ – Anna Štastná³⁾

REPRODUCTIVE PLANS OF YOUNG MEN IN THE CZECH REPUBLIC

Abstract

The paper discusses the circumstances and structural conditions of the male transition between childlessness and the first child based on an extensive sample survey 'Životní a pracovní dráhy 2010' (Life and Work Trajectories 2010). The analysis revealed that the chances that a man plans children in his life is significantly influenced particularly by his level of education, partner history and his views on the value of having children in life. Men with a university education who have a partner and believe that a life without children cannot be as fulfilling as a life with children were shown to have the highest chances of having children in the future.

Keywords: fatherhood, male fertility, logistic regression, reproductive plans, childlessness

Demografie, 2016, 58: 111–128

ÚVOD

Postavení otců a jejich role v rámci soukromého prostoru rodinné jednotky a veřejného prostoru reprezentovaného trhem práce je předmětem výzkumu řady sociologických šetření v ČR (např. výzkumy VÚPSV⁴⁾ a SoÚ AV ČR⁵⁾). Na druhou stranu demografické souvislosti mužské prokreace jsou v analýzách plodnosti ČR často ignorovány a reprodukce, její časování a okolnosti, které k rozhodování, zda se stát rodičem, vedou, jsou zkoumány zpravidla pouze z ženské perspektivy. Studium determinant a časování mužské plodnosti bylo dlouho opomíjeno i světovými demografií a sociologií.

Zvýšená pozornost začala být otcům věnována přibližně v posledních třech dekadách minulého století, kdy se v západní Evropě a USA⁶⁾ začal prosazovat trend tzv. „nového otcovství“⁷⁾ (Lewis, 1986; Lupton – Barclay, 1997; Singly, 2000; Clarke – Popay, 1998) a kdy bylo zřejmé, že dochází ke změně, respektive k novému utváření otcovské role, a to jak ve vztahu k dítěti, tak vzhledem k partnerce. Nový diskurs tedy již nepředpokládá tradiční rozdělení rolí v rodině s otcem, který plní pouze funkci živitele a relativně odtaziť autority, ale otce, který má vůči svému dítěti daleko méně hierarchizované postavení a otce, který se významně

1) Text vznikl v rámci projektu „Otcovství a mateřství v kontextech trhu práce a sociální politiky“ (GA ČR, reg. č. 15-14736S).

2) Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i., kontakt: renata.kyzlinkova@vupsv.cz.

3) Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i., kontakt: anna.stastna@vupsv.cz.

4) Např. projekty „Rodina, zaměstnání, vzdělání“, „Půl na půl – rovné příležitosti žen a mužů“.

5) Např. projekty „Změny v uspořádání genderových rolí v rodině: participace v rodině a domácnosti po návratu muže z rodičovské dovolené zpět do práce“, „Souvislosti proměn pracovního trhu a forem soukromého, rodinného a partnerského života v české společnosti“, „Rodičovství po partnerském rozchodu – rodičovské role a identity rozvedených matek a otců“.

6) V USA The National Institute for Child Health and Human Development (NICHD) realizoval v letech 2005–2012 rozsáhlý projekt na téma Transition to Fatherhood, do kterého bylo zapojeno mnoho odborníků různých vědních disciplín.

7) „Nové otcovství“ předpokládá aktivní účast otců na výchově dětí již od raného věku. Otec by měl sehrát roli průvodce a trenéra, který dítěti pomáhá rozvinout jeho osobnost a nalézt nejlepší způsob sebeuskutečnění (Singly, 2000 in Radimská, R. 2002)

podílí na péči o dítě, na jeho výchově. Navíc je tzv. „nový otec“ vnímavý a pozorný vůči potřebám dítěte a poskytuje dítěti pozitivní emoční podporu.

Mužská plodnost jako ukazatel reprodukčního chování byla v České republice zevrubněji studována pouze v letech 2011–2013 v rámci projektu GAČR⁸⁾ „Reprodukční chování mužů“ (viz např. *Rabušic – Chromková Manea*, 2011). Výsledky tohoto projektu však z důvodu retrospektivní povahy výzkumu na populaci mužů 40–55 let nenabízejí základní pohled na problematiku časování mužské plodnosti, zejména pokud jde o časování tranzice z bezdětného stavu k rodičovství. Ačkoliv byl výzkum Rabušice a Chromkové Maney věnován mimo jiné i tématu bezdětnosti, chybí zde strukturální pohled na její případné determinanty. Tyto mezery si klade, díky možnosti využít data zahrnující také muže v mladém věku, alespoň částečně za cíl vyplnit tento příspěvek.

Přestože se příspěvek primárně soustředí na reprodukční plánování současné mladé generace mužů, je vhodné nejprve stručně uvést kontext reprodukčního chování mužské populace a jeho vývoj v čase. Výrazné změny reprodukčního chování v České republice od 90. let 20. století, které jsou podrobně popsány z hlediska ženské populace za využití dat přirozené měny (např. *Sobotka et al.*, 2008; *Rychtaříková*, 2010; *Hamplová – Rychtaříková – Pikálková*, 2004) je totiž možné, s pomocí dat výběrových šetření,⁹⁾ doložit také u mužů.

Hlavním projevem změn reprodukčního chování je vedle omezení počtu dětí v rodině odklad jejich narození do vyššího věku. V ČR byl pokles úrovně plodnosti a posun její realizace do vyššího věku ve srovnání s ostatními evropskými zeměmi neobvykle rychlý. Mezi roky 1990 a 2005 se zvýšil průměrný věk rodiček o čtyři roky na 26,6 při narození prvního dítěte a na 28,6 let celkově (*Zeman*, 2006). V roce 2014 byl průměrný věk matek již 29,9 při narození dítěte a 28,1 při narození prvního dítěte (*ČSÚ*, 2015).

Obdobně jako u žen proběhla transformace reprodukčního chování mužů z hlediska výrazné změny jejího časování především v generacích 70. let. Graf 1 znázorňuje přechod k rodičovství pro poválečné generace mužů spočítaný metodami analýzy přežití (konkrétně metodou Kaplan-Meier). Zatímco muži narození do poloviny 60. let vykazují obdobný model přechodu k rodičovství a modální věk narození 1. dítěte se pohybuje v rozmezí 26,0–26,7 let, v generaci 1970–74 dosahuje modální věk již 30,5 roku. U generace 1975–79 pravděpodobně přesáhne věk 35 let, přesně však z dat zatím nejde určit, neboť v době šetření (tj. 2008) v této generaci více než polovina mužů zůstávala bezdětná.

Zajímavé je, že reprodukční chování se pravděpodobně začalo rozrůžňovat již mezi muži v generaci 1965–69, neboť v mladším věku probíhalo časování otcovství obdobně jako ve starších generacích (10 % mužů bylo otci před dosažením 22. roku věku, shodně jako v generacích 1945–64), modální věk však již na rozdíl od starších generací narostl na 27,4 let. To znamená, že muži, kteří se nestali rodiči ještě před rokem 1990 dle starého reprodukčního režimu, začali otcovství v nových společenských poměrech odkládat. Odpovídá to například také zjištěnému bimodálnímu rozložení intenzity plodnosti 1. pořadí¹⁰⁾ u žen z generací 1970–74, které ukazuje, že mnoho žen z těchto generací se stalo matkami ještě podle modelu typického pro socialistické období, avšak ženy, které byly při změně společenských podmínek ještě bezdětné, přerušily tento původně nastavený kurz časné generiční plodnosti a odložily narození svého prvního dítěte do vyššího věku (*Sobotka et al.*, 2008: 416).

Spolu s koncentrací na dvoudětný model rodiny během socialismu docházelo k poklesu bezdětnosti žen, která dosáhla velmi nízké úrovně, neboť pouze 5–7 % žen narozených v 1930–1963 zůstalo trvale bezdětných.¹¹⁾ Dominance dvoudětného modelu je patrná

8) GAČR „Reprodukční chování mužů“ GAP404/11/0329, hlavní řešitel Prof. PhDr. Ladislav Rabušic, CSc., FSS Masarykova Universita.

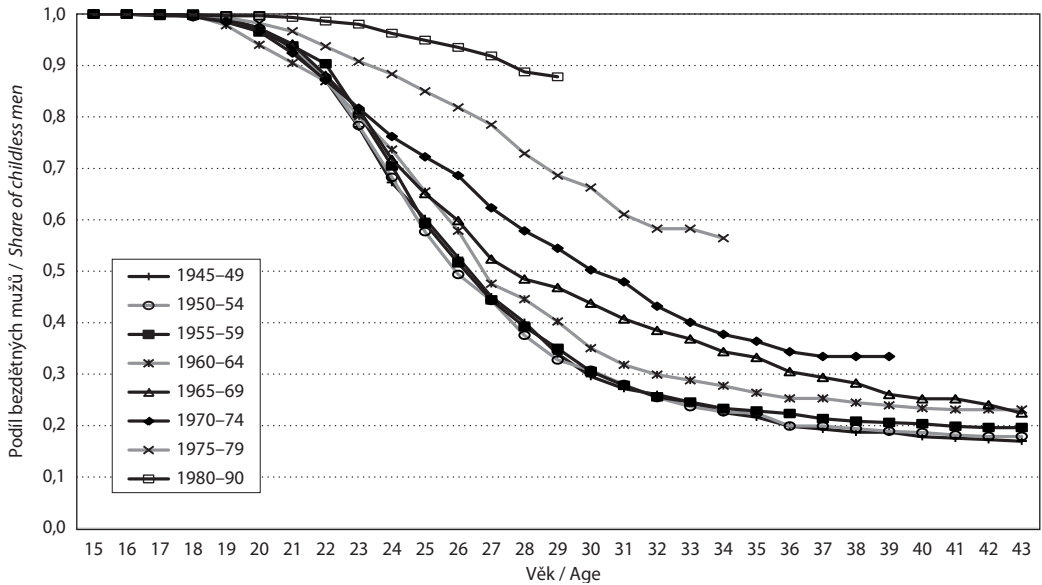
9) Pro tyto účely využíváme data 2. vlny reprezentativního výzkumu Generations and Gender Survey (GGS) realizovaného v roce 2008 na vzorku 10 071 respondentů ve věku 18–79 let.

10) Dle výpočtu ukazatele věkově specifické podmíněné pravděpodobnosti narození prvního dítěte (conditional age-specific probabilities of having first birth), jak uvádí *Sobotka et al.* (2008).

11) Tato úroveň jen mírně přesahuje hodnoty biologické neplodnosti a bylo jí částečně dosaženo díky modelu časného zakládání rodiny (*Sobotka et al.*, 2008).

Graf 1: Narození 1. dítěte mužům ve vybraných generacích, analýza přežití, stav k roku 2008

Transition to the birth of the first child, men, birth cohorts 1945–1990 (survival curve), situation in 2008

Pozn.: Metoda Kaplan-Meier, Log Rank test rozdílnosti křivek signifikantní při $p < 0,001$.

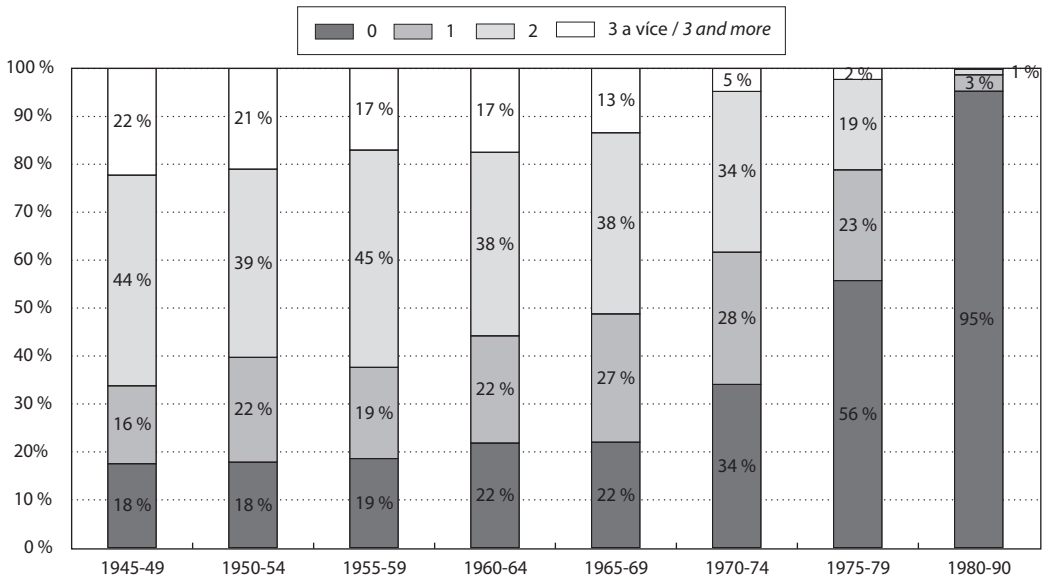
Note: Kaplan-Meier survival plot, Log Rank test < 0.001 .

Zdroj: GGS 2008.

Source: GGS 2008.

Graf 2: Podíly mužů podle počtu dětí, generace 1945–1990, stav k roku 2008

Percentages of men with the given number of children, birth cohorts 1945–1990, situation in 2008

Zdroj: GGS 2008; vážený soubor.

Source: GGS 2008; weighted sample.

také v generacích mužů, nicméně odhadovaná úroveň bezdětnosti dosahuje v generacích 1945–1964 v porovnání se ženami výrazně vyšších, zhruba trojnásobných hodnot. Odhad bezdětnosti mužů založený na datech GGS je také mírně vyšší než odhad konečné bezdětnosti *Chromkové Maney a Rabušice* (2013), který činí 16,3 % pro generace 1956–71.

Muži narození v osmdesátých letech jsou v šetření zachyceni téměř výhradně jako doposud bezdětní. Právě u nich dochází k největšímu odkladu rodičovství a právě na ně a jejich reprodukční plány se bude zaměřovat tento příspěvek. Cílem je analyzovat a popsat rozdíly mezi muži, kteří se chtějí v budoucnu stát otcem, a mezi muži, kteří rodičovství neplánují. Zaměřujeme se přitom na determinanty převážně strukturálního a situačního charakteru vycházející ze socio-demografických charakteristik cílové populace a její situace pokud jde o partnerské vztahy a rodinné vazby. Termín „plánování rodičovství“ uvažujeme v tomto příspěvku spíše jako životní strategii než konkrétní cílenou aktivitu vedoucí k otěhotnění partnerky, respektive k zabránění nežádoucího těhotenství partnerky.

1. REPRODUKČNÍ PLÁNY JAKO ZÁKLAD ROZHODOVACÍHO PROCESU VEDOUcíHO K RODIČOVSTVÍ

Rozhodnutí stát se poprvé otcem, pokud k tomuto rozhodnutí vůbec dojde, je velmi komplexní proces. Zatímco proces rozhodování, zda se stát matkou ovlivňují nejen normy a obecně zastávané hodnoty dané společností, ale i individuální hodnoty a subjektivní preference, u mužů je situace o to komplikovanější, že do rozhodování intenzivněji vstupuje interpersonální vztah v rámci partnerské diády. Rodičovství muže je tak závislé na kvalitě partnerského vztahu, vzájemné důvěře partnerů, vymezení partnerské dominance/submisivity apod. Tyto faktory samozřejmě ovlivňují i rozhodování o zahájení reprodukce žen, nicméně biologické rozdíly pohlaví jasně determinují muže k tomu, že rozhodnutí stát se otcem nemůže

ležet jen na nich samotných. Ze současných výzkumů reprodukčních preferencí vyplývá, že muži dají na názor své partnerky, pokud jde o počet dětí nebo časování rodičovství, více než ženy na názor svého partnera (*Dudová – Vohlídalová*, 2007). Muži musí samozřejmě nést i to riziko, že do rozhodnutí o své reprodukci nemusí kromě poskytnutí biologického materiálu zasáhnout žádným volným jednáním (*Lewis*, 1986). Výzkumy mapující rozhodovací proces mužů jsou většinou řešeny na základě kvalitativních metod. V českých podmínkách bylo plánování rodičovství ať už jako součást životního názoru případně jako životní etapa, ke které jedinec během své životní cesty dospěje, studováno velmi okrajově (*Kubičková*, 2008; *Čápková*, 2014; *Hašková*, 2009; *Hašková*, 2006) a v případě *Haškové* (2009) jako vysvětlující fenomén zvyšujících se podílů bezdětných osob ve společnosti.

Ideálně by měl být přechod k rodičovství uváženým a plánovaným krokem, který je mezi partnery diskutován a kde došlo v diskusi ke vzájemné shodě. Je zřejmé, že reálné chování je od ideálu často vzdáleno a pozice mužů v případě vlastní reprodukce znamená řadu alternativních procesů. Partnerské vyjednávání ohledně rodičovství však přesahuje zaměření této studie.

Text se bude zabývat velmi ranou fází celého procesu rozhodování, zda se stát otcem, či nikoliv. Jinak řečeno, příspěvek bude pojednávat o ochotě mužů založit v budoucnu rodinu. Domníváme se, že důležitou složkou této ochoty je zejména hodnotová orientace spolu s normativními do určité míry i stereotypními představami o rodičovství jako takovém (srovnej např. *Billari – Philipov – Testa*, 2009; *Rostgaard – Moberg*, 2015). Lze také předpokládat, že pokud jde o plánování reprodukce, budou u bezdětných osob převažovat hodnotové a ideové vlivy nad vlivy strukturální povahy jako je např. bytová a ekonomická situace. *Hašková* (2006) k tomuto problému uvádí, že strukturální vlivy získávají na intenzitě až při plánování dětí vyššího pořadí. Nicméně jsme přesvědčeny, že vnímání pozitiv a negativ rodičovství je zásadní determinantou pro rozhodnutí, zda jedinec ve svém životě nakonec k reprodukci přistoupí či ne.¹²⁾

12) Tématem souladu očekávaného a reálného počtu dětí se zabývala řada domácích i zahraničních studií (např. *Rabušic – Chromková Manea*, 2007; *Hora*, 2008; *Chesnais*, 2000; *Bongaarts*, 2001; *Hakim*, 2003; *Goldstein – Lutz – Testa*, 2003; *Billari – Phillipov – Testa*, 2009).

Právě ideové a hodnotové zakotvení jedince podstatně ovlivní, zda jedinec bude k realizaci reprodukce v životě, kde je celá řada konkurenčních „životních cest“, směřovat. V souladu s teorií druhého demografického přechodu (*van de Kaa*, 1987) je důležité si uvědomit, že moderní, tržně ekonomická společnost umožňuje mužům a ženám volit si a takřka sestavovat si své životy podle svých přání. Mladí lidé mají tu možnost vybrat si mezi tím, zda chtějí studovat, cestovat, věnovat se kariéře či svým zálibám, nebo mít dítě (*Lechnerová*, 2011). Přesto, jak ukazují některé domácí sociologické studie, právě rodina a děti hrají v hodnotovém žebříčku lidí zcela zásadní roli a obojí se řadí na jeho nejvyšší příčky (*Kučera*, 2000; *Kuchařová*, 2003; *Šamanová*, 2006; *Štátná*, 2007; *Lechnerová*, 2011). Ačkoliv mít děti patří mezi životní priority jak u mužů, tak u žen, muži řadí důležitost rodičovské role až za roli partnerskou a za prioritu dobrého zaměstnání (*Šamanová*, 2006). Tomu pak odpovídá i reálné reprodukční chování s vyšším podílem bezdětných mezi muži a vyšším průměrným věkem muže při narození dítěte.

2. DATA

Ke studiu reprodukčních plánů mužů jsme zvolily sekundární analýzu datového souboru Životní a pracovní dráhy 2010.¹³⁾ Sběr dat byl uskutečněn kvótním výběrem prostřednictvím face to face rozhovorů. Reprezentativní vzorek čítal 4 010 respondentů ve věku 25–60 let. Reprezentativita vzorku byla stanovena podle pohlaví, věku, vzdělání, velikosti místa bydliště a regionu.

Pro potřeby našeho výzkumu jsme se soustředili pouze na muže ve věku 25–29 let. Početně čítal redukovaný vzorek 366 mužů. Ve věku 25–29 let byli téměř všichni (94 %) respondenti bezdětní. Vzhledem k tomu, že průměrný věk otců při narození dítěte

(modelovaný výpočet odhadovaných chybějících údajů o otci dítěte)¹⁴⁾ se v současnosti pohybuje okolo 33,2 roku (u žen 29,9 let) a těžiště plodnosti je u mužů jednoznačně ve věkové kategorii 30–34 let, pak lze předpokládat, že naše cílová věková skupina má realizaci reprodukčních plánů ještě před sebou. Zároveň se jedná o životní etapu, kdy jedinec o rodičovství začíná alespoň uvažovat, případně plánovat možnost přijetí rodičovské role do budoucna. Plánování rodičovství v tomto věku tedy vypovídá o ochotě mladé mužské populace změnit v budoucnu svůj životní styl.

3. OCHOTA STÁT SE OTCEM – ODSTUP OD RODIČOVSTVÍ SE NAPŘÍČ VĚKEM NEPROMĚŇUJE

Reprodukční plány se významně liší podle pohlaví. Děti ve svém životě neplánuje statisticky významně více mužů než žen.¹⁵⁾ Pouze 57 % mladých bezdětných mužů ve věku 25–29 let deklarovalo, že plánuje ve svém životě děti. Stejný postoj zaujaly více než tři čtvrtiny stejně starých bezdětných žen. Z grafu 3 je zřejmé, že se podíl bezdětných mužů, kteří rodičovství do budoucna neplánují, napříč věkovými kategoriemi příliš neliší. Dle předpokladu tento podíl roste s věkem respondenta, ale nikterak významně, pokud předpokládáme, že ve vyšším věku již respondenti znají např. svá zdravotní omezení a dokáží odhadnout své fyzické síly na tak náročný úkol, jakým rodičovství bezesporu je.

4. ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKY OSOB S POZITIVNÍMI REPRODUKČNÍMI PLÁNY

4.1 Strukturální vlivy

Reprodukční plány bezdětných mladých mužů jsou významně závislé na dosaženém vzdělání. Tato závislost

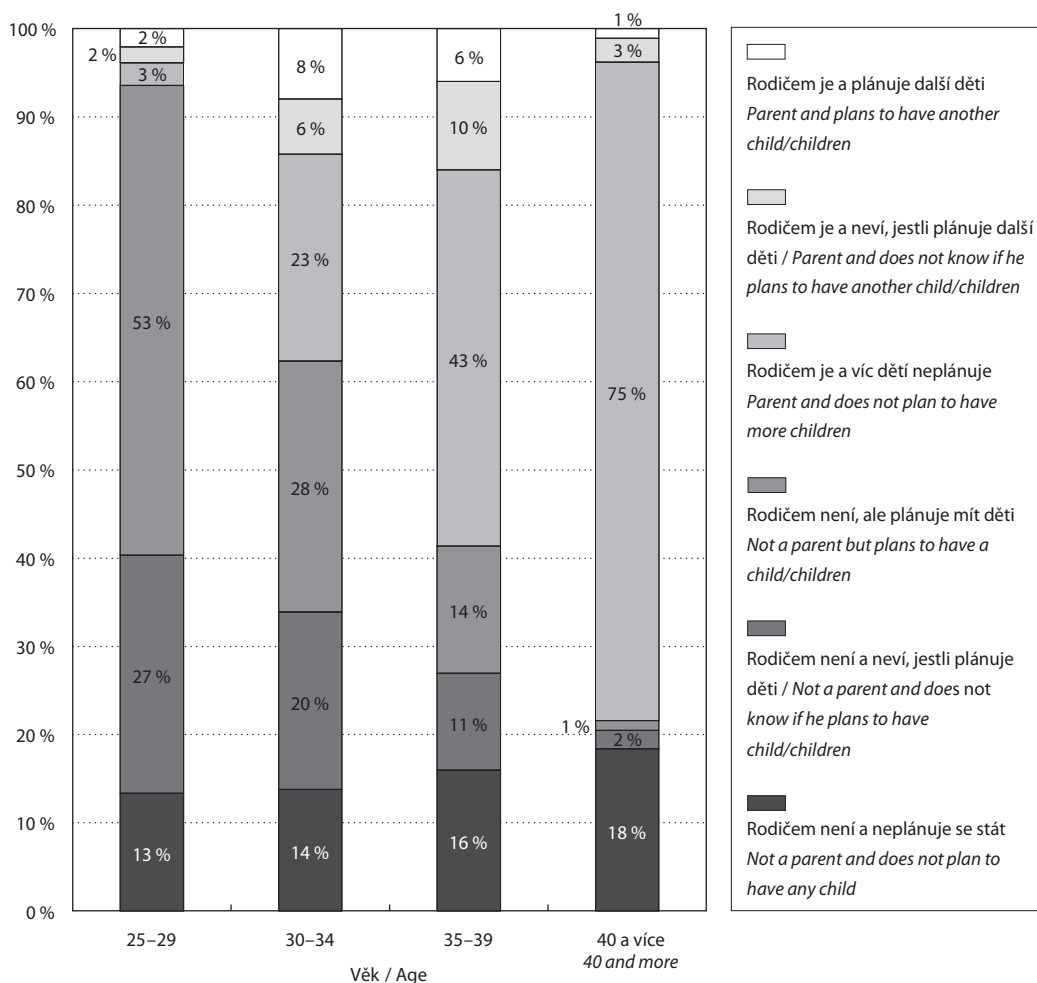
13) Data byla sbírána v rámci projektu SoÚ AV ČR „Proměny forem uspořádání partnerského a rodinného života z hlediska konceptu životních drah“ (GAČR reg. č. P404/10/0021).

14) Průměrný věk otce při narození prvního dítěte nelze z oficiální statistiky vypočítat, jelikož pořadí dítěte je vztaženo vždy pouze k matce.

15) U bezdětných mužů ve věku 25–29 let to bylo 14,2 % a u žen 6,5 %. Zároveň nebylo rozhodnuto 29,1 % mužů a 18,1 % žen této věkové kategorie.

Graf 3: Reprodukční plány mužů podle věku

Fertility plans of men by age

Zdroj: Životní a pracovní dráhy (ŽPD) 2010.

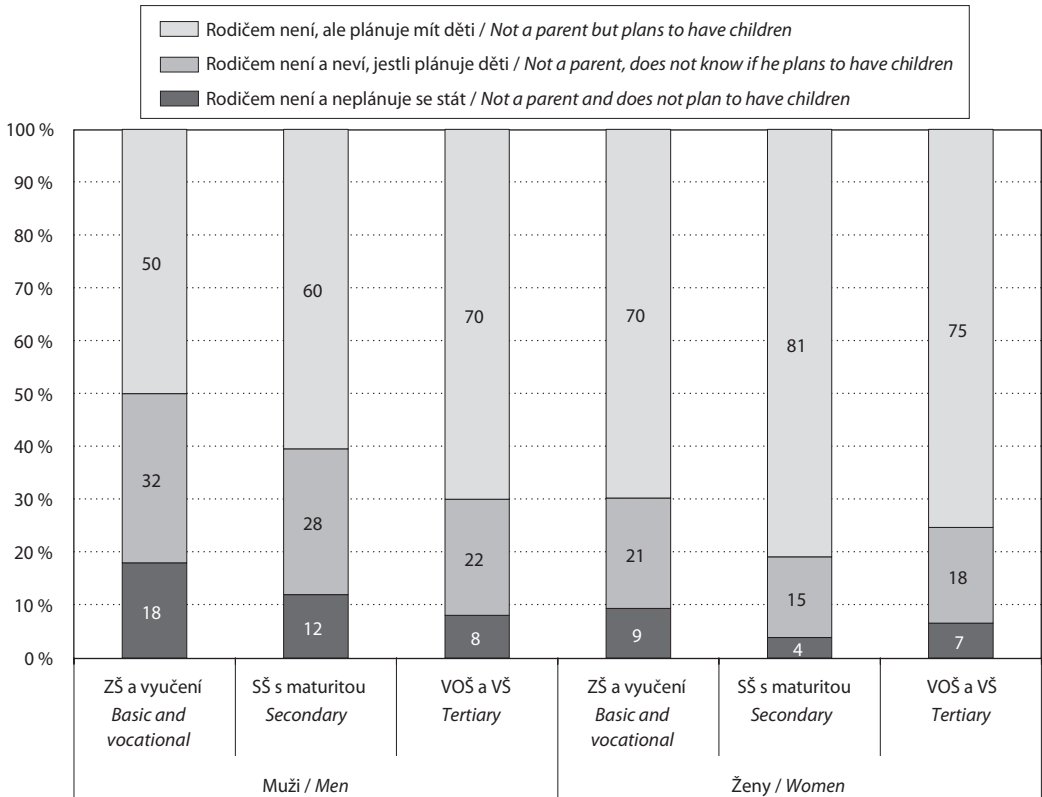
Source: ŽPD 2010.

se jeví jako silnější právě u mužů než u žen. Mezi bezdětnými respondenty ve věku 25–29 let bylo přesvědčeno o tom, že chce mít dítě 70 % vysokoškoláků, 60 % středoškoláků, ale již jen polovina mužů se základním vzděláním nebo výučním listem. Zajímavé je, že ač souvislost plánování reprodukce a vzdělání byla prokázána, podobný vztah mezi ochotou mít dítě a socioekonomickým statutem, stejně jako povahou pracovní činnosti (manuální/nemanuální typ činnosti) nebyl prokázán. Ani zkušenost s nezaměstnaností neměla na skutečnost, zda muž plánuje děti či ne, statisticky významný vliv.

Mezi tzv. strukturální vlivy ve vztahu k ochotě mít v budoucnu děti lze řadit i charakter původní rodiny a podmínky, ve kterých jedinec vyrůstal. Data však ukazují, že mezi „dosud“ bezdětnými respondenty ve věku 25–29 let nebyly zjištěny žádné statisticky významné rozdíly v rodičovských plánech podle vybraných charakteristik původního rodinného zázemí, jakými jsou např. typ rodiny (úplná/rekonstruovaná/1 rodič), počet sourozenců, zkušenost s rozvodem rodičů, velikost obce, kde respondent vyrůstal apod.

Graf 4: Reprodukční plány bezdětných mužů a žen ve věku 25–29 let podle vzdělání

Fertility plans of childless men and women aged 25–29 by highest completed level of education

Zdroj: ŽPD 2010.
Source: ŽPD 2010.

4.2 Hodnotové a ideové vlivy

Výzkumný nástroj nám nabízí baterie proměnných, ze kterých si můžeme utvořit představu, jak o postojích respondenta k genderovým stereotypům týkajícím se mužské a ženské dělby rolí, tak představu o hodnotě dítěte v životě člověka. V této souvislosti jsme formulovaly dva předpoklady.

1. Muži, kteří zastávají spíše tradiční postoj k genderovému rozdělení rolí, budou relativně častěji ve svém životě plánovat děti než muži, kteří se kloní

spíše k genderové rovnosti, a to jak ve sféře placené práce, tak i v rodinném životě.

2. Muži, pro které dítě nepředstavuje výlučný smysl života, budou častěji uvádět, že děti ve svém životě neplánují.

Za použití faktorové analýzy¹⁶⁾ jsme extrahovaly dva faktory, které vystihují respondentův tradiční/egalitářský postoj k rozdělení genderových kompetencí v rámci placené práce a rodiny (*Genderové stereotypy – F1*) a respondentovo vnímání hodnoty dítěte v životě člověka (*Hodnota dítěte – F2*).

16) Faktorová analýza byla provedena pouze u mužů ve věku 25–29 let. Analýza extrahovala dva faktory, kde je vlastní číslo větší než jedna (kritérium vyčerpané variance faktorem). Oba faktory vysvětlují 53,7 % variability vstupujících proměnných (po rotaci VARIMAX $F1 = 28,3\%$ a $F2 = 25,3\%$). KMO míra = 0,629, hodnoty Anti-image matice na diagonále jsou >0,5; tj. soubor je pro faktorovou analýzu vyhovující.

Tab. 1: Syčení faktorů „Genderové stereotypy“ a „Hodnoty dítěte“ konkrétními položkami (rotované faktorové zátěže) | Rotated factor loadings of selected observed variables for factors 'Gender stereotypes' and 'Value of a child'

	F1	F2
	Genderové stereotypy <i>Gender stereotypes</i>	Hodnota dítěte <i>Value of a child</i>
Muži by se měli věnovat péči o děti ve stejné míře jako ženy. <i>Men should take care of the children as much as women.</i>	0,814	0,056
Rodiče by se měli na rodičovské dovolené vystřídat. <i>Both parents should be on parental leave and share it between them.</i>	0,769	0,088
Ženy by se měly věnovat placenému zaměstnání stejně jako muži. <i>Women should perform paid employment as well as men.</i>	0,607	-0,122
Muž má vydělávat peníze a žena se má starat o domácnost a o rodinu. <i>The man should earn money and the woman should take care of the household and the family.</i>	0,584	-0,235
Život člověka, který nemá děti, zůstává nenaplněný. <i>A life without children is a life unfulfilled.</i>	0,055	0,843
Rozhodnutí nemít děti není přirozené a normální. <i>The decision not to have children is not natural or normal.</i>	-0,082	0,761
Žít se svým partnerem bez dětí, věnovat se jemu nebo svému zaměstnání a koníčkům může člověku přinášet stejné uspokojení jako mít a vychovávat děti. <i>Living with a partner without children, taking care of a partner, or focusing on one's profession and hobbies can be just as satisfying as having and raising children.</i>	-0,107	0,634

Pozn.: Zvýrazněním jsou ohraničená rozhraní mezi jednotlivými faktory podle kritéria nevyšší faktorové zátěže v rámci dvou faktorů.
Note: The boundary between the two factors according to the criteria of the highest factor loading is highlighted in bold.

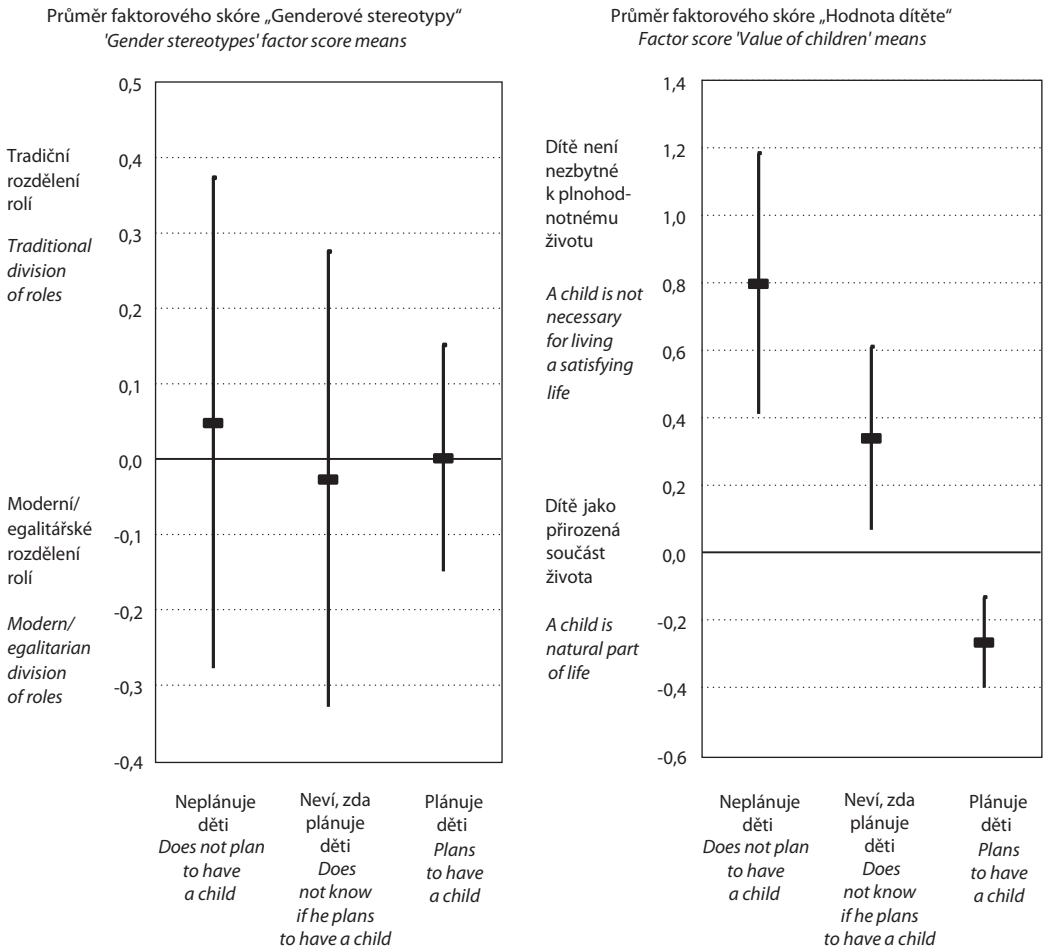
Posléze byla testována shoda středních hodnot (aritmetických průměrů) faktorových skóre (ANOVA) mezi muži, kteří rodinu v budoucnu plánovali, těmi, kteří ji neplánovali, a těmi, kteří ještě nebyli rozhodnutí. Z výsledků vyplývá, že skutečnost, jaký zastává muž postoj k genderovému rozdělení rolí ve společnosti, neovlivňuje významně jeho reprodukční plány. Předpoklad, že muži vyznávající tradiční rozdělení rolí mezi muži a ženami ve společnosti se budou spíše přiklánět k pozitivním reprodukčním plánům, se nepotvrdil. Dle předpokladu se naopak prokázalo, že hodnota dítěte, respektive vnímání dítěte jako indikátoru kvality života, mělo na plánování reprodukce významný vliv. Muži, kteří se domnívají, že život bez dítěte je nenaplněný a rozhodnutí nemít děti není přirozené a normální, statisticky významně častěji než ostatní uváděli, že do budoucna mít děti chtějí (srovnej graf 5).

4.3 Situační vlivy – mít partnera a samostatné bydlení

Jedním z nejdůležitějších situačních vlivů při studiu reprodukčních plánů je bezesporu partnerský život. Data ukazují, že pokud měl respondent v době výzkumného šetření stálou partnerku, pak spíše plánoval ve svém životě děti než respondent, který žil sám. V našem výzkumném vzorku mělo stálou partnerku 41 % mladých mužů. Tito muži byli ze tří čtvrtin přesvědčeni, že ve svém životě chtějí děti a pouze 9 % z nich uvedlo, že dítě neplánuje. Naopak stejně pozitivní postoj k dětem ve svém životě deklarovalo pouze 44 % mužů, kteří ještě nikdy stálý partnerský vztah neměli.

Kromě partnerského života se ve vztahu k reprodukčním plánům jeví jako velice důležitá i bytová situace respondenta. Ve věku 25–29 let totiž celých 40 % bezdětných mužů bydlí ještě se svými rodiči

Graf 5: Průměrná faktorová skóre faktoru „Genderové stereotypy“ a „Hodnota dítěte“ podle plánů mladých bezdětných mužů ohledně založení rodiny | Average factor scores for the 'Gender stereotypes' factor and the 'Value of children' factor by the fertility plans of young childless men

Pozn.: Svislé čáry v grafu označují hranice 95 % interval spolehlivosti. Značky vodorovnou čárkou pak průměr dané kategorie.

Note: The vertical lines in the graph indicate the 95% confidence interval. The horizontal comma indicates the mean in that category.

Zdroj: ŽPD 2010.

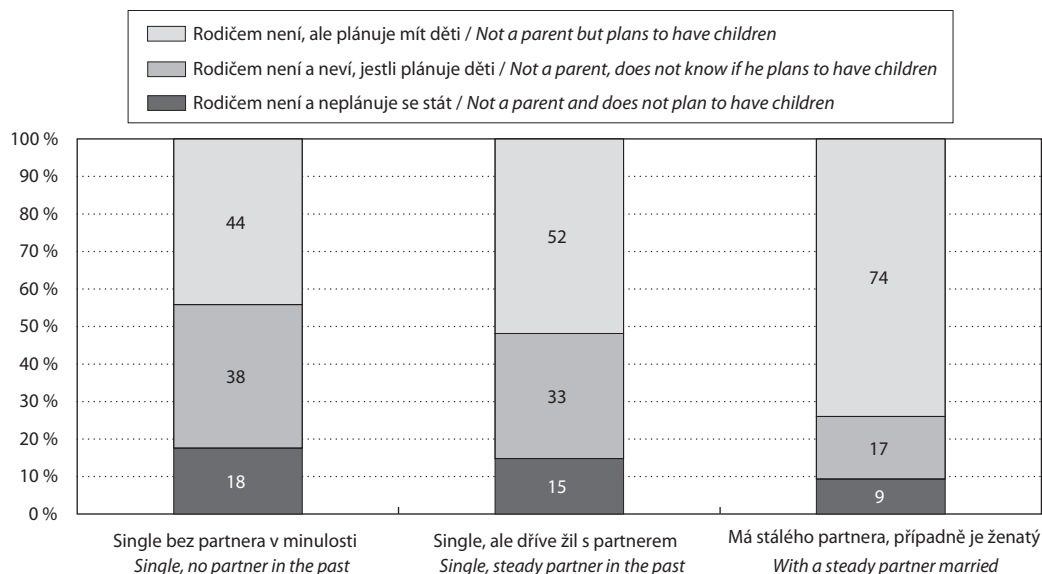
Source: ŽPD 2010.

či u svých příbuzných, pouze zhruba čtvrtina bezdětných mužů bydlí s partnerkou, 13 % mužů bydlí samostatně a asi 20 % sdílí domácnost s někým jiným. Dá se tedy předvídat, že děti plánují nejčastěji muži, kteří již s partnerkou sdílejí domácnost, a to v celých třech čtvrtinách případů (viz graf 6). Další skupinou mužů, kteří relativně častěji než ostatní uváděli, že chtějí mít děti, byli muži bydlící samostatně. Zde hlubší analýza ukazuje, že muži, kteří

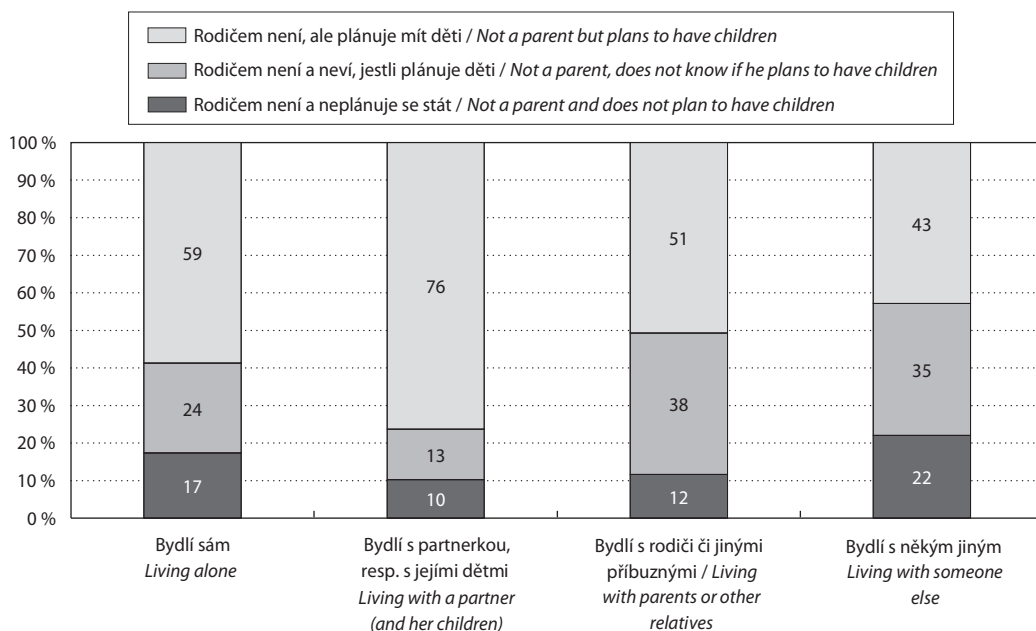
bydleli samostatně, měli již v minulosti častěji stálého partnera na rozdíl od mužů, kteří bydleli s rodiči nebo s někým jiným. Bohužel nelze určit, jakým směrem je závislost orientována, tj. zda se ten, kdo plánuje, respektive předpokládá založení rodiny, snaží o samostatné bydlení nebo naopak ten, kdo dosáhl na samostatné bydlení, disponuje příhodnějšími podmínkami pro získání partnerky, a tedy i pro založení rodiny.

Graf 6: Reprodukční plány bezdětných mužů věku 25–29 let podle partnerského statusu

Fertility plans of childless men aged 25–29 by partnership status

Zdroj: ŽPD 2010.
Source: ŽPD 2010.**Graf 7: Reprodukční plány bezdětných mužů věku 25–29 let podle bytové situace**

Fertility plans of childless men aged 25–29 by housing situation

Zdroj: ŽPD 2010.
Source: ŽPD 2010.

5. VÍCEROZMĚRNÝ POHLED NA PROBLEMATIKU REPRODUKČNÍCH PLÁNŮ U MLADÝCH MUŽŮ – LOGISTICKÁ REGRESE

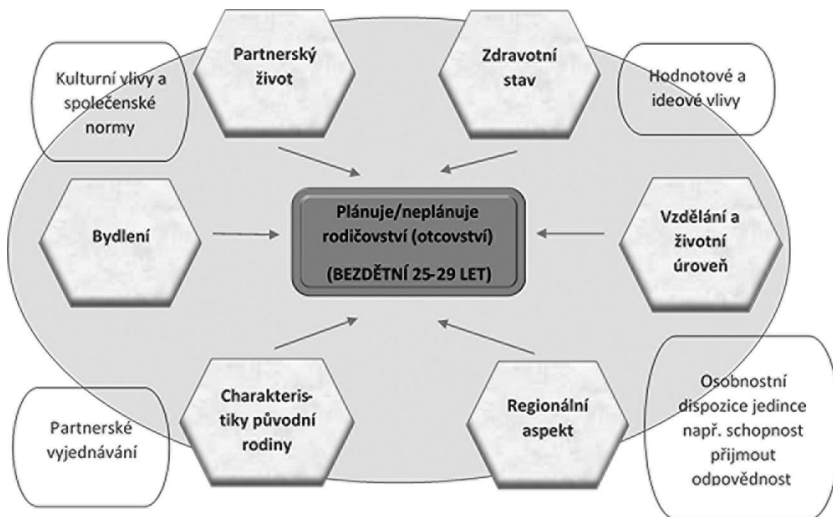
Za použití binární logistické regrese jsme se rozhodly testovat působení různých proměnných na skutečnost, zda mladí bezdětní muži plánují či neplánují ve svém budoucím životě mít dítě. Do modelu vstupovala závislá proměnná „Plán mít dítě“ – neplánuje nebo neví (0),¹⁷⁾ plánuje mít děti (1). Testováno bylo několik modelů s různými typy nezávislých proměnných (viz obr. 1).

Základním předpokladem bylo testovat vliv několika aspektů z různých životních sfér. Tyto sféry se

vzájemně prolínají, takže je nelze chápat jako oddělené entity. Nezávislé proměnné tedy měly operationalizovat situaci respondenta v oblasti partnerských vztahů, samostatného bydlení, zdravotního stavu, vzdělání, ekonomické aktivity, celkové životní úrovně domácnosti a charakteristik původní rodiny respondenta, jakými jsou velikost původní rodiny (počet sourozenců), zkušenost s rozvodem rodičů v období dětství nebo velikost místa bydliště v období dětství. Dále byl zkoumán vliv vybraných hodnotových orientací, konkrétně do jaké míry vyznává muž stereotypní genderové rozdělení rolí a také jakou připisuje dítěti hodnotu v životě člověka (viz deskriptivní analýza výše).

Obr. 1: Mnohorozměrná povaha vlivů působících na reprodukční plány

Multivariate character of the factors influencing reproductive plans

Pozn.: Model se snaží zachytit komplexní povahu determinant ovlivňujících reprodukční plánování. Plně útvary představují strukturální a situační charakteristiky respondenta, které jsou snáze operationalizovatelné, a tedy i snáze empiricky měřitelné. Průhledné útvary pak zachycují normativní, hodnotové a osobnostní determinanty, které jsou jednak zastřešující vůči uvedeným strukturální a situačním vlivům, a zároveň je obtížnější tyto determinanty empiricky měřit.

Note: The model attempts to capture the complex nature of the determinants of fertility planning. The full boxes indicate the structural and situational characteristics of the respondent, which are more easily operationalised and therefore easier to empirically measure. The transparent boxes indicate normative, value and personality determinants, which are both overarching against those structural and contextual influences, and it is difficult to empirically measure these determinants.

Zdroj: Vlastní nákres.

Source: Authors.

17) Vzhledem k tomu, že se zajímáme zejména o definici mužů, kteří mají vyhraněné pozitivní reprodukční plány, a také pro větší přehlednost, byla z původní proměnné o třech kategoriích (1 – neplánuje děti, 2 – neví, zda plánuje děti, 3 – plánuje děti) vytvořena binární proměnná (0 – neplánuje děti nebo neví, 1 – plánuje děti). Předchozí analýza potvrdila, že pokud jde o studované deskriptivní charakteristiky, pak si byli respondenti, co neví, zda plánují děti blíže s respondenty, kteří je neplánují.

Prověřením několika regresních modelů, kde byly diskutovány relevantní statistické veličiny (regresní koeficienty Beta, -2Log likelihood (věrohodnosti), Nagelkerkeho koeficient, parametry ROC křivek, Hosmer-Lemeshow test atd.), jsme se snažily nalézt nejlépe predikující model s optimálním počtem vysvětlujících proměnných. Ačkoliv již dříve provedená deskriptivní analýza na základě kontingenčních tabulek naznačila,

kteřé proměnné budou více ve hře, testován byl model (obr. 1) jako celek, a to postupným přidáváním jednotlivých proměnných do modelu a sledováním zejména vývoje hodnoty statistické chyby modelu (-2Log likelihood¹⁸⁾) po přidání vybraných proměnných. Jako první do modelu vstoupily samozřejmě proměnné, u kterých byla předpokládána závislost z provedených kontingenčních tabulek.

Tab. 2: Poměry šancí Exp(B), že muž bude ve svém životě plánovat děti (exponované hodnoty regresních koeficientů) | Odds ratios of binary logistic models analysing the chances that a man will plan to have a child in his life

	Model 1	Model 2	Model 3
Strukturální proměnné / Structural variables			
Vzdělání (VŠ+VOŠ ref.) / Education (ref. = tertiary)	*	*	*
ZŠ / basic	0,2 **	0,2 **	0,1 **
SŠ bez maturity, vyučení / vocational	0,6	0,5	0,4 *
SŠ s maturitou / secondary	0,5	0,4	0,4 *
Životní úroveň (špatná ref.) / Living standard (ref. = bad)	**	*	
dobrá / good	2,7 **	2,3 *	2,1
ani dobrá, ani špatná / neither good nor bad	1,6	1,3	1,1
Situační proměnné / Situational variables			
partnerství (single bez partnera i v minulosti ref.) / partnership (ref. = single, no partner in the past)		*	*
single, ale dříve žil s partnerem (včetně rozvedených) / single, steady partner in the past (including divorced)		1,7	1,3
stálý partnerský vztah bez ohledu na společné bydlení včetně ženatých / steady relationship regardless of living together, including married		2,4 **	2,5 **
Domácnost (bydlí sám ref.) / Household (ref. = living alone)			
bydlí s partnerkou, resp. manželkou / living with partner/wife		1,2	0,9
bydlí bez partnerky s rodiči či příbuznými / living without partner and with parents or other relatives		0,9	0,8
bydlí s někým jiným / living with someone else		0,5	0,5
Hodnotová proměnná (souhlas ref.) / Value variables (ref. = agreement)			
žít bez dětí, věnovat se partnerovi, zaměstnání, koníčkům může přinášet stejné uspokojení jako mít a vychovávat děti / living without children, being devoted to a partner or focusing on one's profession and hobbies can be just as satisfying as having and raising children			5,9 ***
N	300	300	300
Nagelkerkeho koeficient / Nagelkerke R ²	0,1	0,2	0,3
Hosmer-Lemeshow test	0,1	0,8	0,7
% úspěšně zařazených případů / % of successfully classified cases	64,0	68,0	72,7

Pozn.: *p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001;

Závislá proměnná „Plán mít dítě“ – neplánuje nebo neví (0), plánuje mít děti (1).

Note: *p<0.05; ** p<0.01; *** p<0.001;

The dependent variable 'Plan to have a child' - does not plan or does not know if he plans to have children (0), plans to have children,(1).

Zdroj: ŽPD 2010.

Source: ŽPD 2010..

18) Pokud je hodnota změny ukazatele -2Log likelihood (věrohodnosti) statisticky významná, znamená to, že se s každým krokem a přidáním proměnných naměřená chyba modelu statisticky významně snižuje.

Výše uvedeným postupem jsme došli ke zjištění, že postoj k rodičovství, respektive plány na vlastní reprodukci u mladých bezdětných mužů nejsou zásadně ovlivněny tím, v jaké rodině respondent v dětství vyrůstal. Stejně jako rodinné poměry v dětství (zkušenost s rozvedenými rodiči) či socio-geografické zázemí (velikostní kategorie obce bydliště respondenta v dětství) se v modelu neukázaly jako významné pro predikci studovaného jevu. Statisticky významný vliv nebyl zjištěn ani při kontrole proměnných navázaných na situaci muže na trhu práce, jakými jsou socio-ekonomický status (student, nezaměstnaný, pracující). Stejně tak parametr zdravotního stavu nebyl statisticky významně asociován s reprodukčním plánováním. Pokud jde o hodnotovou orientaci, výsledné modely nezahrnují vliv postojů k genderovému rozdělení rolí, jelikož ty se ukázaly, na rozdíl od předpokladu, jako statisticky nevýznamné.

Vzhledem k výše uvedeným skutečnostem byly nakonec zkonstruovány tři modely, které ilustrují vliv strukturálních proměnných, situačních proměnných a obecně zastávané hodnoty dítěte v životě.

Tabulka 2 představuje regresní modely, ve kterých jsou zahrnuty proměnné, které mají statisticky významný vliv na skutečnost, zda muž plánuje ve svém životě dítě. V modelech byla ponechána i proměnná „Domácnost“, respektive s kým respondent bydlí, která se ukázala jako statisticky významná ovšem na vyšší, hraniční, hladině významnosti $p < 0,1$.

Výsledky ukazují, že šance, že muž plánuje ve svém životě dítě, je významně ovlivněna zejména jeho vzděláním, partnerskou historií a vnímáním hodnoty dítěte v životě člověka. Pokud je muž vysokoškolák, má partnerku a domnívá se, že život bez dětí nemůže být stejně naplněný jako život s dětmi, pak jsou šance, že sám chce mít dítě, nejvyšší. Podíváme-li se konkrétně na faktor vzdělání, pak platí, že muž se základním vzděláním má oproti vysokoškolákovi o 86 % nižší šanci, že bude plánovat do budoucna dítě, šance středoškoláka s maturitou je v porovnání s vysokoškolákem nižší o 64 %.

Podíváme-li se na vliv partnerství na ochotu mužů mít děti, pak tuto ochotu výrazně zvyšuje zejména

aktuální partnerský vztah. Rozdíl je poměrně značný, jelikož šance mladého muže, který měl v době výzkumu stálý partnerský vztah, že vyjádří pozitivní reprodukční plány, je o 140 % vyšší než šance muže, který nikdy stálý partnerský vztah neměl.

Naopak mezi muži, kteří nikdy neměli partnerku, a těmi, kteří již v partnerském vztahu byli, ale aktuálně jsou single, nejsou z hlediska plánování dětí statisticky významné rozdíly.

Hodnota dítěte v životě člověka se jeví jako zásadní prediktor ochoty mužů do budoucna plánovat dítě. Muži, kteří považují život s partnerkou, ve kterém se věnují svým zájmům a práci, za stejně plnohodnotný jako život s dítětem, pak měli významně nižší pravděpodobnost, že jejich reprodukční plány budou pozitivní.

Důležitost subjektivně vnímané hodnoty dítěte v životě člověka a jejího vlivu na reprodukční plány lze přehledně ilustrovat prostřednictvím pravděpodobností¹⁹⁾ pro specifické skupiny mužů odhadnutých na základě regresních koeficientů. V tabulce 3 jsou uvedeny pravděpodobnosti plánovat dítě pro různé skupiny mužů, které jsou primárně definovány odlišnou úrovní vzdělání a dále pak dalšími charakteristikami v oblasti partnerství, bydlení, životní úrovně i v hodnotové rovině související s dětmi.

Jak vidíme z tabulky 3, pozitivní reprodukční plány lze předpokládat s nejvyšší pravděpodobností u mladých mužů, kteří mají vysokoškolské vzdělání, našli si partnerku, se kterou bydlí a považují dítě za těžko nahraditelnou součást kvalitního života. Pravděpodobnost, že tato skupina mužů bude plánovat dítě, dosahuje 95 %. Ač by se mohlo zdát, že vnímání nezaštipitelné hodnoty dítěte v životě jedince automaticky určuje i to, zda respondent plánuje ve svém životě dítě, není tomu tak a z odhadu pravděpodobností lze sledovat, že podstatné jsou i vnější strukturální a situační vlivy. Pokud totiž má muž pouze základní vzdělání, svou životní úroveň označuje jako špatnou, žije s rodiči a nikdy neměl stálý partnerský vztah, pak je jeho pravděpodobnost, že ve svém životě počítá s dětmi, oproti ostatním skupinám relativně nízká (44 %), a to i v případě, že hodnota života s dítětem je pro něj

19) $P(\text{Plánuje}) = \frac{\exp(\beta_0 + \sum \beta_i \cdot X_i)}{1 + \exp(\beta_0 + \sum \beta_i \cdot X_i)}$

Tab. 3: Pravděpodobnosti odhadnuté na základě regresních koeficientů, že skupina mužů definovaná primárně vyšší svého vzdělání a dalšími charakteristikami bude ve svém životě plánovat děti | Probabilities estimated on the basis of regression coefficients that a group of men defined primarily by their education level and other characteristics will plan to have a child in their life

	Partner		Bydlí / Living		Životní úroveň / Living standard		Hodnota dítěte / Value of a child		P (Plánuje) / Probability of planning
	Ano / Yes	Nikdy neměl / Never had	S partnerkou / With partner	S rodiči / With parents	Dobrá / Good	Špatná / Bad	Důležité / Important	Nedůležité / i jiná náplň života / Unimportant / other sources of a fulfilling life	
Vzdělání / Level of education	VŠ / Tertiary	X		X		X		X	0,95
	SŠ (mat) / Secondary	X		X		X		X	0,86
	VŠ / Tertiary		X		X		X	X	0,85
	ZŠ / Basic	X		X		X		X	0,83
	VŠ / Tertiary	X		X		X		X	0,75
	SŠ (mat) / Secondary		X		X		X	X	0,67
	SŠ (mat) / Secondary	X		X		X		X	0,52
	ZŠ / Basic		X		X		X	X	0,44
	ZŠ / Basic		X		X		X	X	0,12

Pozn.: Křížky v každém řádku označují charakteristiky konkrétní skupiny mužů, pro které je vypočítána pravděpodobnost plánovat dítě. Např. nejvyšší pravděpodobnost v 1. řádku mají vysokoškoláci, kteří bydlí se svojí partnerkou, svoji životní úroveň hodnotí jako dobrou a děti jsou pro ně důležitou součástí života
Note: In each row the X's indicate the characteristics of the particular group of men for whom the probability of planning to have a child is calculated. For example, in the first row it is university graduates who live with a partner, evaluate their living standards as good, and consider children to be an important part of life who have the highest probability of planning to have a child

Zdroj: ŽPD 2010.

Source: ŽPD 2010.

relativně vysoká. Na druhou stranu význam hodnoty dítěte můžeme sledovat u skupiny vysokoškoláků, kteří disponují všemi předpoklady pro plánování rodiny (mají partnerku, se kterou bydlí a dosahují dobré životní úrovně), avšak dokáží si zároveň představit, že mohou svůj život naplnit i jinými aktivitami. Tato skupina mužů má pak nižší pravděpodobnost, že bude plánovat dítě (75 %), a to dokonce i v porovnání se stejně „situovanými“ muži se základním vzděláním, kteří ovšem hodnotu dítěte vyzdvihují (83 %).

ZÁVĚR

V posledních dvaceti pěti letech dochází v České republice k výrazným změnám rodinného i partnerského chování. Je pozorován výrazný odklad rodinných

startů do vyššího věku i proměna forem rodinného života směrem k větší pluralizaci. V souvislosti s tím jsou podrobně analyzovány změny plodnosti i reprodukční plány žen a diskutován budoucí vývoj úrovně bezdětnosti. Cílem tohoto příspěvku je přinést do této debaty, založené doposud veskrze na analýzách žen, pohled ze strany mužů – potenciálních otců.

Naše analýza se soustředila na bezdětné muže ve věku 25–29 let s cílem identifikovat faktory, které přispívají k tomu, že mladí muži plánují založení rodiny, resp. identifikovat faktory zvyšující u některých skupin mužů pravděpodobnou bezdětnost. Zachyceny jsou možné strukturální vlivy (vzdělání, ekonomický status, uspořádání rodiny v dětství apod.), ideové a hodnotové vlivy i situační vlivy spočívající v aktuálním partnerském a residenčním uspořádání mužů

(partnerství a sdílení společné domácnosti). Data nám bohužel neumožnila testovat velmi podstatnou dimenzi pro reprodukční plánování, a tou je partnerské vyjednávání, dohoda partnerů a jejich společná touha po dítěti. Této problematice se věnovali např. Rabušic, Chromková Manea a Bukvaiová (2014) nebo Chromková Manea a Fučík (2007). V tomto textu jsou partnerské konstelace zachyceny pouze ve své statické podobě. Partnerská dynamika v průběhu rozhodování samozřejmě chybí.

Výsledky ukazují, že vysoký podíl mladých bezdětných mužů ve věku 25–29 let plánuje zůstat bezdětný, pouze 57 % deklarovalo, že plánuje ve svém životě děti. Nelze přitom jednoznačně říci, zda jsou to spíše strukturální, hodnotové či situační faktory, které vedou některou skupinu mladých mužů k tomu, že se ve svém životě chtějí stát rodiči a naopak jinou skupinu mužů k tomu, že se chtějí rodičovství ve svém životě zříci. Šance, že muž plánuje ve svém životě děti, je totiž významně ovlivněna zejména jeho vzděláním, partnerskou historií a vnímaním hodnoty dítěte v životě člověka. Nejvyšší šance, že bude muž chtít v budoucnu děti, vykazují muži vysokoškoláci, kteří mají partnerku a domnívají se, že život bez dětí nemůže být stejně naplněný jako život s dětmi.

Na druhé straně vzdělanostního spektra se naopak vyděluje skupina mužů s nejnižším vzděláním, ze kterých pravděpodobně významný podíl zůstane bezdětný, budou-li jejich nulové reprodukční plány

skutečně naplněny. Muž se základním vzděláním má totiž oproti vysokoškolákovi o 86 % nižší šanci, že bude plánovat do budoucna děti. Avšak i šance středoškolsky vzdělaných jsou v porovnání s vysokoškolskými výrazně nižší (o 64 %).

Ani vysoká hodnota přikládaná dítěti automaticky neznamená plánování rodičovství. Pokud má muž pouze základní vzdělání, svou životní úroveň označuje jako špatnou, žije s rodiči a nikdy neměl stálý partnerský vztah, zůstává pravděpodobnost, že ve svém životě plánuje děti, oproti ostatním skupinám relativně nízká (44 %), a to i v případě, že hodnota života s dítětem je pro něj relativně vysoká.

Zdá se tedy, že muži s nejnižším vzděláním v současné společnosti častěji zůstávají mimo důležité životní tranzice, jakými je rodičovství, ale také stabilnější partnerství či manželství. Jiné výzkumy totiž ukazují, že tito muži jsou také nejvíce znevýhodněni na sňatkovém i na partnerském trhu. Při výrazném poklesu intenzity uzavírání manželství u nich nedochází k adekvátnímu nárůstu intenzity vstupu do nesezdaného soužití (Štátná – Palonciová, 2011). Jedním z možných vysvětlení oslabení jejich pozice na partnerském trhu, ale odvozeně také v otázce rodičovství, může být to, že tito muži na jedné straně zastávají často tradiční model rozdělení genderových rolí i podoby partnerských vztahů (Štátná – Palonciová, 2011), na druhé straně, vzhledem k jejich nízkému sociálnímu statusu, je pro ně velmi obtížné tradiční model muže živitele skutečně naplňovat.

Literatura:

- Billari, F. C. – Philipov, D. – Testa, M. R. 2009. Attitudes, norms and perceived behavioural control: explaining fertility intentions in Bulgaria. *European Journal of Population*, 25, s. 439–65.
- Bongaarts, J. 2001. Fertility and Reproductive Preferences in Post-Transitional Societies. *Population and Development Review*, 27, s. 260–281.
- Čápková, A. 2015. Factors influence on the entry into fatherhood. *Journal of Nursing, Social Studies, Public Health and Rehabilitation*, 1–2, s. 32–39.
- Clarke, S. – Popay, J. 1998. I am just a bloke who's had kids: Men and Women on Parenthood. In Popay, J. – Hearn, J. – Edwards, J. (eds.) *Men, Gender Division and Welfare*. London: Routledge.
- ČSÚ 2015. *Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1920 až 2014, analytické údaje*. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo_hu>.
- Dudová, R. – Vohlídalová, M. 2007. Nové tváře rodiny a nové podmínky pracovního trhu. In Dudová, R. (ed.) *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života. Sociologické studie*, 7/3.

- Goldstein, J. – Lutz, W. – Testa, M. R. 2003. The emergence of sub-replacement family size ideals in Europe. *Population Research and Policy Review*, 22, s. 479–496.
- Hakim, C. 2003. A New Approach to Explaining Fertility Patterns: Preference Theory. *Population and Development Review*, 29(3), s. 349–374.
- Hamplová, D. – Rychtaříková, J. – Pikálková, S. 2004. *České ženy: vzdělání, partnerství a rodina*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Hašková, H. 2006. *Reprodukční preference a bezdětnost v české společnosti ve světle kvantitativních dat*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. Dostupné z: <<http://www.soc.cas.cz/promeny/info/cz/25017/Kvantitativni-vyzkum.html>>.
- Hašková, H. 2009. *Fenomén bezdětnosti*. Praha: SLON.
- Hora, O. 2008. Potýkají se mladí lidé v české společnosti s problémem „chybějících dětí? In Sirovátka, T. – Hora, O. (eds.) *Rodina, děti a zaměstnání v České společnosti*, s. 245–287. Brno: Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně.
- Chesnais, J.-C. 2000. *Determinants of below replacement fertility*. Below replacement fertility. *Population Bulletin of the United Nations*, Special Issue 1999, 40/41, s. 126–136.
- Chromková Manea, B. E. – Fučík, P. 2007. Teorie konfliktních preferencí a plodnost v České republice. *Demografie*, 49 (4), s. 244–252.
- Chromková Manea, B. E. – Rabušic, L. 2013. Male Fertility in the Czech Republic – First Empirical Evidence. *Demografie*, 55 (4), s. 275–290.
- Kubíčková, A. 2008. *Role muže při plánování rodičovství*. Jihočeská Univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulta, diplomová práce. Dostupné z: <http://theses.cz/id/f1a4pk/downloadPraceContent_adipIdno_10190>.
- Kučera, M. 2000. Představy o postavení sňatku a narození dětí v životní dráze mladých svobodných lidí. In Fialová, L. a kol. (eds.) *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*, s. 45–66. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Kuchařová, V. 2003. Některé obsahové změny postojů k manželství a rodičovství. In Mareš, P. – Potočný, T. (eds.) *Modernizace a česká Rodina*, s. 189–204. Brno: Barrister & Principal.
- Lechnerová, Z. 2011. Determinanty oddalování početí dítěte. *Sociální studia*, Katedra sociologie FSS MU, 4, s. 87–104.
- Lewis, Ch. 1986. *Becoming a Father*. Milton Keynes, Open University Press.
- Lupton, D. – Barclay, L. 1997. *Constructing Fatherhood: discourses and experiences*. London: Sage Publishers.
- Rabušic, L. – Chromková Manea, B. E. 2007. Jednodětnost v českých rodinách. Kdo jsou ti, kdo mají nebo plánují pouze jedno dítě? *Sociologický časopis*, 43(4), s. 699–719.
- Rabušic, L. – Chromková Manea, B. E. 2011. Řekni, kde ti muži jsou? O chybějících mužích ve studiích reprodukce. *Sociální studia*, Katedra sociologie FSS MU, 4, s. 47–66.
- Rabušic, L. – Chromková Manea, B. E. – Bukvaiová, J. 2014. Posedlí touhou po dítěti? In Fučík, P. – Chromková Manea, B. E. (eds.) *Rodičovské dráhy. Dvacet let vývoje české porodnosti v sociologické perspektivě*. Brno: Masarykova Univerzita.
- Radimská, R. 2002. Mateřství, otcovství a moc. *Gender, rovné příležitosti a výzkum*, 3(4), s. 1–3.
- Rostgaard, T. – Moberg, R. J. 2015. Fathering: the influence of ideational factors for male fertility behaviour. In Eydal G. B. – Rostgaard, T. (eds.) *Fatherhood in the Nordic Welfare States – Comparing care policies and practice*. Policy Press, Great Britain.
- Rychtaříková, J. 2010. Pokles porodnosti – hlavní faktor demografické změny. In Burcin, B. – Fialová, L. – Rychtaříková, J. a kol. *Demografická situace České republiky, Proměny a kontexty 1993–2008*, s. 47–63. Praha: SLON.
- Singly, F. 2000. *Le soi, le coupe et la famille*. Paris: Nathan.
- Sobotka, T. – Štátná, A. – Zeman, K. – Hamplová, D. – Kantorová, V. 2008. Czech Republic: A rapid transformation of fertility and family behaviour after the collapse of state socialism. *Demographic Research*, (Special Collection 7: Childbearing Trends and Policies in Europe), 19(14), s. 403–454. Dostupné z: <<http://www.demographic-research.org/volumes/vol19/14/>>.
- Šamanová, G. 2006. Hodnota dítěte v individuálním životě a pro společnost. *Naše společnost*, 4(2), Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., s. 10–14. Dostupné z: <http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c3/a3958/f11/100061s_Hodnota%20dite%20v.pdf>.
- Štátná, A. 2007. Druhé dítě v rodině – preference a hodnotové orientace českých žen. *Sociologický časopis*, 43(4), s. 721–745.
- Štátná, A. – Palonciová, J. 2011. První partnerská soužití českých žen a mužů a rostoucí význam kohabitací. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 12(2), s. 16–29.

- van de Kaa, D. J. 1987. Europe's second demographic transition. *Population Bulletin*, 42(1), s. 1–57.
- Zeman, K. 2006. Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2005. *Demografie*, 48(3), s. 153–165.

RENÁTA KYZLINKOVÁ

vystudovala sociologii na Filosofické fakultě UK a demografii na Přírodovědecké fakultě UK, kde rovněž úspěšně dokončila i doktorandské studium (2010). Od roku 2001 pracuje jako vědecký pracovník ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí, v.v.i. Svou výzkumnou činnost zaměřuje zejména na reprodukční chování adolescentů, reprodukční chování mužů nebo harmonizaci rodinného a pracovního života. Kromě demografických témat se věnuje i oblasti pracovních podmínek. Je autorkou a spoluautorkou řady odborných textů, mezi které patří: *Circumstances surrounding first sexual intercourse and birth control behaviour of pregnant women and mothers under the age of 20 (Czech Demography, 2009)*, *Czech Republic: Increased Risks alongside Involuntary Flexibility (In: Eyraud, F., Vaughan-Whitehead, D.: Evolving World of Work in the Enlarged EU, ILO 2007)*, *Práce z domova a její zásah do rodinného života (FÓRUM sociální politiky, 2007)*, *Bariéry a předpoklady vzniku nové rodiny jako samostatné jednotky u -náctiletých matek (Demografie, 2005)*.

ANNA ŠŤASTNÁ

vystudovala sociologii na Filozofické fakultě UK (2006) a demografii na Přírodovědecké fakultě UK, kde v roce 2011 ukončila doktorské studium. Od roku 2004 pracuje ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí, v.v.i. v pracovní skupině rodinné politiky. Od roku 2015 na Katedře demografie a geodemografie PřF UK jako vědecká pracovníce. Výzkumnou činnost zaměřuje na reprodukční chování, formování a rozpad partnerských vztahů, studium životní dráhy a metody event-history analýzy, sociologii rodiny a rodinnou politiku. Je autorkou a spoluautorkou řady odborných textů, mezi které patří: *Druhé dítě v rodině – preference a hodnotové orientace českých žen (Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2007)*, *Czech Republic: A rapid transformation of fertility and family behaviour after the collapse of state socialism (Demographic Research, 2008)*, *První partnerská soužití českých žen a mužů a rostoucí význam kohabitací (Gender, rovné příležitosti, výzkum, 2011)*, *Analýza historie událostí (event history analýza) – možnosti a základní principy při studiu životních drah (Data a výzkum – SDA Info, 2011)*, *Sňatek a rozchod jako dva možné způsoby ukončení nesezdaného soužití (Demografie, 2012)*.

SUMMARY

The article presents an analytical study of childless men aged 25–29 and aims to identify the factors that are supportive of young men's plans to start a family and the factors that are increasingly influencing some groups of men to remain childless. The chances that a man will plan to have children in his life are significantly influenced particularly by his level of education, his partner history and his views on the value of having children in life. Men with a university education who have a partner and believe

that a life without children cannot be as fulfilling as a life with children were shown to have the highest chances of having children in the future.

In contrast, at the opposite end of the educational spectrum are men with the lowest educational levels, a significant proportion of whom are likely to remain childless, and who are most likely to see their plans not to have children fulfilled. A man with only a basic level of education has an 86% lower chance than a university graduate of planning to have children

in the future. Moreover, the chances of those with secondary education in this respect are also significantly lower (64%) than those with university degrees. Placing a high general value on children does not automatically mean the realisation of parenthood plans. Among men who have just a basic level of education and a relatively low standard of living, who live with their parents and have never had a stable relationship,

the likelihood of planning to have children is relatively low (44%) compared to other groups, even if for these men the value of having children is quite high.

Therefore, it would appear that men with the lowest education levels in contemporary society most often miss out on important life transitions, such as having a family and, indeed, even being in a stable partnership or marriage.

NOVOU LAUREÁTKOU CENY PŘEDSEDKYNĚ ČSÚ SE STALA JIŘINA RŮŽKOVÁ

Již čtvrtým rokem byla udělena Cena předsedkyně ČSÚ. Letos ji získala dlouholetá ředitelka odboru statistiky obyvatelstva na ČSÚ Jiřina Růžková. Stala se tak po vysokoškolských pedagogích Lubomírovi Cyhelskému a Janu Segerovi a bývalém předsedovi ČSÚ Edvardovi Outratovi její další nositelkou.

Jiřina Růžková věnovala statistice celý svůj profesní život, především pak oblasti sčítání a demografie. Odbor statistiky obyvatelstva ČSÚ vedla v letech 1988–2005 a řídila sčítání lidu, domů a bytů v letech 1991 a 2001 a mj. se zasloužila o opětovné vydávání Demografických příruček či Historického lexikonu obcí.

K ocenění Jiřině Růžkové gratulujeme a věříme, že její dlouholeté zkušenosti nejen s demografickou statistikou budou i nadále přispívat ke kvalitě časopisu Demografie, v jehož redakční radě působí více jako tři desetiletí, z toho v letech 1985–2011 byla její předsedkyní.

Rozhovor s Jiřinou Růžkovou naleznete v časopise Statistika&My (05/2016) nebo na <http://www.statistikaamy.cz/2016/05/scitani-lidu-je-neobycejny-dokument-doby/>.

Redakční rada

KONCEPT PROSPEKTIVNÍHO VĚKU A JEHO APLIKACE NA VYBRANÉ UKAZATELE DEMOGRAFICKÉHO STÁRNUTÍ

Michaela Klapková ¹⁾ – Luděk Šídlo ²⁾ – Branislav Šprocha ³⁾

THE CONCEPT OF PROSPECTIVE AGE AND ITS APPLICATION TO SELECTED INDICATORS OF DEMOGRAPHIC AGEING

Abstract

Demographic ageing is often called a phenomenon of the 21st century. However, it is a natural process, which we more or less consciously influence. Population ageing is the result of improvements to the health status of the population and the enhancement of the quality of human life that began in the 18th century as part of the demographic revolution. Current concerns about the sustainability of national welfare systems in the context of population ageing are obviously reasonable, but these concerns are based on the standard characteristics of the age structure, which often use a fixed age of entry into the final stage of life. However, with the lengthening of human life the natural boundaries of old age change. Alternative indicators based on the concept of prospective age do not use the number of years a person has already lived, but the number of years that a person will probably live. This paper presents the concept of a prospective age using data on the population of the Czechia, Slovakia, Sweden and Italy in the years 1950–2013, focusing on a comparison of the development of standard and prospective indicators of demographic ageing in time.

Keywords: prospective age, demographic ageing, alternative measures of population ageing, natural boundary of old age

Demografie, 2016, 58: 129–141

ÚVOD

Demografické stárnutí populace je často označováno jako fenomén či nejdiskutovanější otázka 21. století (např. *Gavrilov – Heuveline*, 2003; *Lutz a kol.*, 2008). Je výsledkem zlepšování zdravotního stavu populace, a s tím spojených úmrtnostních poměrů v kontextu obecného zvyšování kvality lidského života, a také dlouhodobého snižování realizované plodnosti.

Již na první pohled je zřejmé, že populační stárnutí je komplexním procesem, a působí tak na více aspektů lidského života. Nezdá se, že by přitom vnímáno i prezentováno negativně, především ve spojitosti s náporem na ekonomické, sociální i zdravotní systémy. Stárnutí populace je však úzce spojeno s pokrokem, a proto je to „*nevyhnutelný atribut života moderních společností*“ (*Rabušic*, 2002: 23).

1) Přírodovědecká fakulta UK v Praze, kontakt: michaela.klapkova@gmail.com.

2) Přírodovědecká fakulta UK v Praze, kontakt: ludek.sidlo@gmail.com.

3) Výskumné demografické centrum v Bratislavě; Prognostický ústav Slovenskej akadémie vied SR, kontakt: branislav.sprocha@gmail.com.

Při analýze charakteru a dynamiky procesu stárnutí je tradičně využívána sada několika ukazatelů (především index stáří, index ekonomického zatížení, průměrný nebo mediánový věk apod.), které společně formují specifický a často jednostranný pohled na tuto problematiku.

Článek se snaží poukázat na skutečnost, že použití standardních ukazatelů a jejich porovnání v čase může být v mnohých případech problematické z důvodu signifikantních změn obzvláště na poli úmrtnosti a zdraví populace. K řešení tohoto problému se v poslední době snaží různými způsoby přispět hned několik autorů. *Sanderson – Scherbov* (2013: 675) dokonce spatřují nově se formující paradigma v konceptualizaci stárnutí populace. Předložený příspěvek představuje některé charakteristiky vycházející z konceptu tzv. prospektivního věku. Ten je v zjednodušené podobě určován pomocí zbývajících naděje dožití osoby v určitém přesném věku. Můžeme tak dle tohoto pojetí hovořit o dvou věcích pro každou osobu: retrospektivním, který vyjadřuje počet let, které daná osoba již prožila, a prospektivním, jež bere v potaz počet let, které daná osoba pravděpodobně ještě prožije (*Sanderson – Scherbov*, 2005).

KONCEPT PROSPEKTIVNÍHO VĚKU

Na nedostatečnost standardních metod měření procesu stárnutí populace poprvé poukázal *Ryder* (1975) v práci o stabilních populacích. Uvádí, že chronologické měření věku, jako počet let prožitých od narození, je vhodné pouze od narození do dospělosti, poté dle jeho názoru chronologický věk pozbývá na významu jako vodítko pro další socioekonomické charakteristiky. Navrhuje tedy měřit věk i jako zbývajících nadějí dožití v letech⁴⁾. Pevnou hranici 65 let nahradil věkem, kdy má daná tabulková populace zbývajících nadějí dožití 10 let – tento věk poté považoval za hranici stáří. *Ryderovy* myšlenky přišly v období, kdy nebylo ještě demografické stárnutí vnímáno jako hrozba pro ná-

rodní sociálně-ekonomické systémy, a tak byly poměrně dlouho ponechány bez povšimnutí. Až na začátku 90. let na jeho práci navázal *Siegel* (1993), který navrhoval hranici stáří jako věk se zbývajících nadějí dožití 15 let. Specifický přístup při kvantifikaci demografického stárnutí zaujal *Fuchs*. Inspirací mu byl výpočet peněžních veličin se zohledněním inflace. Každý člověk by podle *Fuchse* (1984) měl mít dva věky: nominální a reálný. Za nominální věk považoval věk chronologický a věk reálný zahrnoval i zohlednění naděje dožití nebo změn v měrách úmrtnosti (*Fuchs*, 1984: 163). Aktuálně asi nejdále rozpracovali problematiku kvantifikace procesu demografického stárnutí *Sanderson – Scherbov* (2005, 2007, 2008, 2010, 2013, 2015)⁵⁾. Na začátku svých úvah se snažili upravit běžně používané ukazatele, jako je mediánový věk nebo index závislosti tak, aby zohledňovaly i přírůstky v naději dožití. V další práci (*Sanderson – Scherbov*, 2007) se zaměřili nejen na přístup k měření věku jako takového, ale podrobili nové ukazatele (označené jako standardizované, posléze prospektivní) i testu, zda je mezi nimi rozdíl, když jsou konstruovány z průřezových či kohortních úmrtnostních tabulek (*Sanderson – Scherbov*, 2007). Zjistili, že prospektivní ukazatele se signifikantně lišily pouze ve výjimečných případech⁶⁾. Každá osoba má tak v jejich pojetí současně dva věky (retrospektivní a prospektivní), které se vzájemně doplňují a kvantifikují dva rozdílné aspekty stáří (*Sanderson – Scherbov*, 2007: 28).

A proč vlastně potřebujeme, aby se věk měřil dvěma různými způsoby? Často předpokládáme, že chování lidí stejného retrospektivního věku bude podobné bez ohledu na datum, ke kterému se data vztahují. Nicméně jsou zde i aspekty chování, kdy více záleží na zbývajících nadějí dožití. Myšlenka spočívá v tom, že „osoba ve věku 45 let v roce 2050 se bude po mnoha stránkách chovat jako osoba ve věku 35 let v roce 2000, v případě, že budou mít stejnou zbývajících nadějí dožití“ (*Sanderson – Scherbov*, 2007: 28). Tento pohled na věk je již běžně uplatňován ve zdravotnictví, například u náhrady kolenního kloubu, kdy se zohledňuje, zda

4) Autoři doporučují uvádět přívlástek zbývajících z důvodu jasného rozlišení naděje dožití při narození a v ostatních věcích (*Sanderson – Scherbov*, 2008: 5).

5) Dalšími autory, kteří přehodnocují standardní metody kvantifikace procesu demografického stárnutí, jsou například *Shoven* (2007), *Shoven – Goda* (2010), *d'Albis – Collard* (2013), *Spijker – MacInnes* (2013), *Riffe* (2015).

6) Příkladem může být epidemie španělské chřipky v roce 1918 (*Sanderson – Scherbov*, 2007: 32).

operace signifikantně zvýší počet let pacientovy mobility (Sanderson – Scherbov, 2007: 28–29). Některé důležité ekonomické a sociální veličiny závisí právě na zbývajícím naději dožití. Například zdravotnické výdaje jsou v posledních letech života zpravidla nejvyšší a se zvyšující se nadějí dožití se tyto poslední roky života odehrávají stále ve vyšším a vyšším věku. Je tedy možné, že standardní ukazatele mohou být mnohdy alarmující z toho důvodu, že neberou v potaz vývoj úmrtnosti, a poté na základě těchto jednostranných ukazatelů mohou autority vydávat nevhodná politická rozhodnutí s dalekosáhlými účinky.

DATA A METODOLOGIE

Studie se opírá o takové charakteristiky demografického stárnutí, které mají i své prospektivní verze, přizpůsobené změnám v naději dožití. Stavebním kamenem pro jejich výpočet je stanovení *prospektivního věku*, což je věk, který je přiřazen dané populaci v daném roce na základě stejné zbývajících naděje dožití v referenčním roce (i populaci). Například v roce 2000 měla populace České republiky, kterou zvolíme jako standard, ve věku 65 let zbývajících nadějí dožití 15,7 let. Jako referenční populace, tj. populace, pro kterou je prospektivní věk počítán, byla zvolena pro vysvětlení principu prospektivního věku populace Česka v roce 2013. Pro výpočet prospektivního věku je nutné nalézt stejnou zbývajících nadějí dožití (15,7 let) a odpovídající věk v úmrtnostní tabulce referenční populace. V referenční populaci je zbývajících nadějí dožití 16,2 let u věku 67 let a 15,5 u věku 68 let. Prospektivní věk se tedy bude pro populaci Česka v roce 2013 pohybovat mezi 67 a 68 lety. Přesný prospektivní věk lze poté odhadnout lineární interpolací podle vzorce (Hejzdová, 2010: 9):

$$x = x_0 + (z - z_0) \frac{x_1 - x_0}{z_1 - z_0}$$

kde veličina x znázorňuje věk, veličina z nadějí dožití ve věku x , x_0 je potom věk, kdy je zbývajících nadějí do-

žití ještě větší (x_1 je menší) než hodnota, kterou hledáme, z_0 je zbývajících nadějí dožití, pro kterou hledáme prospektivní věk, z_1 je zbývajících nadějí dožití ve věku x_1 .

Pro potřeby této práce byl zvolen tzv. **konstantní prospektivní věk** (*Constant Prospective Age*, *RLE15-age*; **CPA RLE 15**). Tento konstrukt je založen na tom, že v každé populaci a v každém roce hledáme věk, který odpovídá zbývajícím 15 letům k dožití (Sanderson – Scherbov, 2013: 676). Není tedy třeba vyhledávat v referenční úmrtnostní tabulce, stačí pouze úmrtnostní tabulka populace v roce našeho zájmu. Princip však zůstává stejný a pro odhad přesného konstantního prospektivního věku lze opět použít metodu lineární interpolace (viz výše), přičemž bude vždy 15 let. Navazujícím ukazatelem je **podíl osob se zbývajících nadějí dožití 15 a méně let** (*Proportion at Ages With Remaining Life Expectancies of 15 Years or Less*; **Prop. RLE 15-**), přičemž kritérium 15 let zbývajících k dožití je považováno za alternativní hranici stáří nahrazující pevně stanovených 65 let v charakteristikách standardních (Sanderson – Scherbov, 2008: 8).

Dalším ukazatelem kombinujícím jak prospektivní tak retrospektivní věk je **prospektivní index závislosti** (*Prospective Old-Age Dependency Ratio*; **POADR**). Tento index vyjadřuje vztah mezi počtem osob se zbývajících nadějí dožití 15 a méně let a počtem osob od 20 let do věku⁷⁾, kdy je zbývajících nadějí dožití ještě větší než 15 let (Sanderson – Scherbov, 2008: 11). Výpočet lze znázornit takto:

$$POADR = \frac{P_{x_{RLE15-}}}{P_{20-x_{RLE>15}}} \times 100$$

kde $P_{x_{RLE15-}}$ je suma osob ve věcích se zbývajících nadějí dožití 15 a méně let a $P_{20-x_{RLE>15}}$ je suma osob od 20 let do věku, kdy je zbývajících nadějí dožití větší než 15 let. Autoři ve svých pracích používají pouze index závislosti, nicméně vzhledem k časté aplikaci indexu stáří v pracích různého typu, byl analogicky

7) Stejně jako standardní ukazatele i charakteristiky prospektivní vychází ze středního stavu osob žijících v daných věkových skupinách na daném území v příslušném roce. Ačkoliv do výpočtu prospektivních ukazatelů vstupuje zbývajících nadějí dožití, jako jedna z funkcí úmrtnostních tabulek, při stanovení početnosti různých definovaných věkových skupin se počítá s reálnou populací, nikoliv tabulkovou. Použití tabulkové populace by z ukazatelů eliminovalo vliv výchozí věkové struktury, což je při popisu procesu demografického stárnutí nepřipustné.

vypočítán i **prospektivní index stáří** (*Prospective Aging Index; PAI*) dle vzorce:

$$PAI = \frac{P_{x_{RLE15-}}}{P_{0-19}} \times 100$$

kde $P_{x_{RLE15-}}$ je suma osob ve věkových kategoriích se zbývajícím nadějí dožití 15 a méně let a P_{0-19} je suma osob od narození do dokončeného věku 19 let.

Prospektivní mediánový věk (*Prospective Median Age; PMA*) je již relativně komplikovanějším měřením stárnutí populace; jeho výpočet spočívá v několika krocích. Jako první je nutné vypočítat standardní mediánový věk populace v daném roce. Následně je třeba nalézt přesnou zbývajícím nadějí dožití u osob v mediánovém věku, kterou lze vypočítat opět pomocí lineární interpolace (vzorec z Hejdová, 2010: 9):

$$z = z_0 + (x - x_0) \frac{z_1 - z_0}{x_1 - x_0}$$

kde veličina z znázorňuje nadějí dožití ve věku x , veličina x věk, x_0 je potom věk, kdy je zbývajícím naděje dožití ještě větší (x_1 je menší) než hodnota, kterou hledáme, x je v tomto případě standardní mediánový věk, z_0 je zbývajícím naděje dožití ve věku x_0 a z_1 je zbývajícím naděje dožití ve věku x_1 . Na rozdíl od ostatních prospektivních charakteristik, kdy nebylo potřeba referenční či standardní úmrtnostní tabulky, u prospektivního mediánového věku je nezbytné pro zachování porovnatelnosti mezi zeměmi stanovení standardu. V této práci byla zvolena za standard úmrtnostní tabulka Švédska z roku 2013. Prospektivní mediánový věk je tedy takový věk ve standardní úmrtnostní tabulce, který má shodnou nadějí dožití se zjištěnou zbývajícím nadějí dožití v mediánovém věku. Pro odhad přesné hodnoty je možné opět využít metody lineární interpolace.

Analýzované země byly vybrány nejen s ohledem na místo působnosti autorů, ale i z důvodu rozmanitosti vývoje stárnutí populace. Česko a Slovensko reprezentují východní Evropu, jejíž státy mají relativně mladší věkovou strukturu, a jejich stárnutí je zpravidla rychlejší než u států západní a severní Evropy (Bartoňová, 2009: 90–91). Státy severní Evropy zastupuje Švédsko, jako země s dlouhou tradicí zjišťování statistických a demografických údajů, jehož věkovou strukturu lze

ve evropském kontextu považovat za poměrně vyrovnanou a relativně starou. Tempo demografického stárnutí ve státech severní Evropy je pomalejší než v zemích s relativně mladší populací a je způsobeno převážně snižující se úmrtností ve starším věku (Rychtaříková, 2011: 106, Sanderson – Scherbov, 2008: 13). Itálie poskytuje pohled na populační vývoj jižní Evropy. Tento region stárne rychle a již nyní se řadí mezi nejstarší v Evropě (Bartoňová, 2009: 91).

Datová základna této studie pochází z Human Mortality Database. S ohledem na dostupnost dat bylo porovnání vývoje standardních a prospektivních ukazatelů zvoleno pro Česko, Slovensko a Švédsko období let 1950–2013 a pro Itálii 1950–2012⁸⁾.

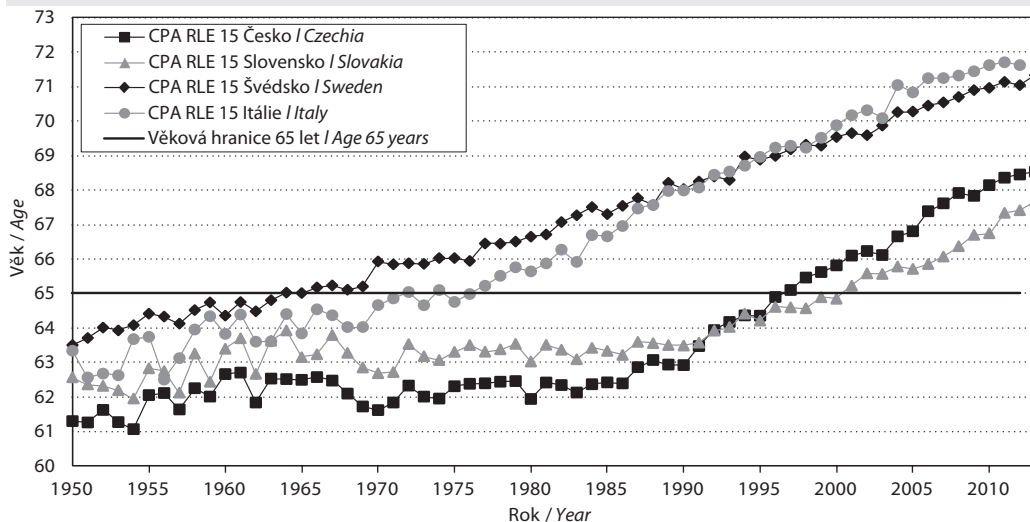
POROVNÁNÍ VÝVOJE STANDARDNÍCH A PROSPEKTIVNÍCH UKAZATELŮ U VYBRANÝCH EVROPSKÝCH STÁTŮ OD ROKU 1950

Základní rozdíl mezi standardními a prospektivními charakteristikami spočívá ve většině případů v definici hranice stáří. Definice stáří se v čase mění a je ovlivněna různými faktory. Z tohoto důvodu činí pevná hranice stáří, obvykle dána věkem 65 let, standardní ukazatele obtížně porovnatelné v čase. Použití alternativního ukazatele, v tomto případě konstantního prospektivního věku, má větší výpovědní hodnotu, jelikož více odráží skutečné proměny věkové struktury obyvatelstva. Například v Itálii či Švédsku se konstantní prospektivní věk během let 1950–2013 zvýšil o více než 8 let a v současnosti nabývá hodnot kolem 71 až 72 let (graf 1). Poněkud jiný vývoj vykazuje tento ukazatel v případě Česka a Slovenska. Konstantní prospektivní věk u těchto dvou zemí od roku 1950 do roku 1990 spíše stagnoval a rapidnější nárůst započal až po roce 1990. Stagnace tohoto ukazatele, která způsobila po roce 1965 rozevírání pomyslných nůžek v porovnání se západními státy Evropy, souvisí s celým komplexem faktorů. Existence železné opony znemožňovala získávání nových zahraničních poznatků a techniky (také v důsledku nedostatku devíz) a způsobovala tak zaostávání technické úrovně zdravotnictví i samotné poskytované zdravotní péče.

8) V dalším textu je již uváděno celé rozpětí zkoumaných let, tj. 1950–2013.

Graf 1: Konstantní prospektivní věk (CPA RLE 15); Česko, Slovensko, Švédsko, Itálie; 1950–2013

Constant Prospective Age(CPA RLE 15); Czechia, Slovakia, Sweden, Italy; 1950–2013

Zdroj: HMD; výpočty autorů.
 Source: HMD; authors' calculations.

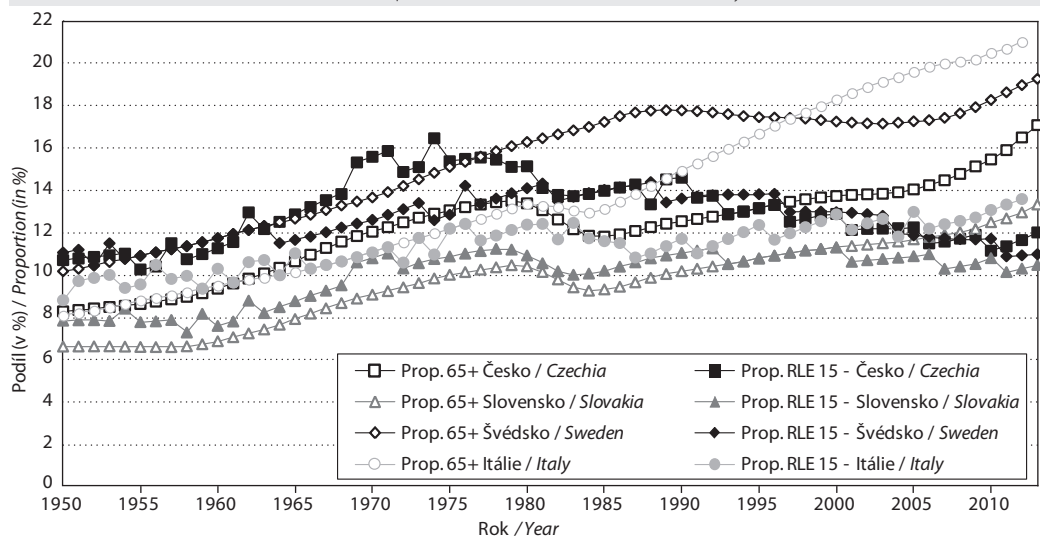
Nepříznivě působilo také nedostatečné financování veřejného zdravotnictví, zhoršování životního prostředí a s tím související snížená kvalita potravin, pitné vody, vznik specifického konzumního způsobu života vyznačujícího se častými stresovými situacemi, rostoucí obezitou v důsledku nutričně velmi bohatých jídel, častým kouřením a konzumací alkoholických nápojů (bližze Kučera, 1994: 67). Populace východního bloku postupně začaly zaostávat především v oblasti nemoci oběhového systému (Rychtaříková, 1987; Meslé – Vallin, 2002; Meslé, 2004; Burcin – Kučera, 2008; Šprocha – Šídlo – Burcin, 2015). Tyto důsledky se posléze projevily v Česku i na Slovensku nejen na úrovni naděje dožití, kdy docházelo k stagnaci a v určitých letech dokonce i k meziročním poklesům tohoto ukazatele zejména u mužů (Rychtaříková, 1987; Kučera, 1994; Vaňo a kol., 2001), ale také u ukazatele konstantního prospektivního věku. Rychlý nárůst tohoto ukazatele po roce 1990 pak svědčí o významném zlepšení jak přístupu národních ekonomik k otázce investic do zdravotnictví a úrovně zdravotní péče, tak o změnách v přístupu k péči o zdraví ze strany jednotlivců i státu (bližze Burcin – Kučera, 2008: 58).

Charakteristikami, které jsou nezdědkou používány při kvantifikaci procesu demografického stárnutí, jsou podíly osob v určitých věkových skupinách.

Zastoupení osob ve věku 65 a více let zaznamenalo v období let 1950–2013 signifikantní nárůst ve všech sledovaných populacích. Kromě Slovenska se hodnoty tohoto ukazatele během analyzovaného období více než zdvojnásobily (graf 2). Při porovnání tohoto standardního ukazatele s podílem osob se zbývajících nadějí dožití 15 a méně let lze pozorovat rozdílné trendy vývoje na začátku sledovaného období a od 80. let 20. století. Na počátku zkoumaného intervalu prospektivní podíl nabývá dokonce vyšších hodnot než podíl standardní, a to ve všech vybraných populacích. Tato skutečnost je způsobena právě prospektivní definicí hranice stáří, která je v tomto období nižší než pevná hranice 65 let. Přibližně do roku 1980 vývoj podílu osob se zbývajících nadějí dožití 15 a méně kopíruje vývoj podílu osob ve věku 65 a více let. Mezi lety 1980–1985 došlo, mimo Švédska, k poklesu zejména podílu osob ve věku 65 a více let, což je pravděpodobně způsobeno málo početnými kohortami narozených během 1. světové války a bezprostředně po ní. Po roce 1985 dochází k rapidnímu nárůstu podílu osob ve věku 65 a více let především v Itálii, kde se tato charakteristika mezi lety 1985 a 2009 zvýšila téměř o 7 procentních bodů. Pozvolnější nárůst je pozorován jak v Česku, tak na Slovensku. Švédsko

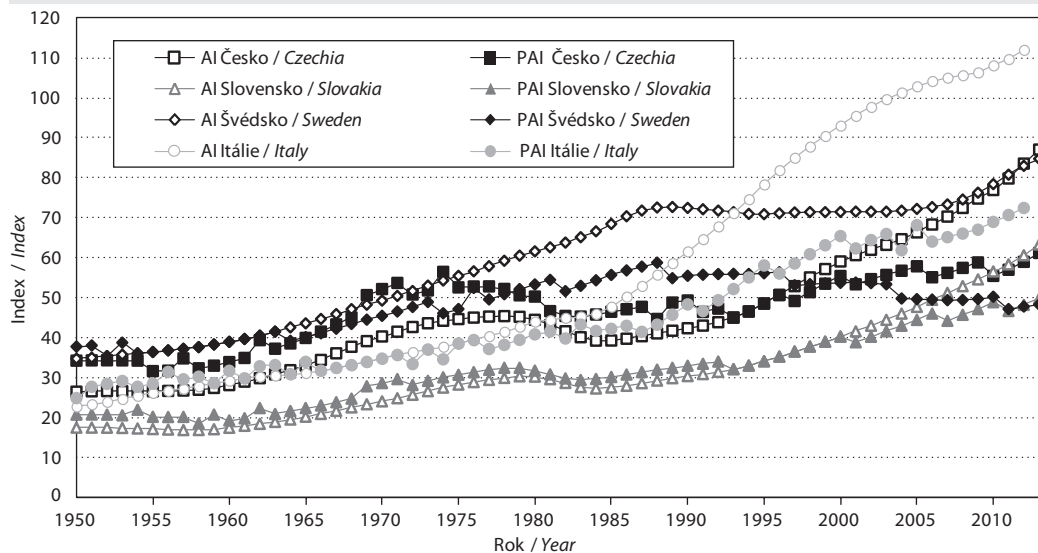
Graf 2: Podíl osob ve věku 65 a více let (Prop. 65+) a podíl osob se zbývajcí nadějí dožití 15 a méně let (Prop. RLE 15-); Česko, Slovensko, Švédsko, Itálie; 1950–2013⁹⁾

Proportion of the Population aged 65+(Prop. 65+) and Proportion at Ages With Remaining Life Expectancy of 15 Years or Less (Prop. RLE 15-); Czechia, Slovakia, Sweden, Italy; 1950–2013

Zdroj: HMD; výpočty autorů.
Source: HMD; authors' calculations.

Graf 3: Index stáří (AI) a prospektivní index stáří (PAI); Česko, Slovensko, Švédsko, Itálie; 1950–2013
Ageing index (AI) and Prospective Aging Index (PAI); Czechia, Slovakia, Sweden, Italy; 1950–2013

Zdroj: HMD; výpočty autorů.
Source: HMD; authors' calculations.

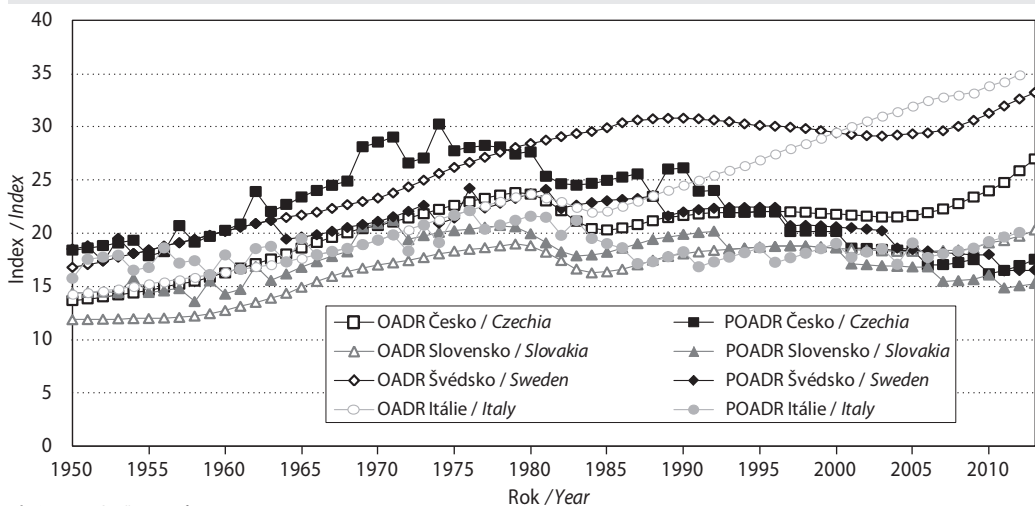
9) Krátkodobé výkyvy ve vývoji prospektivního podílu osob se zbývajcí nadějí dožití 15 a méně let lze z převážné části vysvětlit samotnou konstrukcí tohoto ukazatele, jelikož podíl osob v reálné populaci je počítán od takového věku, kterému odpovídá zbývajcí naděje dožití 15 a méně let. V případě, že se zbývajcí naděje zvýší nad hranici naděje dožití 15 let v daném věku, dojde ke zvýšení konstantního prospektivního věku a snížení počtu věkových skupin, ze kterých se počítá tento ukazatel, což produkuje výkyvy ve vývoji prospektivního podílu osob ve starším věku.

se až do roku 2005 pohybuje okolo hodnoty 18 %. Podíl osob se zbývajícím nadějí dožití 15 let a méně však od roku 1980 následuje odlišný trend než standardně používaná charakteristika. Tento prospektivní ukazatel výrazněji nestoupá, jeví se mnohem konstantnější v čase, což je způsobeno právě proměnlivou hranicí stáří, kterou prospektivní koncept věku umožňuje. Ve Švédsku a v Česku dokonce tento prospektivní podíl mírně klesá.

Podobné trendy pozorované ve vývoji podílů různě definovaných skupin osob lze sledovat i v případě standardního a prospektivního indexu stáří. Jejich rozdílný vývoj však nastává ve většině sledovaných zemí až po roce 2000. Ve Švédsku mírně klesá, zatímco na Slovensku si zachovává rostoucí trend, čímž se obě dvě hodnoty za tyto dva státy dostávají na konci sledovaného období na stejnou úroveň. V Česku a Itálii i přes výrazné nárůsty standardních indexů stáří na-

**Graf 4: Index závislosti (OADR) a prospektivní index závislosti (POADR);
 Česko, Švédsko, Slovensko, Itálie; 1950–2013**

Old-Age Dependency Ratio (OADR) and Prospective Old-Age Dependency Ratio (POADR);
 Czechia, Slovakia, Sweden, Italy; 1950–2013

Zdroj: HMD; výpočty autorů.
 Source: HMD; authors' calculations.

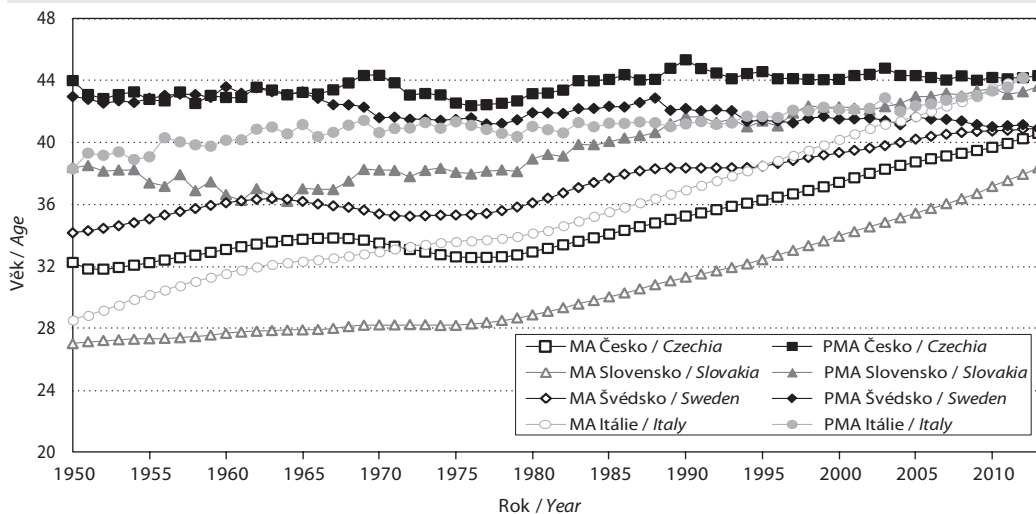
opak kolísají jeho prospektivní varianty okolo hodnoty 58, resp. 65 osob se zbývajícím nadějí dožití 15 a méně let na 100 osob ve věku 0–19 let (graf 3).

Index závislosti, obdobně i prospektivní verze tohoto ukazatele, vyjadřuje, kolik starších osob připadá na 100 osob v produktivním věku. Zatímco standardní verze indexu závislosti nabývá v současnosti nejvyšších hodnot od roku 1950, tak prospektivní index závislosti naopak v posledních letech naznačuje pokles, a to především v Česku a Švédsku. Na Slovensku je tento pokles pomalejší, zatímco hodnoty za Itálii spíše stagnují. Z hlediska prospektivního indexu závislosti byla produktivní složka populace nejvíce zatížena v období let 1965–1985.

Rozdílný vývoj prospektivních a standardních charakteristik v období let 1950–2013 je potvrzen i v případě mediánového věku. Standardní mediánový věk narostl ve sledovaném období ve Švédsku o téměř 7 let, v Česku o více než 8 let, na Slovensku o více než 11 let a v Itálii dokonce o téměř 16 let. Prospektivní mediánový věk ani v jedné ze sledovaných zemí nezaznamenal změnu hodnot srovnatelnou s jeho standardní verzí. V Itálii a na Slovensku, kde byl nárůst standardního mediánového věku nejmarkantnější, došlo ke zvýšení prospektivního mediánového věku jen o něco málo přes 5 let. Česko se během celého sledovaného období pohybovalo okolo prospektivního mediánového věku 44 let.

Graf 5: Mediánový věk (MA) a prospektivní mediánový věk (PMA); Česko, Švédsko, Slovensko, Itálie; 1950–2013

Median Age (MA) and Prospective Median Age (PMA); Czechia, Slovakia, Sweden, Italy; 1950–2013

Zdroj: HMD; výpočty autorů.

Source: HMD; authors' calculations.

Zaznamenaný nárůst tohoto ukazatele proto odpovídal pouze 0,3 roku. Stejný ukazatel ve Švédsku v letech 1950–2013 dokonce o dva roky poklesl.

ZÁVĚR

Cílem studie bylo nejen představit koncept prospektivního věku, ale také poukázat na jiné smýšlení o věku obecně. Část problematiky negativního náhledu na stáří¹⁰ může spočívat právě ve způsobech měření demografického stárnutí populace. Mnohdy bývá dáván až příliš velký důraz na rychle rostoucí čísla v čase, bez řádného vysvětlení souvislostí a změn, které růst hodnot standardních ukazatelů ovlivňují. Takové závěry pak mohou být lehce dezinterpretovány, například v médiích, a působit tak na postoje společnosti vůči starším lidem. Použití standardních ukazatelů a jejich porovnání v čase může být v mnohých případech problematické z důvodu signifikantních změn obzvláště na poli úmrtnosti a zdraví populace. Prospektivní charak-

teristiky jsou přizpůsobeny změnám v naději dožití a z tohoto důvodu lépe zachycují realitu demografického stárnutí.

Prospektivní a standardní indikátory měly v letech 1950–2013 značně odlišný vývoj, v některých případech nesledovaly ani stejný trend. Z výše uvedeného lze usuzovat, že charakteristiky vycházející z konceptu prospektivního věku nejsou pouze jiným měřením téhož jevu, nýbrž ukazují demografické stárnutí v novém světle přidáním nové dimenze, která lépe znázorňuje biologické a behaviorální aspekty stárnutí (Sanderson – Scherbov, 2010: 1 288).

Začlenění prospektivního přístupu do sociálně-ekonomických systémů by mohlo ušetřit státní výdaje na starobní důchody v zemích s vysokou nadějí dožití, resp. zbývající nadějí dožití, a také by vhodnou aplikací mohlo být umožněno zacílení na ty, kteří podporu opravdu potřebují. Avšak použití prospektivních fluktuujících věků má i svá úskalí, například při plánování osobní budoucnosti jednotlivcem.

10) Postoje ke stáří a seniorům v ČR zobrazuje například výzkum *Názory a postoje české populace k seniorům* (Kolesárová-Saková – Sak, 2008).

Literatura

- Bartoňová, D. 2009. Population Size and Changes in the Age Structure of the Countries of the European Union. In Fialová, L. *Population development in the Czech Republic*. Prague: Sociologické nakladatelství (SLON), 2009. S. 83–92. ISBN 978-80-7419-021-6.
- Burcin, B. – Kučera, T. 2008. Dlouhodobé trendy vývoje úmrtnosti obyvatel České republiky v evropském kontextu. In Fialová, L. *Populační vývoj České republiky 2007*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, 2008. S. 111–125. ISBN 978-80-96561-46-2.
- d'Albis, H. – Collard, F. 2013. Age Groups and the Measure of Population Aging. *Demographic Research*. (on-line), 2013, roč. 29, s. 617–640 (cit. 25.5.2015). DOI: 10.4054/demres.2013.29.23.
Dostupné z: <<http://www.demographic-research.org/volumes/vol29/23/29-23.pdf>>.
- Fuchs, V. R. 1984. Though Much is Taken: Reflections on Aging, Health, and Medical Care. *Milbank Memorial Fund Quarterly/Health and Society*, 1984, roč. 62, č. 2, s. 142–166. Dostupné z: <<http://www.nber.org/papers/w1269>>.
- Gavrilov, L. A. – Heuveline, P. 2003. Aging of Population. In Demeny, P. – McNicoll, G. (eds.) *The Encyclopedia of Population*. New York, Macmillan Reference USA, 2003, č. 1, s. 32–37.
- Hejčlová, M. 2010. *Interpolace obrazů*. (on-line). (cit. 30.6.2015). Bakalářská práce. Vysoké učení technické v Brně. Vedoucí práce Doc. Ing. Radim Kolář, Ph.D.
Dostupné z: <https://dspace.vutbr.cz/xmlui/bitstream/handle/11012/16439/interpolace_obrazu.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Kolesárová-Saková, K. – Sak, P. 2008. *Zpráva v výzkumu „Názory a postoje české populace k seniorům“* (online). (cit. 18.7.2015). Dostupné z: <http://www.insoma.cz/4_8.pdf>.
- Kučera, M. 1994. Populace České republiky 1918–1991. *Acta Demographica XII*. Praha: Česká demografická společnost; Sociologický ústav AV ČR. 198 s. ISBN 80-901674-7-0.
- Meslé, F. 2004. Mortality in Central and Eastern Europe: Long-Term Trends and Recent Upturns. *Demographic Research*, Special Collection 2, 2004, Article 3, s. 45–70. DOI: 10.4054/DemRes.2004.S2.3
Dostupné z: <<http://www.demographic-research.org/special/2/3/s2-3.pdf>>.
- Meslé, F. – Vallin, J. 2002. Mortality in Europe: the Divergence between East and West. *Population*, 2002, roč. 57, s. 157–197.
- Rabušic, L. 2002. *Stárnutí populace jako pohroma nebo jako sociální výzva?: Zamyšlení nad některými souvislostmi populačního stárnutí*. (on-line). S. 3–24 (cit. 22.11.2015). Dostupné z: <http://is.muni.cz/el/1456/podzim2008/PEHPHII/um/6451412/4_Rabusic.pdf>.
- Riffe, T. 2015. The force of mortality by life lived is the force of increment by life left in stationary populations. (on-line). *Demographic Research*, 2015, roč. 32, s. 827–834. (cit. 22.4.2016). DOI: 10.4054/DemRes.2015.32.29. ISSN 1435-9871.
Dostupné z: <<http://www.demographic-research.org/volumes/vol32/29/>>.
- Ryder, N. B. 1975. Notes on Stationary Populations. *Population Index*. 1975, roč. 41, č. 1, s. 3–28. DOI: 10.1007/978-3-642-93287-8_8.
Dostupné z: <<http://www.jstor.org/stable/2734140>>.
- Rychtaříková, J. 1987. Vývoj úmrtnosti v ČSR podle pohlaví a věku v období 1950–1984. *Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje*, 1987, roč. 29, č. 3, s. 193–207.
- Rychtaříková, J. 2011. Demografické faktory stárnutí. *Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje*, 2011, roč. 53, č. 2, s. 97–108.
Dostupné z: <<https://www.czso.cz/documents/10180/20541275/180311q2.pdf/f6c99986-ab28-42c5-bbb5-a3e9a44ed096?version=1.0>>.
- Sanderson, W. C. – Scherbov, S. 2005. Average Remaining Lifetimes Can Increase as Human Populations Age. *Nature*, 2005, roč. 435, č. 7 043, s. 811–813. DOI: 10.1038/nature03593. Dostupné z: <<http://www.nature.com/doi/10.1038/nature03593>>.
- Sanderson, W. C. – Scherbov, S. 2007. A New Perspective on Population Aging. *Demographic Research*, 2007, roč. 16, s. 27–58. DOI: 10.4054/DemRes.2007.16.2. Dostupné z: <<http://www.demographic-research.org/volumes/vol16/2/>>.
- Sanderson, W. C. – Scherbov, S. 2008. Rethinking Age and Aging. *Population Bulletin*, 2008, roč. 63, č. 4, s. 3–16.
Dostupné z: <<http://www.igwg.org/pdf08/63.4aging.pdf>>.
- Sanderson, W. C. – Scherbov, S. 2010. Remeasuring Aging. *Science*, 2010, roč. 329, č. 5 997, s. 1 287–1 288. DOI: 10.1126/science.1193647.
Dostupné z: <<http://science.sciencemag.org/content/sci/suppl/2010/09/07/329.5997.1287.DC1/pfSandersonSOM.pdf>>.
- Sanderson, W. C. – Scherbov, S. 2013. The Characteristics Approach to the Measurement of Population Aging. *Population and Development Review*, 2013, roč. 39, č. 4, s. 673–685. DOI: 10.1111/j.1728-4457.2013.00633.x.
Dostupné z: <<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1728-4457.2013.00633.x/full>>.
- Shoven, J. B. – Goda, G. S. 2010. Adjusting Government Policies for Age Inflation. In Shoven, J. B. (ed.) *Demography and the economy*. (on-line). Chicago: The University of Chicago Press, 2010, s. 143–162. (cit. 29.5.2015). ISBN 0226754723.

- Shoven, J. B. 2007. *New Age Thinking: Alternative Ways of Measuring Age, Their Relationship to Labor Force Participation, Government Policies and GDP*. NBER, 2007, 19 s. Dostupné z: <<http://www.nber.org/papers/w13476>>.
- Siegel, J. S. 1993. *A Generation of Change: a Profile of America's Older Population*. New York: Russell Sage Foundation, 1993, xxxvi, 647 s. ISBN 08-715-4789-9.
- Spijker, J. – Macinnes, J. 2013. Population ageing: the timebomb that isn't? (on-line). *BMJ*, 2013, roč. 347, s. 6 598–6 598. (cit. 22.4.2016). DOI: 10.1136/bmj.f6598. ISSN 1756-1833. Dostupné z: <<http://www.bmj.com/cgi/doi/10.1136/bmj.f6598>>.
- Šprocha, B. – Šídlo, L. – Burcin, B. 2015. Úroveň úmrtnosti na Slovensku a v Česku v evropském pohľade. *Geografický časopis*, 2015, 67, 1, s. 25–43. Dostupné z: <<https://www.sav.sk/journals/uploads/02031022Sprocha et al..pdf>>.
- Vaňo, B. (ed.). 2001. *Obyvateľstvo Slovenska 1945–2000*. Bratislava: INFOSTAT, 2001, 74 s.

Zdroje dat:

- HUMAN MORTALITY DATABASE. *The Human Mortality Database*. (on-line). University of California, Berkeley (USA), and Max Planck Institute for Demographic Research (Germany). (cit. 24.11.2015). Dostupné z: <<http://www.mortality.org/>>.

Článek vznikl za podpory Grantové agentury České republiky v rámci řešení projektu č. 15-09443s „Rizika odkladu rodičovství: nová role rodinné politiky?“

MICHAELA KLAPKOVÁ

absolvovala magisterské studium (2015) na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze v oboru demografie a v současnosti zde pokračuje v doktorském studijním programu. Ve své výzkumné činnosti se věnuje problematice demografického stárnutí se zaměřením na alternativní metodologické postupy používané k analýze změn věkové struktury.

LUDEK ŠÍDLO

je odborným asistentem na katedře demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, kde působí od roku 2007 a kde v roce 2010 ukončil své doktorské studium demografie. Od roku 2009 je členem Hlavního výboru České demografické společnosti, kde od roku 2015 vykonává funkci vědeckého tajemníka. Ve své výzkumné činnosti se zabývá především aplikovanou demografií (dopady demografického stárnutí na vybrané oblasti veřejné sféry, zejména na oblast zdravotnictví) a regionální demografií (územní diferenciacie plodnosti v České republice po roce 1990).

BRANISLAV ŠPROCHA

absolvoval magisterské a doktorandské studium (2011) na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze v oboru demografie. Od roku 2007 je vědecko-výzkumným pracovníkem Inštitútu informatiky a štatistiky ve Výskumnom demografickom centre v Bratislave a od roku 2009 vedeckým pracovníkem Prognostického ústavu Slovenskej akadémie vied. V oblasti demografie se specializuje na problematiku sňatečnosti, rozvodovosti, populačního vývoje, transformace reprodukčního chování po roce 1989 a jeho dopadů na společnost. Kromě toho se věnuje též analýze vybraných populačních struktur, reprodukčního chování romského obyvatelstva na Slovensku a problematice populačního prognózování.

SUMMARY

The aim of this paper was to introduce the concept of prospective age and its application to age-structure characteristics. Using standard indicators and their comparison in time may in many cases be problematic because of significant changes in the field of mortality and health. Prospective characteristics are adapted to changes in life expectancy and therefore better capture the reality of demographic ageing. Prospective and standard characteristics in Czechia, Slovakia, Sweden and Italy in the years 1950–2013 developed differently and in some cases did not follow the same trend. It can be concluded from the above that characteristics based on the concept of prospective age

are not simply another way of measuring the same phenomenon, but compared with standard indicators present population ageing in a new light by adding a new dimension that better illustrates the biological and behavioral aspects of ageing (*Sanderson and Scherbov, 2010: 1288*). Applying the prospective approach to socio-economic systems could reduce state expenditures on pensions in countries with a high life expectancy or a high remaining life expectancy, and the appropriate use of this concept could help states to focus on those who need support. However, the use of prospective fluctuating ages has its difficulties. For example, it may make it difficult for individuals to plan their own future.

Příloha 1: Vybrané ukazatele demografického stárnutí; Česko, Švédsko, Slovensko, Itálie; 1950–2010; vybrané roky / Selected Indicators of Demographic Ageing

Stát / Country	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010
Konstantní prospektivní věk / Constant Prospective Age (CPA RLE 15)													
Česko / Czechia	61,30	62,06	62,67	62,50	61,62	62,31	61,95	62,43	62,93	64,36	65,82	66,81	68,14
Slovensko / Slovakia	62,57	62,83	63,40	63,16	62,69	63,31	63,03	63,34	63,49	64,22	64,85	65,71	66,75
Švédsko / Sweden	63,51	64,42	64,36	65,01	65,93	66,03	66,65	67,30	68,03	68,88	69,53	70,27	70,96
Itálie / Italy	63,34	63,75	63,83	63,85	64,67	64,76	65,64	66,66	67,99	68,96	69,88	70,83	71,62
Podíl osob ve věku 65 a více let / Proportion of the Population aged 65+ (Prop. 65+)													
Česko / Czechia	8,29	8,64	9,36	10,65	12,05	13,06	13,39	11,82	12,55	13,16	13,74	14,05	15,46
Slovensko / Slovakia	6,63	6,61	6,88	7,93	9,08	10,02	10,42	9,33	10,19	10,79	11,31	11,69	12,50
Švédsko / Sweden	10,18	10,92	11,75	12,67	13,67	15,11	16,29	17,24	17,78	17,46	17,26	17,27	18,28
Itálie / Italy	8,09	8,81	9,51	10,14	11,07	12,21	13,37	13,13	14,93	16,69	18,30	19,61	20,50
Podíl osob se zbývajícím nadějí dožití 15 a méně let / Proportion of the population at Ages With a Remaining Life expectancy of 15 Years or Less (Prop. RLE 15)													
Česko / Czechia	10,71	10,27	11,27	12,87	15,59	15,38	15,14	13,98	14,60	13,16	12,89	12,26	11,15
Slovensko / Slovakia	7,85	7,78	7,60	8,77	10,80	10,89	10,93	10,21	11,05	10,79	11,31	10,90	10,80
Švédsko / Sweden	11,07	10,92	11,75	11,66	12,61	12,85	14,11	14,03	13,62	13,82	12,97	11,88	11,72
Itálie / Italy	8,82	9,56	10,30	11,03	11,07	12,21	12,39	11,61	11,72	12,37	12,87	12,99	13,08
Index stáří / Ageing Index (AI)													
Česko / Czechia	26,55	26,65	28,19	33,08	40,34	44,69	44,50	39,33	42,41	48,57	59,09	66,35	76,94
Slovensko / Slovakia	17,56	17,21	17,52	20,30	24,13	28,31	30,32	27,60	30,44	34,16	40,32	47,74	56,60
Švédsko / Sweden	34,80	36,47	39,01	43,62	49,31	55,49	61,61	68,46	72,47	70,91	71,47	72,22	78,41
Itálie / Italy	22,88	26,27	29,32	31,26	34,81	38,59	44,09	47,81	61,63	78,36	93,06	102,89	108,12
Prospektivní index stáří / Prospective Ageing Index (PAI)													
Česko / Czechia	34,30	31,69	33,94	39,98	52,19	52,61	50,32	46,53	49,34	48,57	55,45	57,88	55,48
Slovensko / Slovakia	20,81	20,26	19,37	22,46	28,70	30,77	31,81	30,22	33,03	34,16	40,32	44,49	48,91
Švédsko / Sweden	37,81	36,47	39,01	40,17	45,50	47,20	53,35	55,72	55,50	56,14	53,74	49,68	50,27
Itálie / Italy	24,94	28,52	31,77	34,00	34,81	38,59	40,86	42,26	48,35	58,08	65,43	68,16	68,96

Stát / Country	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010
Konstantní prospektivní věk / Constant Prospective Age (CPALE 15)													
Česko / Czechia	13,71	14,65	16,30	18,64	20,75	22,64	23,70	20,34	21,69	22,03	21,80	21,69	24,00
Slovensko / Slovakia	11,91	12,02	12,77	14,95	17,03	18,35	18,86	16,40	18,08	18,72	18,66	18,32	19,11
Švédsko / Sweden	16,82	18,45	20,21	21,73	23,33	26,21	28,45	29,93	30,83	30,15	29,45	29,36	31,29
Itálie / Italy	14,31	15,28	16,38	17,67	19,39	21,73	23,74	22,11	24,55	26,91	29,50	31,96	33,87
Prospektivní index závislosti / Prospective Old-Age Dependency Ratio (POADR)													
Česko / Czechia	18,45	17,91	20,30	23,43	28,58	27,77	27,65	24,99	26,16	22,03	20,19	18,41	16,22
Slovensko / Slovakia	14,42	14,46	14,31	16,82	20,93	20,26	19,98	18,24	19,92	18,72	18,66	16,86	16,10
Švédsko / Sweden	18,55	18,45	20,21	19,67	21,14	21,45	23,73	23,07	22,02	22,46	20,63	18,50	18,03
Itálie / Italy	15,80	16,81	17,99	19,52	19,39	21,73	21,62	19,05	18,29	18,65	19,07	19,11	19,24
Mediánový věk / Median Age (MA)													
Česko / Czechia	32,26	32,25	33,10	33,75	33,51	32,62	32,93	34,09	35,25	36,28	37,43	38,75	39,69
Slovensko / Slovakia	27,02	27,33	27,68	27,90	28,22	28,20	28,88	30,04	31,31	32,43	33,95	35,44	37,16
Švédsko / Sweden	34,17	35,06	36,11	36,20	35,39	35,32	36,11	37,71	38,35	38,47	39,35	40,22	40,74
Itálie / Italy	28,55	30,19	31,54	32,34	32,95	33,61	34,16	35,54	36,95	38,51	40,21	41,68	43,54
Prospektivní mediánový věk / Prospective Median Age (PMA)													
Česko / Czechia	44,00	42,78	42,91	43,24	44,34	42,55	43,15	44,07	45,34	44,58	44,08	44,32	44,20
Slovensko / Slovakia	38,40	37,39	36,64	37,02	38,22	38,07	38,94	40,07	41,68	41,39	42,30	42,99	43,45
Švédsko / Sweden	42,96	42,86	43,60	43,27	41,60	41,49	41,92	42,34	42,20	41,45	41,52	41,66	41,02
Itálie / Italy	38,30	39,08	40,15	41,16	40,63	41,34	41,04	41,25	41,20	41,68	42,13	42,37	43,33

Zdroj: HMD; výpočty autorů.
 Source: HMD; authors' calculations.

ANALÝZA VÝVOJE PLODNOSTI NA ÚZEMÍ ČESKÉ REPUBLIKY PO ROCE 1950 DO SOUČASNOSTI ZA VYUŽITÍ DEKOMPOZIČNÍCH METOD

Jana Křestánová

AN ANALYSIS OF FERTILITY TRENDS IN THE CZECH REPUBLIC FROM 1950
TO THE PRESENT USING DECOMPOSITION METHODS

Abstract

This paper seeks to trace fertility trends in the Czech Republic from 1950 to 2013 using decomposition methods. These methods provide deeper insight into changes in fertility. The results show that the reasons for the differences in fertility rates between selected years lie in the intensity of fertility and in the age structure. The paper also explores changes in fertility rates in relation to differences in marital status structure and differences in birth order and in the timing of reproduction.

Keywords: fertility, decomposition methods, birth order,
timing of fertility, Czech Republic

Demografie, 2016, 58: 142–158

ÚVOD

Téma plodnosti bývá v posledních letech diskutováno a zkoumáno převážně z hlediska problému její nízké hladiny. Cenné je však podívat se na průběh tohoto procesu historickou perspektivou, neboť aktuální hodnoty plodnosti v sobě obsahují informace předchozího vývoje. Úroveň plodnosti má dopad na následný vývoj celkového počtu obyvatel i na jeho struktury, neboť jedním z určujících faktorů toho, kolik se narodí dětí, je početnost ženské generace, tedy méně početná generace zpravidla rodí méně dětí a naopak. Ve zkoumaném období od roku 1950 prošel charakter plodnosti do dnešní doby mnoha změnami. Na reprodukční chování měla vliv celá řada faktorů z oblasti politického a socioekonomického vývoje, z oblasti bydlení a bytové situace, v neposlední řadě ve změně hodnotových orientací a postojů. Hlubší pohled na rozdíly úrovně plodnosti mohou poskytnout metody dekompozice. S jejich pomocí lze souhrnné ukazatele rozložit na dílčí elementy a podívat se tak podrobněji na informace, které v sobě daný ukazatel nese. Cílem tohoto příspěvku je ve vybraných letech zdokumentovat změny plodnosti pomocí dekompozice, a to z hlediska proměn ve struktuře podle rodinného stavu, podle pořadí narozeného dítěte a z pohledu časování. Dále byla provedena dekompozice obecné míry plodnosti, díky které lze zachytit vliv intenzity procesu a efekt věkové struktury žen. Data byla čerpána z Českého statistického úřadu a z Human Fertility Database.

NÁSTIN VÝVOJE PLODNOSTI OD ROKU 1950

Před představením samotné analýzy plodnosti pomocí dekompozičních metod bude nejprve pro vytvoření komplexnějšího pohledu shrnut celkový vývoj procesu ve zkoumaném období.

Kompenzační poválečný vzestup plodnosti vystřídal po roce 1950 její prudký pokles, který byl umocněn přijetím zákona o umělém přerušení těhotenství s účinností od roku 1958 (Kučera, 1994). Hodnoty úhrnné plodnosti tak klesly z počáteční úrovně 2,80 dítěte na jednu ženu na 2,30 v roce 1958 (ČSÚ, 2015). Po malém dvouletém vzestupu v letech 1963–1964, který byl reakcí na slibované prodloužení mateřské dovolené a zpřísnění legislativy týkající se interrupcí (Bartošová, 1979; Kučera, 1994), klesala plodnost až do roku 1969. První polovinu 70. let charakterizovalo významné narůstání úrovně plodnosti, které souviselo s přijetím řady pronatalitních opatření (Kučera, 1994). V roce 1970 činila úhrnná plodnost 1,92 živě narozeného dítěte, do vrcholu v roce 1974 se navýšila na hodnotu 2,44 (ČSÚ, 2015). K tomuto vývoji přispěl i nárůst počtu žen ve věku nejvyšší plodnosti (20–29 let) a také dodatečné rození dětí v situaci příznivější k rodinám (Kučera, 2008). Zpětně je možno hodnotit, že vliv přijímaných opatření, která byla připravena a měla být zrealizována již v 60. letech (Koubek, 1990; Kučera, 2008), nebyl tak významný, neboť růst plodnosti ovlivnilo více okolností. Mimo jiné to byla i výrazná orientace na rodinný život, neboť možnosti realizace v ostatních sférách byly dosti omezené. V 80. letech vzhledem ke skutečnosti, že pronatalitní opatření nebyla v čase valorizována, přídatky na děti se stávaly nedostačujícími a vzhledem k dalším faktorům (Kučera, 2008), měl následný vývoj plodnosti spíše klesající tendenci.

Po roce 1990 došlo k transformaci celé společnosti, což mělo samozřejmě vliv i na reprodukční plány a jejich následnou realizaci. „Dřívější uniformní způsob života (...) vystřídala široká paleta životních příležitostí“ (Kučera, 2008: 234–235). Změny reprodukčního chování, které u nás nastaly po pádu komunistického režimu, by se daly zahrnout pod koncept druhého demografického přechodu, který zformulovali demografové D. van de Kaa a R. Lesthaege. Příčiny změn, které se ve většině vyspělých zemí západní a severní Evropy začaly objevovat po roce 1965, vidí autoři konceptu ve změně hodnot a posunu postojů směrem k individualismu. Druhý demografický přechod je charakterizován poklesem úhrnné plodnosti (a to zejména v důsledku poklesu narozených vyššího pořadí), odkládáním rodičovství a posunem průměrného věku matky do vyššího věku, růstem nesezdaných soužití a dobrovolné bezdětnosti a postupnou stabilizací průměrného počtu dětí na nízké úrovni (van de Kaa, 2002). V průběhu prvního demografického přechodu byly děti chápány jako výraz úspěšnosti celé rodiny. Avšak po změně režimu v roce 1989 se rodiče začali více snažit o dosažení své úspěšnosti ve společnosti a děti pro ně mohly začít představovat omezující činitel, nebo dokonce překážku. Vztah k dětem se tedy změnil (Pavlík a kol., 2002). Nastalá transformace u nás měla na úroveň plodnosti až takový dopad, že na konci 20. století se úhrnná plodnost dostala na extrémně nízké hodnoty. Od roku 1995 se ukazatel pohyboval pod kritickou mezí 1,30 dítěte na jednu ženu (Rychtaříková, 2007), v roce 1999 dosáhl absolutního minima 1,13 dítěte na jednu ženu (ČSÚ, 2015). Je však třeba vzít v potaz, že velkou roli hrálo časování plodnosti, částečně i struktura žen podle počtu narozených dětí (parita). Hodnoty úhrnné plodnosti očištěné od změn časování dosahovaly například v roce 1995 úroveň 1,97 dítěte na jednu ženu a do roku 1999 klesly pouze na 1,64 dítěte na jednu ženu (HFD, 2013a).

Po roce 2002 nastalo v České republice opět zvyšování plodnosti a po roce 2005 dokonce v takové intenzitě, že se začalo mluvit o nové populační vlně. Jak se s odstupem času ukázalo, hlavní příčinou vzestupu nebyla ani tak předpokládaná skutečnost, že se děti rodily ženám ze silných ročníků 70. let, ale jednalo se skutečně o populační vlnu (Kocourková, 2008). Trend vzestupu se v posledních letech pozastavil a hodnoty úhrnné plodnosti stále zůstávají na nízkých hodnotách pod hranicí (v roce 2014 těsně nad) 1,50 dětí na jednu ženu, která je označována za kritickou pro udržení populační rovnováhy. Hranice pod 1,30 dětí na jednu ženu, pod kterou se pohybovala úhrnná plodnost do roku 2005, je podle P. McDonalda již přímo nebezpečnou pro další vývoj, zatímco důsledky úhrnné plodnosti okolo hodnot 1,50 se dají ještě zmírnit pomocí zahraniční migrace (Rychtaříková, 2007). Jak upozorňuje například Sobotka (2011), nedávný vzestupný trend plodnosti se zastavil zřejmě jen dočasně a to pravděpodobně v důsledku nepříznivého vlivu hospodářské krize. Obecně pokud za změnami plodnosti stojí pouze strukturální vlivy, dochází podle Sobotky po období nepříznivých ekonomických podmínek k návratu do předchozího charakteru reprodukce, v případě vlivu hodnotových a kulturních faktorů se však jedná o změny trvalé. V roce 2014 činila úhrnná plodnost 1,53 dítěte na jednu ženu (ČSÚ, 2015).

METODOLOGIE DEKOMPOZIČNÍCH TECHNIK

Metody dekompozice jsou založeny na myšlence rozložení hodnoty rozdílu dvou demografických ukazatelů na vysvětlující specifické prvky neboli efekty či komponenty. Rozkládaný rozdíl může být analyzován v čase, mezi zeměmi nebo mezi pohlavími. Tyto metody byly prvně uplatněny na proces úmrtnosti, později se jejich aplikace rozšířila na další demografické procesy, například na plodnost (Rychtaříková, 2008).

V tomto příspěvku byl dekomponován právě proces plodnosti, a to v čase mezi krajními roky vybraných období. Zvolená 70. léta (zastoupena v analýze roky 1970 a 1979) charakterizuje značný vzestup plodnosti, následné období mezi roky 1980 a 1989 provází naopak mírný pokles úrovně plodnosti. V 90. letech pak zaznamenává hladina plodnosti významné snížení hodnot a začíná narůstat průměrný věk matky při narození dítěte. V posledním období od roku 2000 do současnosti (do roku 2013) se průměrný věk matky stále zvyšuje a mírně růst začala i úroveň plodnosti. Pomocí dekompozice obecné míry plodnosti a dále dekompozicemi z hlediska změny struktury podle rodinného stavu, vlivu pořadí narozeného dítěte a z hlediska časování lze lépe pochopit rozdíly v charakteru plodnosti v těchto obdobích.

Dekompozice rozdílu obecné míry plodnosti f stojí poněkud stranou od dalších použitých technik, neboť ty vychází z jinak zkonstruovaného ukazatele úhrnné plodnosti. Proto je třeba mít tuto skutečnost při interpretaci výsledků na mysli. Obecnou míru plodnosti je možno zapsat jako:

$$f = \frac{N^v}{P_{15-49}^{ženy}} = \sum \frac{N_x^v}{P_x^{ženy}} \times \frac{P_x^{ženy}}{P_{15-49}^{ženy}},$$

kde N^v značí počty živě narozených dětí a $P_{15-49}^{ženy}$ počty žen v příslušných věcích (Pavlík – Rychtaříková – Šubrtová, 1986). Na základě takto upraveného vzorce lze provést dekompozici rozdílu obecné míry plodnosti v čase t a $t+h$ na tři komponenty:

$$f^{t+h} - f^t = \sum_{x=15}^{49} f_x^t \times (p_x^{t+h} - p_x^t) + \sum_{x=15}^{49} p_x^t \times (f_x^{t+h} - f_x^t) + \sum_{x=15}^{49} (p_x^{t+h} - p_x^t) \times (f_x^{t+h} - f_x^t),$$

kde:

$$p_x^t = \frac{P_x^{ženy,t}}{P_{15-49}^{ženy,t}},$$

analogicky pro p_x^{t+h} . První člen rovnice představuje efekt věkové struktury žen, druhý efekt intenzity plodnosti a třetí je efektem interakce mezi oběma předchozími efekty. Rozdíl hodnot obecné míry plodnosti mezi dvěma roky lze tak rozložit do působení těchto tří efektů.

Dekompozice změny úhrnné plodnosti $\dot{u}p$ byla vypočtena podle metody, kterou navrhl Gibson (1976). Ukazatel úhrnné plodnosti lze zapsat jako součet úhrnné manželské (suma $f_x^{manžel}$) a úhrnné mimomanželské (suma f_x^{mimo}) plodnosti (na základě měř druhé kategorie):

$$\dot{u}p = \sum_{x=15}^{49} f_x^{manžel} \times p_x^{vdané} + \sum_{x=15}^{49} f_x^{mimo} \times p_x^{nevdané},$$

kde:

$$p_x^{vdané} = \frac{P_x^{vdané}}{P_x^{ženy}}, \quad p_x^{nevdané} = \frac{P_x^{nevdané}}{P_x^{ženy}}.$$

Změnu úhrnné plodnosti mezi rokem t a $t+h$ je možno zapsat do efektů intenzity manželské a mimomanželské plodnosti a efektu transformace struktury rodinného stavu žen ve fertilním věku.

Efekt změny rodinného stavu ($efekt^{stav}$) na změnu úhrnné plodnosti je vyjádřen jako:

$$efekt^{stav} = \sum_{x=15}^{49} (f_x^{manžel,t} \times p_x^{vdané,t+h} + f_x^{mimo,t} \times p_x^{nevdané,t+h}) - \dot{u}p^t,$$

efekt změny úrovně manželské plodnosti ($efekt^{manžel}$) na rozdíl úhrnné plodnosti jako:

$$efekt^{manžel} = \sum_{x=15}^{49} (f_x^{manžel,t+h} \times p_x^{vdané,t} + f_x^{mimo,t} \times p_x^{nevdané,t}) - \acute{u}p^t$$

a efekt změny úrovně mimomanželské plodnosti ($efekt^{mimo}$) lze zapsat pomocí vzorce:

$$efekt^{mimo} = \sum_{x=15}^{49} (f_x^{manžel,t} \times p_x^{vdané,t} + f_x^{mimo,t+h} \times p_x^{nevdané,t}) - \acute{u}p^t.$$

Vzhledem k tomu, že mezi jednotlivými složkami hrají důležitou roli vzájemné interakce, byl vyčíslen jednak celkový efekt interakce faktorů ($interakce^{celkem}$):

$$interakce^{celkem} = \left(\acute{u}p^{t+h} - \sum_{x=15}^{49} f_x^{manžel,t} \times p_x^{vdané,t} \right) - (efekt^{stav} + efekt^{manžel}),$$

jednak efekt interakce změny rodinného stavu a úrovně manželské plodnosti ($interakce^{stav,manžel}$):

$$interakce^{stav,manžel} = \left\{ \left(\sum_{x=15}^{49} f_x^{manžel,t+h} \times p_x^{vdané,t} \right) - \acute{u}p^t \right\} - (efekt^{stav} + efekt^{mimo})$$

a nakonec efekt interakce změny rodinného stavu a úrovně mimomanželské plodnosti ($interakce^{stav,mimo}$):

$$interakce^{stav,mimo} = \left\{ \left(\sum_{x=15}^{49} f_x^{manžel,t} \times p_x^{vdané,t+h} \right) - \acute{u}p^t \right\} - (efekt^{manžel} + efekt^{mimo}).$$

Souhrn (se zahrnutím interakcí) efektu struktury podle rodinného stavu ($efekt^{stav+i}$) na rozdíl úhrnné plodnosti lze pak finálně vyjádřit jako:

$$efekt^{stav+i} = \left(efekt^{stav} + \frac{interakce^{celkem}}{2} + \frac{interakce^{stav,manžel}}{2} \right),$$

souhrn efektu změny úrovně manželské plodnosti ($efekt^{manžel+i}$) jako:

$$efekt^{manžel+i} = \left(efekt^{manžel} + \frac{interakce^{celkem}}{2} + \frac{interakce^{stav,mimo}}{2} \right)$$

a souhrn efektu změny úrovně mimomanželské plodnosti ($efekt^{mimo+i}$) jako:

$$efekt^{mimo+i} = \left(efekt^{mimo} + \frac{interakce^{stav,manžel}}{2} + \frac{interakce^{stav,mimo}}{2} \right).$$

Součet výše uvedených tří finálních efektů pak dává dohromady rozdíl mezi úhrnnou plodností v roce $t+h$ a v roce t . Dále jsou v textu prezentovány výstupy za tyto konečné efekty.

Metoda dekompozice plodnosti podle pořadí narozeného dítěte vychází z podmíněných specifických měr plodnosti f_x^{podm} . Zatímco nepodmíněné specifické míry plodnosti počítají se všemi ženami, podmíněné specifické míry plodnosti berou ohled na paritu. Lze je zapsat jako:

$$f_x^{podm} = \frac{N^{v,i}(x,t)}{P^{i-1}(x,t)},$$

kde počty živě narozených dětí daného pořadí ženě ve věku x a čase t jsou vyděleny počtem žen ve věku x a paritou $i-1$, které jsou vystaveny pravděpodobnosti mít dítě pořadí i v daném roce (podle metodiky HFD, 2012: 50). Samotná dekompozice je pak založena na nahrazení všech podmíněných měr plodnosti v matici 1

příslušnými prvky z matice 2, přičemž matice jsou tvořeny věkem matky (12 až 55+ let) v řádcích a pořadím narozených dětí v sloupcích (1. až 5.+ pořadí). Nahrazení pak probíhá ve vnějším cyklu přes věky matek a ve vnitřním cyklu přes parity (*Andreev – Shkolnikov – Begun*, 2002). Pro získání výsledných výstupů z této dekompozice byl použit připravený excelovský soubor s makry od autorů *E. M. Andreeva* a *V. M. Shkolnikova* (2012).

Nakonec byla provedena dekompozice časování na základě postupu *Kitagawy* (1955), který dále rozpracoval *Remund* (2012) a který byl aplikován na rozklad průměrného věku matky podle formulace *Sivkové* a *Hulíkové Tesárkové* (2012). Rozdíl průměrného věku mezi roky t a $t+h$ byl rozložen do efektu časování a efektu struktury:

$$\Delta \bar{x}(t, t+h) = \sum_i \left(\frac{\frac{\dot{u}p_i^{t+h}}{\dot{u}p^{t+h}} + \frac{\dot{u}p_i^t}{\dot{u}p^t}}{2} \right) \times (\bar{x}_i^{t+h} - \bar{x}_i^t) + \sum_i \frac{\bar{x}_i^{t+h} + \bar{x}_i^t}{2} \times \left(\frac{\dot{u}p_i^{t+h}}{\dot{u}p^{t+h}} - \frac{\dot{u}p_i^t}{\dot{u}p^t} \right),$$

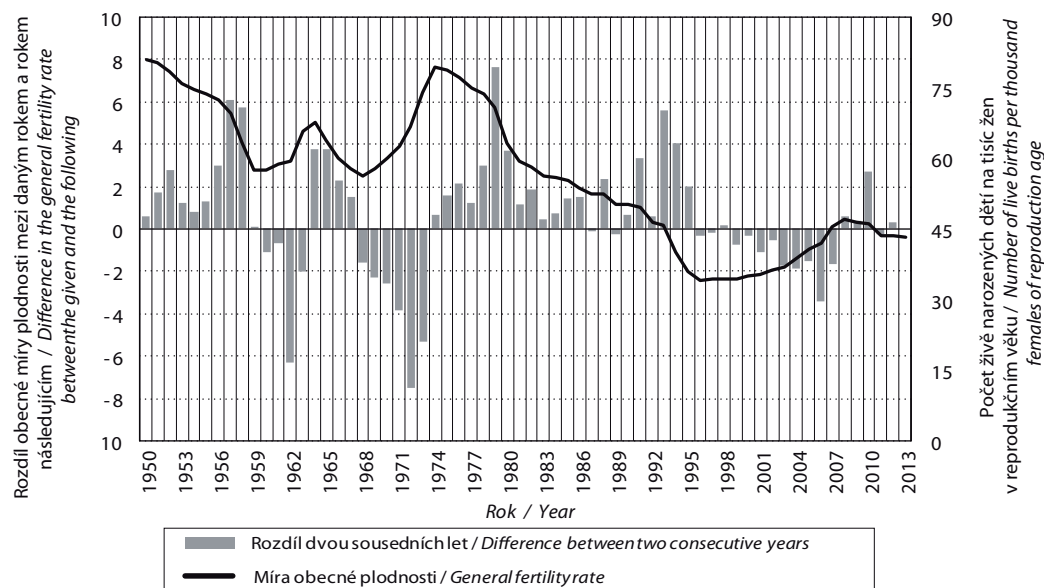
kde první složka představuje změnu průměrného věku způsobenou skutečným zvyšováním věku matek bez ohledu na pořadí narozených dětí (efekt časování) a druhá složka (efekt struktury) reprezentuje změnu průměrného věku matek vlivem transformace struktury plodnosti podle pořadí narozeného dítěte (*Sivková – Hulíková Tesárková*, 2012).

DEKOMPOZICE OBECNÉ MÍRY PLODNOSTI

Ukazatel obecné míry plodnosti vztahuje počet živě narozených dětí k ženám v reprodukčním věku. Jedná se tak o zpřesnění hrubé míry. Průběh obecné míry plodnosti od roku 1950 byl velmi nerovnoměrný a podobně jako další ukazatele plodnosti byl významně ovlivňován vývojem v oblasti socioekonomické, politické či v oblasti hodnotových orientací.

Graf 1: Obecná míra plodnosti a rozdíly míry ve dvou sousedních letech, Česko, 1950–2013

The general fertility rate in a given year and the differences between it and the following year, Czech Republic, 1950–2013

Zdroj: ČSÚ, 2013; vlastní výpočty.

Source: CZSO, 2013; author's calculations.

V roce 1970 připadalo na tisíc žen v reprodukčním věku 60 živě narozených dětí, v roce 1979 jejich počet narostl na 71 (graf 1). Mezi rokem 1980 a 1989 došlo k poklesu z 63 na 50 živě narozených dětí. Mnohem výraznější byl propad mezi rokem 1990, kdy obecná míra plodnosti dosahovala hodnot 50 živě narozených dětí, a rokem 1999, kdy se hodnota snížila na 34 děti. Mezi posledními analyzovanými roky došlo znovu k nárůstu plodnosti v průměru o 9 dětí na tisíc žen v reprodukčním věku, tedy na 43 děti v roce 2013.

Metodou dekompozice rozdílů mezi dvěma roky bylo zjištěno, jak se na změnách úrovně obecné míry plodnosti podílela transformace věkové struktury žen a jak změna intenzity procesu. Mezi roky 1970 a 1979 došlo k nárůstu o necelých 11 živě narozených dětí na tisíc žen v reprodukčním věku (tab. 1). Samotná intenzita se na růstu plodnosti podílela z 112 %, zatímco věková struktura působila proti růstu, a to z 8 %. Došlo tak jen k malým změnám ve věkové struktuře žen v reprodukčním věku, velké změny byly způsobeny intenzitou plodnosti, která byla podporována pronatalitními opatřeními.

Mezi roky 1980 a 1989 se na poklesu plodnosti zaokrouhleně o 13 živě narozených dětí podílel efekt věkové struktury a efekt intenzity téměř stejným dílem. Na klesání plodnosti tedy působilo jak skutečné snižování její intenzity, tak pokles počtu žen v reprodukčním věku. Roky 1990 a 1999 zaznamenaly pokles o více než 16 živě narozených dětí na 1 000 žen ve věku 15–49 let. Významně k němu přispěla intenzita obecné míry plodnosti. Lze předpokládat, že značnou měrou k němu přispěla změna politického režimu, určitá ekonomická nejistota a s ní spojené odkládání rození dětí do vyššího věku žen. Věková struktura se projevovala tak, že by naopak působila ve prospěch zvyšování plodnosti, což může odrážet skutečnost, že v 90. letech začínaly zahajovat svou reprodukci ženy narozené během populační vlny v 70. letech. Mezi roky 2000 a 2013 došlo u obecné míry plodnosti k mírnému zlepšení. Opět spíše než věková struktura se na změně plodnosti projevila její intenzita, i když velkou roli (52 %) hrála také interakce mezi hlavními efekty.

Tab. 1: Dekompozice změny obecné míry plodnosti na efekt věkové struktury, intenzitu plodnosti a interakce, Česko, vybrané roky

Decomposition of the change in the general fertility rate into the effects of age structure, fertility intensity, and the interaction between the two, Czech Republic, selected years

Faktor / Factor	1979 a 1970	1989 a 1980	1999 a 1990	2013 a 2000
Efekt věkové struktury / Effect of the age structure	-0,854	-7,066	8,611	-2,863
Efekt intenzity plodnosti / Effect of fertility intensity	11,906	-6,475	-20,223	6,877
Efekt interakce / Effect of the interaction	-0,372	0,481	-4,435	4,320
Celkem / Total	10,680	-13,061	-16,047	8,334
Podíl efektu věkové struktury (v %) Age structure effect as a % of the change in the fertility rate	-8,0	54,1	-53,7	-34,4
Podíl efektu intenzity plodnosti (v %) Intensity effect as a %	111,5	49,6	126,0	82,5
Podíl efektu interakce (v %) / Interaction effect as a %	-3,5	-3,7	27,6	51,8

Pozn.: Dekomponovaný rozdíl byl spočítán tak, že od hodnoty obecné míry plodnosti v roce $t+h$ byla odečtena hodnota ukazatele v roce t .

Note: The decomposed difference was calculated as the difference between the value of the general fertility rate in year $t+h$ and the indicator value in year t .

Zdroj: HFD, 2013a; ČSÚ, 2013, 2014a; vlastní výpočty.

Source: HFD, 2013a; CZSO, 2013, 2014a; author's calculations.

DEKOMPOZICE ÚHRNNÉ PLODNOSTI PODLE RODINNÉHO STAVU

Rozdíl úhrnné plodnosti mezi dvěma roky souvisí jak se změnou intenzity manželské a mimomanželské plodnosti, tak i s transformací struktury rodinného stavu žen v reprodukčním věku. Pomocí dekompozice lze zjistit, jakou roli ve vývoji ukazatele hrály tyto tři faktory.

V prvním analyzovaném období došlo k nárůstu celkové míry úhrnné plodnosti z hodnoty 1,93 dítěte v roce 1970 na hodnotu 2,28 v roce 1979 (tab. 2). Ke zvýšení výrazně přispěla změna manželské plodnosti (z více než 72 %), která se projevila zejména nárůstem měr plodnosti vdaných žen ve věku 15–24 let (graf 2). Vzrostl tedy podíl dětí narozených v manželství. Ve věkové skupině 35–39 let mírně poklesly podíly vdaných žen, jinak se

Tab. 2: Dekompozice změny úhrnné plodnosti mezi rokem 1970 a 1979, Česko

Decomposition of the change in the total fertility rate between 1970 and 1979, Czech Republic

Faktor / Factor	Efekty absolutně Effects in absolute values	Efekty relativně (v %) Effects in relative values
Změna rodinného stavu / Change in the marital status structure	0,079	22,9
Změna manželské plodnosti / Change in marital fertility	0,248	72,2
Změna mimomanželské plodnosti / Change in nonmarital fertility	0,017	4,9
Celkem / Total	0,344	100,0
Úhrnná plodnost 1970 / Total fertility rate 1970	1,93	
Úhrnná plodnost 1979 / Total fertility rate 1979	2,28	

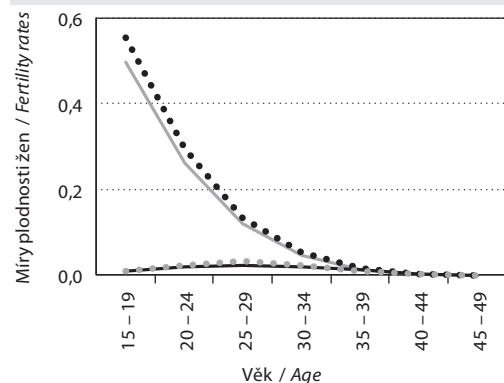
Pozn.: Dekomponovaný rozdíl byl spočítán tak, že od hodnot úhrnné plodnosti podle pořadí v roce $t+h$ byly odečteny hodnoty ukazatele v roce t .
Note: The decomposed difference was calculated as the difference between the value of the total fertility rate by birth order in year $t+h$ and the indicator value in year t .

Zdroj: ČSÚ 2014b; vlastní výpočty.

Source: CZSO 2014b; author's calculations.

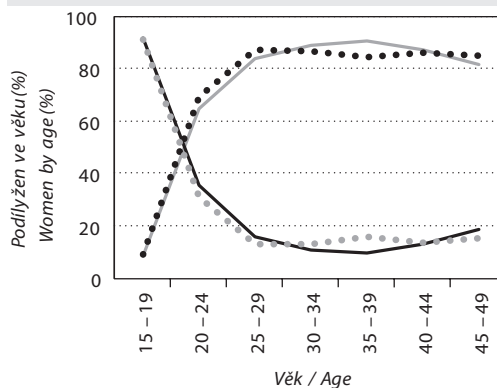
Graf 2: Rozložení měr plodnosti podle věku a rodinného stavu, Česko, 1970 a 1979

Distribution of fertility rates by age and marital status, Czech Republic, 1970 and 1979

Graf 3: Podíly žen podle věku a rodinného stavu, Česko, 1970 a 1979

Women by age and marital status, Czech Republic, 1970 and 1979

Zdroj: ČSÚ 2014b; vlastní výpočty.

Source: CZSO 2014b; author's calculations.

struktura žen podle věku a rodinného stavu výrazně neproměnila (graf 3). Změna mimomanželské plodnosti měla na rozdíl úhrnné plodnosti v daných letech takřka zanedbatelný efekt.

Z úrovně 2,07 dítěte na jednu ženu v roce 1980 postupně úhrnná plodnost v 80. letech klesala až na hodnotu 1,85 dítěte v roce 1989 (tab. 3). Na poklesu se z téměř 69 % podílela transformace rodinného stavu a z 32 % změna manželské plodnosti, vliv mimomanželské plodnosti byl minimální. Rozložení měr plodnosti mezi danými roky zůstalo podobné (graf 4), mírně se ale zvýšily podíly nevdaných žen (graf 5).

Mezi rokem 1990 a 1999 poklesla hodnota úhrnné plodnosti z 1,87 na 1,14 dítěte na jednu ženu (tab. 4). Snížení bylo zvláště ovlivněno transformací struktury podle rodinného stavu (ze 79 %). Poklesl jak podíl vdaných

Tab. 3: Dekompozice změny úhrnné plodnosti mezi rokem 1989 a 1980, Česko

Decomposition of the change in the total fertility rate between 1980 and 1989, Czech Republic

Faktor / Factor	Efekty absolutně Effects in absolute values	Efekty relativně (v %) Effects in relative values
Změna rodinného stavu / Change in the marital status structure	-0,149	-68,8
Změna manželské plodnosti / Change in marital fertility	-0,070	-32,2
Změna mimomanželské plodnosti / Change in nonmarital fertility	0,002	1,0
Celkem / Total	-0,217	-100,0
Úhrnná plodnost 1980 / Total fertility rate 1980	2,07	
Úhrnná plodnost 1989 / Total fertility rate 1989	1,85	

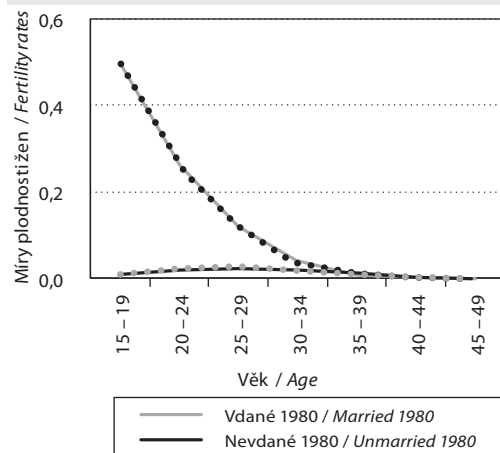
Pozn.: Dekomponovaný rozdíl byl spočítán tak, že od hodnot úhrnné plodnosti podle pořadí v roce $t+h$ byly odečteny hodnoty ukazatele v roce t .
Note: The decomposed difference was calculated as the difference between the value of the total fertility rate by birth order in year $t+h$ and the indicator value in year t .

Zdroj: ČSÚ 2014b; vlastní výpočty.

Source: CZSO 2014b; author's calculations.

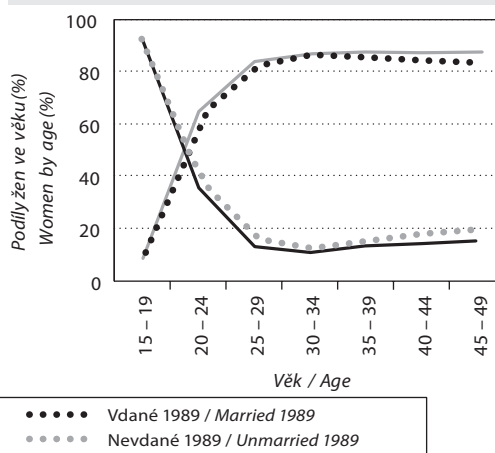
Graf 4: Rozložení měr plodnosti podle věku a rodinného stavu, Česko, 1980 a 1989

The distribution of fertility rates by age and marital status, Czech Republic, 1980 and 1989

Graf 5: Podíly žen podle věku a rodinného stavu, Česko, 1980 a 1989

Women by age and marital status, Czech Republic, 1980 and 1989

Zdroj: ČSÚ 2014b; vlastní výpočty.

Source: CZSO 2014b; author's calculations.

žen ve věku 15–29 let, tak i jejich míry plodnosti, naopak u nevdaných žen došlo v těchto věcích k nárůstu úrovně plodnosti (graf 6 a 7). Změna manželské plodnosti se podílela na celkovém poklesu z 20 %.

V posledním období mezi rokem 2000 a 2013 se hodnoty úhrnné plodnosti zvýšily, především díky změně manželské plodnosti (163 %), zatímco transformace rodinného stavu tento nárůst snižovala, resp. působila proti němu (tab. 5). Významně se na zvýšení podílela i změna mimomanželské plodnosti (téměř z 76 %). Došlo k poklesu podílu vdaných žen ve všech věcích (graf 8). Z rozložení měr plodnosti lze pozorovat posun plodnosti do vyššího věku (graf 9).

Tab. 4: Dekompozice změny úhrnné plodnosti mezi rokem 1999 a 1990, Česko

Decomposition of the change in the total fertility rate between 1999 and 1990, Czech Republic

Faktor / Factor	Efekty absolutně Effects in absolute values	Efekty relativně (v %) Effects in relative values
Změna rodinného stavu / Change in the marital status structure	-0,576	-79,2
Změna manželské plodnosti / Change in marital fertility	-0,148	-20,3
Změna mimomanželské plodnosti / Change in nonmarital fertility	-0,004	-0,5
Celkem / Total	-0,728	-100,0
Úhrnná plodnost 1990 / Total fertility rate 1990	8,87	
Úhrnná plodnost 1999 / Total fertility rate 1999	1,14	

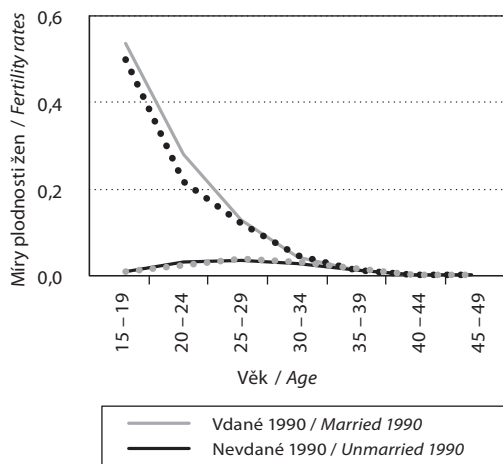
Pozn.: Dekomponovaný rozdíl byl spočítán tak, že od hodnot úhrnné plodnosti podle pořadí v roce $t+h$ byly odečteny hodnoty ukazatele v roce t .
Note: The decomposed difference was calculated as the difference between the value of the total fertility rate by birth order in year $t+h$ and the indicator value in year t .

Zdroj: ČSÚ 2014b; vlastní výpočty.

Source: CZSO 2014b; author's calculations.

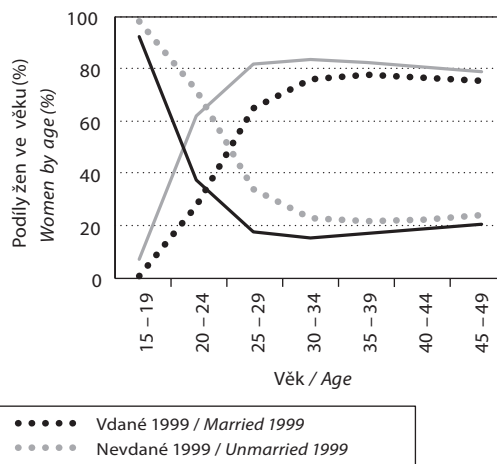
Graf 6: Rozložení měr plodnosti podle věku a rodinného stavu, Česko, 1999 a 1990

The distribution of fertility rates by age and marital status, Czech Republic, 1999 and 1990

Graf 7: Podíly žen podle věku a rodinného stavu, Česko, 1999 a 1990

Women by age and marital status, Czech Republic, 1999 and 1990

Zdroj: ČSÚ 2014b; vlastní výpočty.

Source: CZSO 2014b; author's calculations.

DEKOMPOZICE VLIVU ZMĚN POŘADÍ

Další pohled na rozdíly v plodnosti může poskytnout metoda dekompozice změn úhrnné plodnosti podle pořadí, navržená E. M. Andreevem a V. M. Shkolnikovem (2012). Jejich výpočty vycházejí z podmíněných měr plodnosti (*Conditional age-specific fertility rates*), které berou ohled na paritu ženy. Proto se následující vypočtené úhrnné plodnosti (pro účely tohoto příspěvku dále označené jako TFR_C) za vybrané roky mírně liší od hodnot úhrnné plodnosti vycházející z nepodmíněných měr. Data za Českou republiku byla převzata

Tab. 5: Dekompozice změny úhrnné plodnosti mezi rokem 2013 a 2000, Česko

Decomposition of the change in the total fertility rate between 2013 and 2000, Czech Republic

Faktor / Factor	Efekty absolutně Effects in absolute values	Efekty relativně (v %) Effects in relative values
Změna rodinného stavu / Change in the marital status structure	-0,420	-138,9
Změna manželské plodnosti / Change in marital fertility	0,493	163,1
Změna mimomanželské plodnosti / Change in nonmarital fertility	0,229	75,8
Celkem / Total	0,302	100,0
Úhrnná plodnost 2000 / Total fertility rate 2000	1,16	
Úhrnná plodnost 2013 / Total fertility rate 2013	1,46	

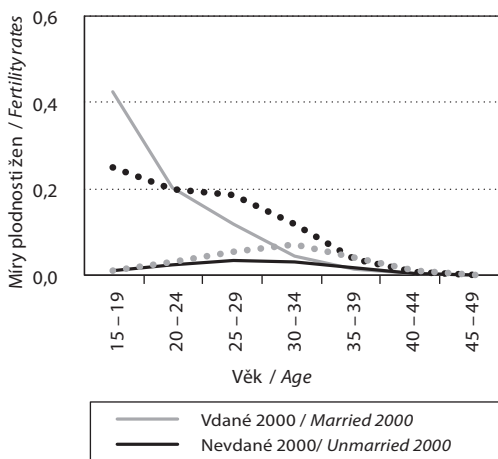
Pozn.: Dekomponovaný rozdíl byl spočítán tak, že od hodnot úhrnné plodnosti podle pořadí v roce $t+h$ byly odečteny hodnoty ukazatele v roce t .
Note: The decomposed difference was calculated as the difference between the value of the total fertility rate by birth order in year $t+h$ and the indicator value in year t .

Zdroj: ČSÚ 2014b; vlastní výpočty.

Source: CZSO 2014b; author's calculations.

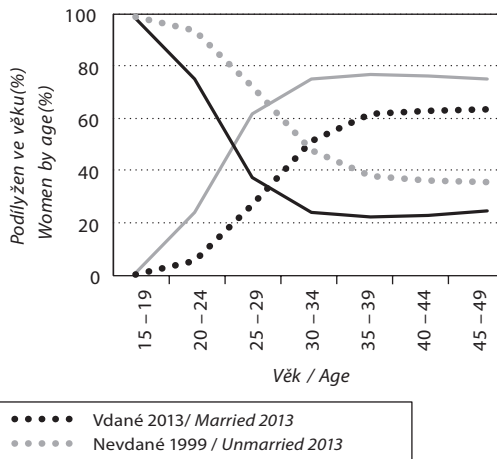
Graf 8: Rozložení měr plodnosti podle věku a rodinného stavu, Česko, 2000 a 2013

The distribution of fertility rates by age and marital status, Czech Republic, 2000 and 2013

Graf 9: Podíly žen podle věku a rodinného stavu, Česko, 2000 a 2013

Women by age and marital status, Czech Republic, 1970 and 1979

Zdroj: ČSÚ 2014b; vlastní výpočty.

Source: CZSO 2014b; author's calculations.

z Human Fertility Database, která k 1. 4. 2015, kdy bylo s databází pracováno, publikovala časové řady do roku 2011, proto poslední zkoumané období končí právě tímto rokem.

K nárůstu plodnosti mezi roky 1970 a 1979 nejvíce přispěla úhrnná plodnost druhého pořadí, jejíž příspěvky byly významněji rozloženy mezi věkem matky 21 až 27 let (graf 10). Dále k tomu přispěla plodnost prvního pořadí, která se soustřeďovala mezi mladší věky matky (18 až 25 let). Hodnoty úrovně plodnosti čtvrtého a vyššího pořadí v uvedeném období klesly a působily tak proti růstu plodnosti, jejich příspěvky však byly zanedbatelné.

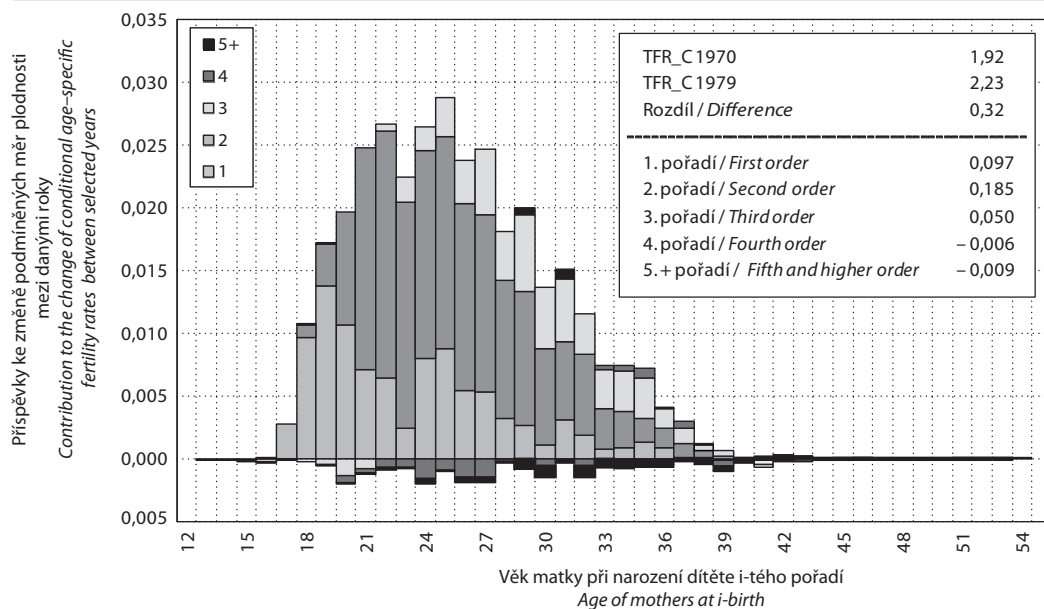
Mezi roky 1980 a 1989 došlo k mírnému poklesu plodnosti, který se projevil ve všech pořadích (graf 11). Nejvíce ke změně přispělo snížení plodnosti druhého pořadí, avšak příspěvky poklesu plodnosti prvního a třetího pořadí byly také poměrně významné. Snížení hodnot plodnosti druhého pořadí se podle věku matky soustřeďovalo zejména do věkového rozpětí 20–27 let.

Výrazný propad úrovně plodnosti mezi roky 1990 a 1999 se projevil zejména v poklesu hladiny plodnosti dětí prvního pořadí mezi věky matky 19–25 let (graf 12). Výrazně menší měrou přispěla ke změně plodnost druhého pořadí a od třetího a vyššího pořadí byly příspěvky k poklesu již velmi malé.

Úroveň plodnosti z roku 2000 do roku 2011 mírně narostla (graf 13). K tomu pomohlo zejména zvýšení plodnosti druhého pořadí u matek ve věku 31–36 let. Plodnost prvního pořadí působila celkově proti růstu, ale jen do 28 let věku matky, poté přispívala ke zvyšování úrovně plodnosti. Plodnost třetího pořadí také přispívala k růstu plodnosti, od čtvrtého pořadí je příspěvek opět spíše zanedbatelný.

Graf 10: Dekompozice rozdílu podmíněné úhrnné plodnosti (TFR_C) podle věku matky a pořadí narozeného dítěte mezi rokem 1979 a 1970, Česko

Decomposition of the difference in the conditional total fertility rate (TFR_C) by mother's age and by birth order between 1979 and 1970, Czech Republic

Pozn.: Dekomponovaný rozdíl byl spočítán tak, že od hodnot podmíněných měř plodnosti podle pořadí v roce $t+h$ byly odečteny hodnoty ukazatele v roce t .

Note: The decomposed difference was calculated as the difference between the values of the conditional age-specific fertility rates in year $t+h$ and the indicator value in year t .

Zdroj: HFD, 2013c; výpočty Andreev – Shkolnikov (2012).

Source: HFD, 2013c; Andreev and Shkolnikov's calculations (2012).

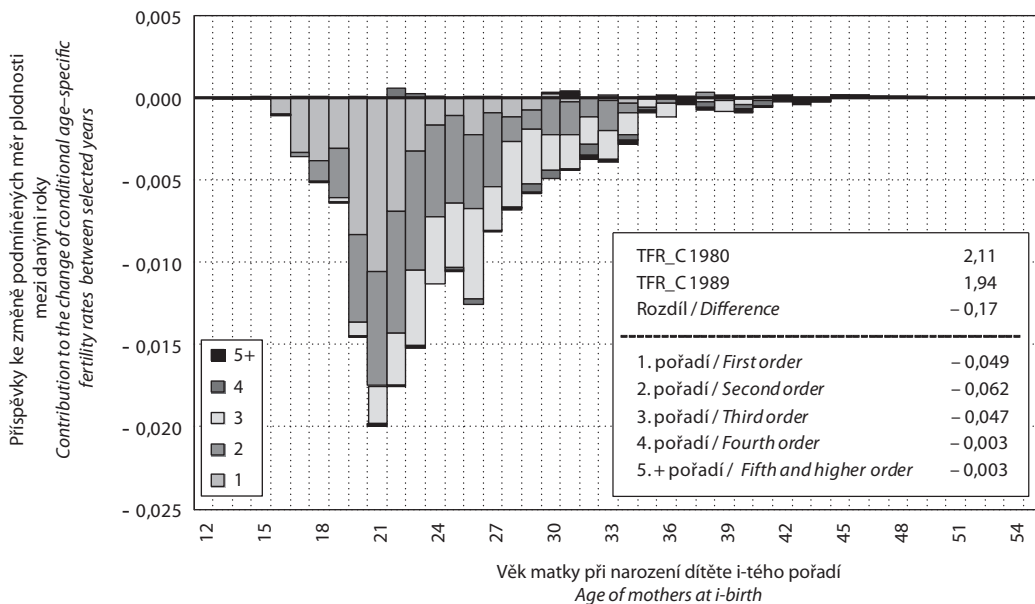
DEKOMPOZICE ČASOVÁNÍ PLODNOSTI

Dekompozicí průměrného věku matky při narození dítěte je možné zachytit, jak se na jeho změnách odrážel přímý vliv zvyšování nebo snižování věku matek a jakým dílem k tomu přispíval vliv struktury plodnosti podle pořadí narozených dětí. Z hodnoty 27,3 let v roce 1950 vzrostl průměrný věk matek na 29,8 let v roce 2013, avšak mezi těmito roky nebyl vývoj lineární (ČSÚ, 2015). Změny mezi jednotlivými roky souvisely s působením efektu časování a efektu struktury (graf 14).

V prvním analyzovaném období v 70. letech byl vývoj průměrného věku matek nestabilnější. V roce 1971 vlivem změny časování průměrný věk narostl, došlo tedy k jeho skutečnému zvýšení bez ohledu na pořadí narozených dětí. V roce 1972 průměrný věk poklesl, což bylo důsledkem snížení efektu časování (poklesu průměrného věku matky), proti kterému působil efekt struktury. Nárůst v dalším roce významně ovlivnila změna struktury plodnosti podle pořadí narozených dětí (vzrostl podíl plodnosti dětí vyššího pořadí). Po roce 1973 došlo opět k poklesu průměrného věku, tentokrát vlivem změny efektu časování, snižoval se tedy věk matek bez ohledu na pořadí. Efekt změny struktury se výrazněji projevil až v roce 1980. V 80. letech se trend obrací a průměrný věk se začíná zvyšovat. K tomu přispívala hlavně změna časování, transformace struktury působila opačným směrem. Od roku 1991 se průměrný věk matky zvyšuje rychle. Silně se na tom podílel efekt časování, což se projevilo posunem plodnosti do vyššího věku. Do roku 1994 byl nárůst průměrného věku posilován působením nárůstu změny struktury, později tento efekt začal působit spíše proti

Graf 11: Dekompozice rozdílu podmíněné úhrnné plodnosti (TFR_C) podle věku matky a pořadí narozeného dítěte mezi rokem 1989 a 1980, Česko

Decomposition of the difference in the conditional total fertility rate (TFR_C) by mother's age and by birth order between 1989 and 1980, Czech Republic

Pozn.: Dekomponovaný rozdíl byl spočítán tak, že od hodnot podmíněných měr plodnosti podle pořadí v roce $t+h$ byly odečteny hodnoty ukazatele v roce t .

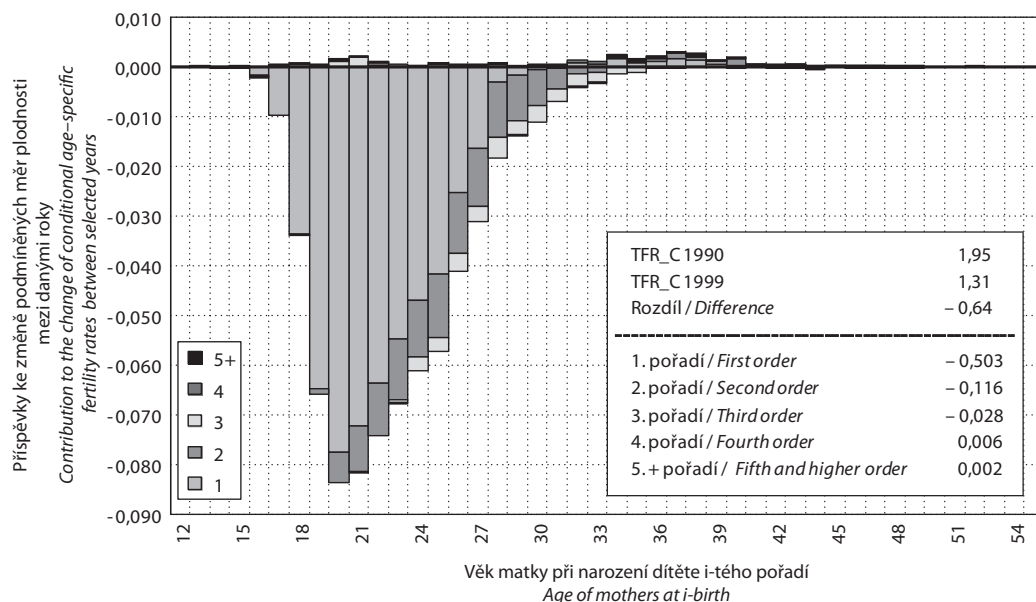
Note: The decomposed difference was calculated as the difference between the values of the conditional age-specific fertility rates in year $t+h$ and the indicator value in year t .

Zdroj: HFD, 2013c; výpočty Andreev – Shkolnikov (2012).

Source: HFD, 2013c; Andreev and Shkolnikov's calculations (2012).

Graf 12: Dekompozice rozdílu podmíněné úhrnné plodnosti (TFR_C) podle věku matky a pořadí narozeného dítěte mezi rokem 1999 a 1990, Česko

Decomposition of the difference in the conditional total fertility rate (TFR_C) by mother's age and by birth order between 1999 and 1990, Czech Republic

Pozn.: Dekomponovaný rozdíl byl spočítán tak, že od hodnot podmíněných měř plodnosti podle pořadí v roce $t+h$ byly odečteny hodnoty ukazatele v roce t .

Note: The decomposed difference was calculated as the difference between the values of the conditional age-specific fertility rates in year $t+h$ and the indicator value in year t .

Zdroj: HFD, 2013c; výpočty Andreev – Shkolnikov (2012).

Source: HFD, 2013c; Andreev and Shkolnikov's calculations (2012).

zvyšování průměrného věku. Trend započatý v 90. letech pokračoval i po roce 2000. Růst průměrného věku se začal zpomalovat. V roce 2012 měly na průměrný věk vliv oba efekty, efekt časování stále působil ve směru zvyšování průměrného věku, zatímco efekt struktury zvyšování zpomaloval (narůstal tedy podíl plodnosti nižších pořadí). Průměrný věk za rok 2013 opět ovlivňoval především vliv časování.

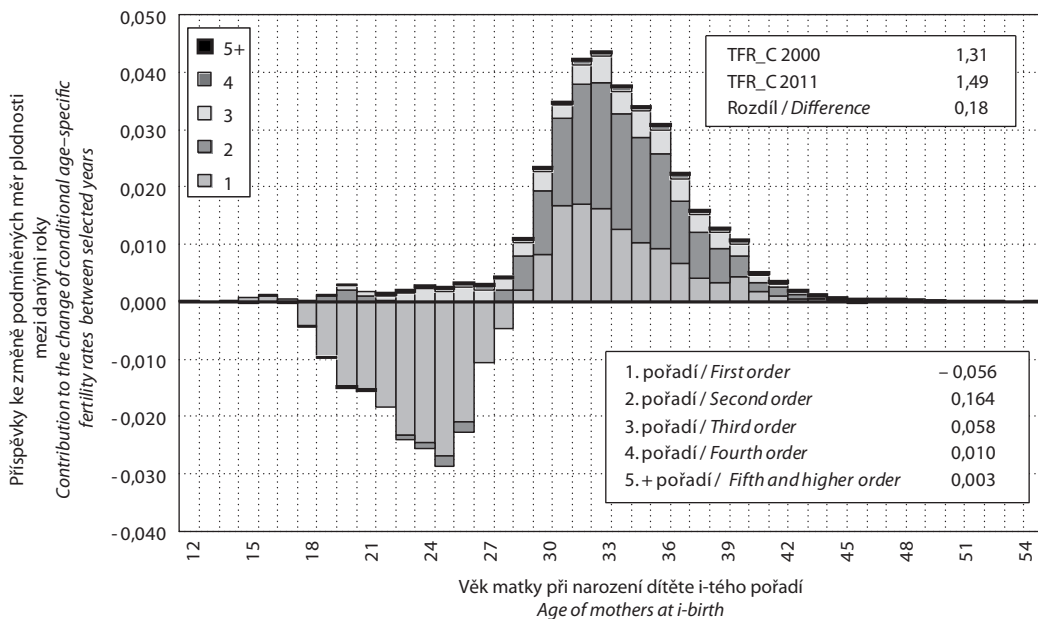
SHRNUTÍ

Dekompoziční metody poskytují nový pohled na změny v úrovni či charakteru plodnosti. Díky nim lze zkoumat, jakým způsobem se na rozdílu v úrovni plodnosti (mezi jednotlivými roky nebo mezi zeměmi) podílí samotná intenzita plodnosti a jak velký vliv má počet žen v reprodukčním věku. Metody mohou řešit vliv struktury podle rodinného stavu, tedy jak k rozdílu úrovně plodnosti přispívá změna intenzity manželské a mimomanželské plodnosti a jak transformace struktury rodinného stavu. Dekompozicí lze také podrobněji analyzovat rozdíly úhrnné plodnosti podle pořadí narozeného dítěte a věku matky. V neposlední řadě mohou dekompoziční techniky zachytit vliv časování, tedy jakou roli hraje vliv skutečného zvyšování nebo snižování věku matek a jakou roli má vliv struktury plodnosti podle pořadí narozených dětí.

V rámci tohoto příspěvku byly analyzovány rozdíly plodnosti na území České republiky mezi krajními roky vybraných desetiletí od roku 1970. Ukázalo se, že velké změny v úrovni plodnosti mezi roky 1970 a 1979 byly důsledkem nárůstu její intenzity, ke které přispěla převážně intenzita manželské plodnosti, jež se nejvíce projevila ve změně úhrnné plodnosti druhého pořadí. Během 80. let úroveň plodnosti mírně klesala a začal se objevovat trend zvyšování průměrného věku matek. Na snižování hodnot plodnosti mezi roky 1980 a 1989 působilo jak skutečné klesání intenzity, ke které přispěl nejvíce pokles úhrnné plodnosti druhého pořadí, tak pokles počtu žen v reprodukčním věku. V 90. letech došlo k prudkému poklesu plodnosti a dekompozice mezi roky 1990 a 1999 ukázala na skutečné snižování samotné intenzity plodnosti, které bylo ovlivněno zvláště transformací struktury žen podle rodinného stavu a projevilo se zejména v poklesu úhrnné plodnosti dětí prvního pořadí žen ve věku 19–25 let. Poslední analyzované období zastoupené roky 2000 a 2013 (v případě dekompozice podle pořadí narozeného dítěte roky 2000 a 2011) vykazovalo opět mírné zvýšení úrovně plodnosti. Spíše než věková struktura se na změně plodnosti projevila její intenzita, i když velkou roli hrála také interakce mezi hlavními efekty. Průměrný věk matky se významně zvyšoval, což se projevilo mimo jiné i tím, že k nárůstu hodnot úhrnné plodnosti mezi roky 2000 a 2011 pomohlo zvýšení plodnosti druhého pořadí, které se soustředilo až do věku matky 31–36 let.

Graf 13: Dekompozice rozdílu podmíněné úhrnné plodnosti (TFR_C) podle věku matky a pořadí narozeného dítěte mezi rokem 2011 a 2000, Česko

Decomposition of the difference in the conditional total fertility rate (TFR_C) by mother's age and by birth order between 2011 and 2000, Czech Republic

Pozn.: Dekomponovaný rozdíl byl spočítán tak, že od hodnot podmíněných měr plodnosti podle pořadí v roce $t+h$ byly odečteny hodnoty ukazatele v roce t .

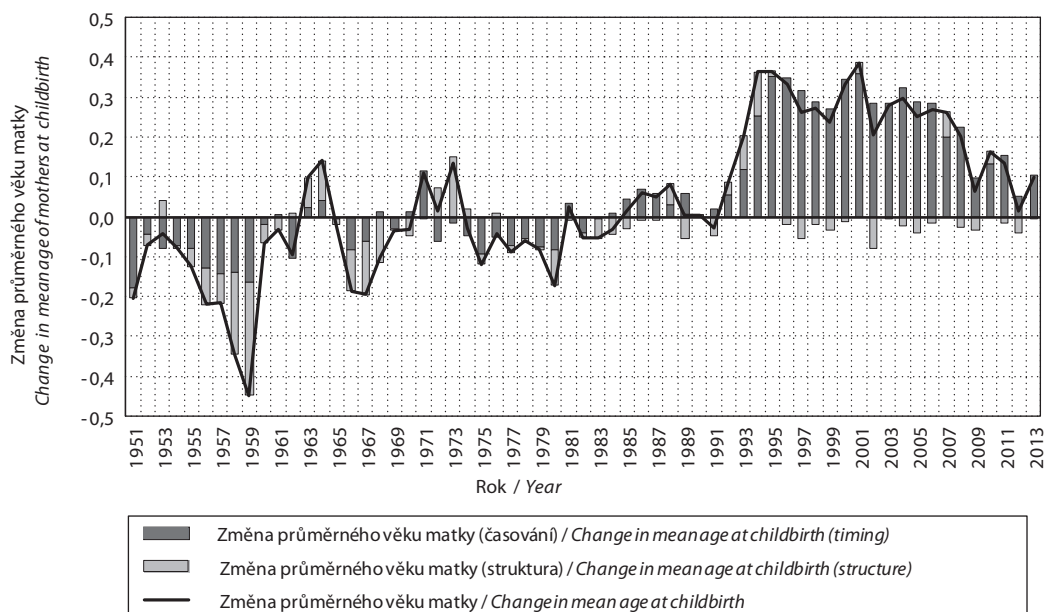
Note: The decomposed difference was calculated as the difference between the values of the conditional age-specific fertility rates in year $t+h$ and the indicator value in year t .

Zdroj: HFD, 2013c; výpočty Andreev – Shkolnikov (2012).

Source: HFD, 2013c; Andreev and Shkolnikov's calculations (2012).

Graf 14: Meziroční změny průměrného věku matky při narození dítěte a jejich rozklad do efektu časování a efektu struktury plodnosti, Česko, 1950–2013

Annual change in the mean age of mothers at the time of childbirth and the decomposition of the change into the timing effect and the fertility structure, Czech Republic, 1950–2013

Zdroj: HFD, 2013d, 2013e; ČSÚ, 2013, 2014b; vlastní výpočty.

Source: HHFD, 2013d, 2013e; CZSO, 2013, 2014b; author's calculations.

Je zřejmé, že plodnost je procesem mnohvrstevnatým a v případě snahy o jeho komplexnější uchopení základní analytické ukazatele nestačí. Dekompoziční metody jsou tak jednou z možností, jak se na rozdíl v úrovni plodnosti podívat hlouběji.

Článek vznikl za podpory Grantové agentury České republiky v rámci řešení projektu č. 15-09443S „Rizika odkladu rodičovství: Nová role rodinné politiky?“.

Literatura

- Andreev, E. M. – Shkolnikov, V. M. 2012. *An Excel spreadsheet for the decomposition of a difference between two values of an aggregate demographic measure by stepwise replacement running from young to old ages*. Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research, 2012. Technical Report. 7 s.
- Andreev, E. M. – Shkolnikov, V. M. – Begun, A. Z. 2002. Algorithm for decomposition of differences between aggregate demographic measures and its application to life expectancies, healthy life expectancies, parity-progression ratios and total fertility rates. *Demographic Research*, 2002, Vol. 7, s. 499–522. ISSN 1435-9871.
- Bartošová, M. 1979. *Československá populační politika včera a dnes*. Praha: Panorama. 136 s.
- Gibson, C. 1976. The U. S. fertility decline, 1961–1975: the contribution of changes in marital status and marital fertility. *Family Planning Perspectives*, 1976, Vol. 8, s. 249–252.
- Human Fertility Database. 2012. *Methods Protocol for the Human Fertility Database*. (on-line). Max Planck Institute for Demographic Research (Germany), and Vienna Institute of Demography (Vienna). (cit. 25.4.2015). Dostupné z: <<http://www.humanfertility.org/Docs/methods.pdf>>.
- Kitagawa, E. 1955. Components of a Difference Between Two Rates. *Journal of the American Statistical Association*, 1955, Vol. 50, s. 1 168–1 194.
- Kocourková, J. 2008. Současný „baby-boom“ v České republice a rodinná politika. *Demografie*, 2008, roč. 50, č. 4, s. 240–249. ISSN 0011-8265.
- Koubek, J. 1990. Vliv populační politiky na plodnost v Československu. *Demografie*, 1990, roč. 32, č. 3. s. 193–203. ISSN 0011-8265.
- Kučera, M. 1994. *Populace České republiky 1918-1991*. Praha: Česká demografická společnost. 198 s. ISBN 80-901674-7-0.
- Kučera, M. 2008. Padesát let hodnocení populačního vývoje České republiky. *Demografie*, 2008, roč. 50, č. 4, s. 230–239. ISSN 0011-8265.
- Pavlík, Z., a kol. 2002. *Populační vývoj České republiky 2001*. Katedra demografie a demogeografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy. Praha: DemoArt, 2002. 111 s. ISBN 80-902686-7-6.
- Pavlík, Z. – Rychtaříková, J. – Šubrtová, A. 1986. *Základy demografie*. Praha: Academia. 736 s.
- Remund, A. 2012. *Parity-decomposition of the change in the Mean Age at Childbearing. Lessons for the timing of the second demographic transition*. Příspěvek na Evropské populační konferenci, European Population Conference 2012, Stockholm, 13. – 16. červen 2012.
- Rychtaříková, J. 2007. Porodnost v České republice: současný stav a nedávné trendy. In *Populační vývoj České republiky 2001–2006*. Katedra demografie a demogeografie Přírodovědecká fakulty Univerzity Karlovy. Praha: DemoArt, s. 79–94. ISBN 978-80-86561-77-6.
- Rychtaříková, J. 2008. Nové metody demografické analýzy. *Demografie*, 2008, roč. 50, č. 4, s. 250–258. ISSN 0011-8265.
- Sivková, O. – Hulíková Tesárková, K. 2012. Dekompozice změn průměrného věku matky při narození dítěte v České republice od roku 1950. *Demografie*, 2012, roč. 54, č. 3, s. 264–279. ISSN 0011-8265.
- Sobotka, T. – Skirbekk, V. – Philipov, D. 2011. Economic recession and fertility in the developed world. *Population and Development Review*, Vol. 37, 2, s. 267–306.
- van de Kaa, D. J. 2002. *The idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries*. Paper 6th Welfare Policy Seminar, National Institute of Population and Social Security, Tokyo, 29 January, 2002. Dostupné z: <http://www.ipss.go.jp/webj-ad/webjournal.files/population/2003_4/kaa.pdf>.

Zdroje dat

- Český statistický úřad. 2013. *Demografická ročenka 2012*. (on-line). (cit. 1.4.2015). Dostupné z: <<https://www.czso.cz/csu/czso/demograficka-rocenka-ceske-republiky-2012-qdv084etsg>>.
- Český statistický úřad. 2014a. *Demografická ročenka 2013*. (on-line). (cit. 1.4.2015). Dostupné z: <<https://www.czso.cz/csu/czso/demograficka-rocenka-ceske-republiky-2013-r9dwy2nt35>>.
- Český statistický úřad. 2014b. *Demografická příručka 2013*. (on-line). (cit. 1.4.2015). Dostupné z: <<https://www.czso.cz/csu/czso/demograficka-prirucka-2013-hjxznso9ab>>.
- Český statistický úřad. 2015. *Obyvatelstvo – roční časové řady*. (on-line). (cit. 1.4.2015). Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo_hu>.

- Human Fertility Database. 2013a. *Czech Republic, Tempo-adjusted total fertility rates, Bongaarts-Feeney method.* (on-line). Max Planck Institute for Demographic Research (Germany), and Vienna Institute of Demography (Vienna). (cit. 1.4.2015). Dostupné z: <<http://www.humanfertility.org/cgi-bin/country.php?country=CZE&f=CZE\20151203\CZEadjfRR.txt&tab=si>>.
- Human Fertility Database. 2013b. *Czech Republic, Total live births by birth order.* (on-line). Max Planck Institute for Demographic Research (Germany), and Vienna Institute of Demography (Vienna). (cit. 1.4.2015). Dostupné z: <<http://www.humanfertility.org/cgi-bin/country.php?country=CZE&tab=si&t1=1&t2=2>>.
- Human Fertility Database. 2013c. *Czech Republic, Conditional fertility rates by calendar year, age and birth order* (on-line). Max Planck Institute for Demographic Research (Germany), and Vienna Institute of Demography (Vienna). (cit. 1.4.2015). Dostupné z: <<http://www.humanfertility.org/cgi-bin/country.php?country=CZE&tab=ft&t1=5&t2=6>>.
- Human Fertility Database. 2013d. *Czech Republic, Period total fertility rates by birth order and period total fertility rates by birth order by age 40* (on-line). Max Planck Institute for Demographic Research (Germany), and Vienna Institute of Demography (Vienna). (cit. 1.4.2015). Dostupné z: <<http://www.humanfertility.org/cgi-bin/country.php?country=CZE&tab=si&t1=1&t2=2>>.
- Human Fertility Database. 2013e. *Czech Republic, Period fertility rates by calendar year, age and birth order (Lexis squares, age in completed years (ACY)).* (on-line). Max Planck Institute for Demographic Research (Germany), and Vienna Institute of Demography (Vienna). (cit. 1.4.2015). Dostupné z: <<http://www.humanfertility.org/cgi-bin/country.php?country=CZE&tab=asfr&t1=3&t2=4>>.

JANA KŘEŠŤANOVÁ

je od roku 2015 absolventkou magisterského a studentkou doktorského studia oboru demografie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze. V současné době také dokončuje magisterské studium sociologie na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. Článek vychází z autorčiny diplomové práce „Vývoj porodnosti a předškolní péče v České republice po roce 1950“.

SUMMARY

This paper analyses the differences in the fertility rates in the first and last years of selected decades between 1950 and 2013 in the Czech Republic. The results of the analysis show that the great changes in fertility between 1970 and 1979 were caused by increasing intensity of fertility and especially by marital fertility. This increase was most noticeable in the change in total second-order fertility. During the 1980s the fertility rate was slightly decreasing and the average age of mothers at the time of childbirth started to rise. The decrease in the fertility rate between 1980 and 1989 was caused by a real decline in fertility intensity and by the decrease in the number of women of reproduction age. In the 1990s the fertility dropped sharply and the decomposition between 1990 and 1999 shows a real decline in the intensity of fertility. This was mainly due to the transformation of the marital status structure. The decline in fertility was affected by the decreasing total rate of first-order fertility among mothers aged 19–25 years. In the most recent period, 2000–2013 (the years 2000 and 2011 were used for the decomposition by birth order) the fertility rate mildly increased. The change in the fertility rate was caused not so much by (changes in) the age structure as by the increase in fertility intensity. The interaction between the two main effects, intensity and marital status structure, also had a great impact. The increase in second-order fertility, which was concentrated among mothers between the ages of 31 and 36 years, also contributed to the significant increase in the average age of mothers at childbirth. The analysis in the study reveals the complexity of the fertility process. Decomposition methods are useful tools for conducting deeper analyses of changing in fertility rates.

PŘÍPRAVA SVĚTOVÝCH SČÍTÁNÍ KOLEM ROKU 2020 POKRAČUJE

Pavel Čtrnáct

Sčítání lidu, domů a bytů jsou mezinárodně koordinovanou akcí pod patronací Organizace spojených národů. Statistická divize OSN připravila 3. revizi mezinárodních doporučení¹⁾, jež schválila Hospodářská a sociální rada OSN v New Yorku. Hospodářská a sociální rada OSN rovněž přijala dne 5. srpna 2015 rezoluci E/RES/2015/10 Program sčítání lidu, domů a bytů 2020²⁾. Konference evropských statistiků, jež je stálým shromážděním nejvyšších představitelů statistických úřadů všech evropských zemí, projednává společná doporučení Evropské hospodářské komise a Eurostatu, jež budou schválena plenárním zasedáním Statistické divize v Paříži v červnu 2016.

Evropská unie přijala Nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) 2015/759 ze dne 29. dubna 2015, kterým se mění Nařízení (ES) č. 223/2009 o evropské statistice, s platností od 8. 6. 2015. Tento závazný předpis stanoví, že národní statistické úřady musí mít neomezený a bezplatný přístup k administrativním údajům (tj. k registrům a jiným informačním systémům). Novela je reakcí na potíže, které má většina statistických úřadů ze zpřístupněním individuálních a osobních údajů, čímž je omezeno jejich efektivní využívání pro statistické účely, s poukazem na národní legislativní úpravy v oblasti ochrany těchto údajů. „*Je to významný krok k dalšímu posílení profesionální nezávislosti státních statistických systémů a bezpodmínečné objektivitě statistik,*“ konstatovala předsedkyně Českého statistického úřadu Iva Ritschelová.

Očekává se, že v nejbližší době bude Evropským parlamentem a Radou (EU) přijata směrnice, v níž – kromě jiného – bude stanoven pro členské státy EU jako referenční období provedení censů rok 2021. Novelizovány rovněž budou příslušné implementační směrnice.

Z dosud známých signálů a závěrů četných pracovních schůzek na úrovni Evropské hospodářské komise a Eurostatu je zřejmé, že v oblasti sčítání v současné době dochází k zásadnímu přelomu. Naprostá většina evropských zemí plánuje podstatně vyšší míru využití administrativních zdrojů dat již ve fázi územní přípravy sčítání (využití katastrů nemovitostí, dalších mapových podkladů, popřípadě údajů o zeměpisných souřadnicích jednotlivých sčítaných objektů). Sčítací orgány v terénu budou často využívat smartphony nebo tablety a údaje GPS. Dochází k budování adresních registrů, respektive k revizi těch, které již existují.

Využití přenosných přístrojů spočívá jak v oblasti orientace komisařů v terénu a identifikace objektů, tak i v přímé editaci odpovědí respondentů do elektronických formulářů. Možnost využití internetu veřejností ke sdělení požadovaných údajů bude již naprostou samozřejmostí a mnoho států předpokládá, že elektronická fáze sčítání obsáhne i více než 60 % celkového objemu získávaných dat. To má velký význam, neboť zkušenosti ze sčítání kolem roku 2010 potvrdily, že data získaná elektronicky mají daleko nižší chybovost než využití papírových formulářů. Elektronické formuláře vedou respondenta, upozorňují na chyby nebo vynechané otázky apod. Rovněž se prokázalo, že ochrana údajů je při elektronickém cenzu spolehlivější než v případě uchovávání papírových formulářů komisařem a jejich sběrem ke zpracování (např. skenová-

1) Principles and Recommendations for Population and Housing Censuses: the 2020 Round – Revision 3; United Nations, New York 2015.

2) The 2020 World Population and Housing Census Programme. Adopted by the United Nations Economic and Social Council in resolution E/RES/2015/10. United Nations, New York 2015.

ním). I náklady na sběr dat jsou značně nižší než při klasických metodách.

V roce 2011 bylo sčítání provedeno výhradně z administrativních zdrojů dat (tj. bez distribuce papírových formulářů a návštěv sčítacího komisaře v domácnostech) v Dánsku, Norsku, Švédsku, Finsku, Rakousku a Slovinsku.

REALIZACE CÍLŮ STANOVENÝCH PRO CENSY KOLEM ROKU 2010

Po zpracování výsledků sčítání kolem roku 2010 se národní statistické úřady jednotlivých zemí, Eurostat a EHK soustředily na vyhodnocení použitých metod terénních prací a míru úspěšnosti toho, co se podařilo realizovat.

Pro sčítání v letech 2010/2011 plánovalo 5 členských států EHK přejít od tradiční metody sčítání pomocí papírových formulářů a činnosti sčítacích komisařů v terénu k maximalizaci využití administrativních zdrojů dat v územní přípravě sčítání, distribuci (personifikovaných) formulářů a ke sčítání prostřednictvím elektronických formulářů. Jako důvod podstatných inovací členské státy nejčastěji uváděly redukci nákladů, zabezpečení zvýšení kvality vstupních dat, urychlení zpracování a diseminace výstupů, snížení zátěže respondentů, neochotu povinných osob poskytovat důvěrné údaje a v důsledku toho zvyšující se míra non-response.

Ve většině zemí se však využití administrativních zdrojů potýkalo s určitými technickými problémy a problémy v oblasti legislativy. Majitelé (správci) dat se zdráhali poskytnout osobní údaje z obavy uvalení sankcí v oblasti ochrany osobních údajů. Tento problém by mělo řešit zmíněné Nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) 2015/759. Problémy byly rovněž signalizovány v oblasti úplnosti, aktuálnosti a chybovosti údajů v administrativních zdrojích (registry nemovitostí a adres, identifikace bytů, místo pracoviště nebo školy atd.).

Trend přechodu na administrativní sčítání v letech 2010/2011 je patrný napříč všemi členskými zeměmi EHK. Podle jejich předběžných plánů by se měl podíl členských zemí EHK využívajících plně nebo částečně administrativních dat ve sčítání zvýšit ze 17 na 30 %. Stejným způsobem se zvyšuje i podíl zemí plánujících využívat elektronické dotazníky, přičemž některé

země předpokládají více než 60% návratnost dotazníků elektronickou cestou (např. Velká Británie, Kanada, Portugalsko, Lotyšsko, Estonsko, Polsko).

Mezi státy, kde byl census založen výhradně na údajích různých registrů, přibýly v r. 2011 pouze dva: Slovinsko a Rakousko. Francie realizovala koncept „rolling census“, tj. tzv. rotujících výběrů územních jednotek. V Norsku byl využit nově založený registr bytů, v Rakousku bylo doplněno číslo bytu do adresy fyzické osoby (úplnost cca 90 % – pilotní sčítání 2006). V Německu bylo sčítání založeno na registrech doplněno výběrovým zjišťováním provedeným klasickou metodou. Polsko bylo první zemí, kde byly papírové formuláře zcela nahrazeny elektronickými, které byly nahrány na více než 20 000 přenosných počítačů, jimiž disponovali sčítací komisaři. Původní plán úplné elektronizace sčítání se nepodařilo naplnit v Lotyšsku a Estonsku, které sčítání nakonec provedly klasickou metodou.

PLÁNOVANÉ METODY CENSŮ KOLEM ROKU 2020 VE VYBRANÝCH ZEMÍCH

Desetiletý interval tradičního sčítání je pro poskytování aktuálních informací hlavním uživatelům již mnohdy nevyhovující. Některé státy s delší zkušeností provádění administrativních censů uskutečňují jednorázové zpracování administrativních údajů v rozsahu censu v kratších intervalech (např. ve Finsku v posledních letech dokonce každoročně). I podle plánů Eurostatu na léta 2020–2030 se předpokládá do budoucna častější poskytování údajů v rozsahu sčítání ze všech členských zemí.

Pokud se týká metod uskutečnění censů kolem roku 2020, velká většina zemí zahrnutých do studie UNECE deklaruje vysoký stupeň podpory územní přípravy sčítání na základě údajů z administrativních zdrojů (např. Německo, Polsko, Spojené království, Itálie, Španělsko – a také Česká republika).

Zejména se to týká zlepšení kvality a aktuálnosti evidence a adres nemovitostí, tj. využití registrů budov porovnáním záznamů adres domů z několika zdrojů. Základními administrativními zdroji jsou zpravidla registr obyvatel a katastr nemovitostí (ať už v centrální nebo lokální podobě) včetně geografických souřadnic adresních bodů. Od něj

je často odvozen registr adres domů a fyzických osob, popřípadě i registr bytů.

Za základ sběru dat je považováno zaslání elektronických sčítacích formulářů vyplněných v identifikační části a popřípadě i s předvyplněnými osobními údaji obvykle bydlících osob, které jsou v daném případě k dispozici ve formě elektronického záznamu v centrální databázi. Nadále se v některých zemích počítá s užitím metod CAWI (Computer Assisted Web Interviewing), CAPI (Computer Assisted Personal Interviewing) a CATI (Computer Assisted Telephone Interviewing), které budou aplikovány následně, zejména v problémových lokalitách s vysokým podílem sociálně vyloučeného obyvatelstva, v ubytovacích a léčebných zařízeních a u domácností nebo jednotlivců, kteří na výzvu vyplnit elektronický formulář nereagovali nebo jimi vyplněné formuláře obsahovaly závažné chyby a nekonzistence.

Poslední možností, jak snížit míru non-response pak je dodatečné terénní zjišťování provedené na místě sčítacím komisařem (metoda CAPI, zápis údajů komisařem – nejčastěji do elektronického sčítacího formuláře umístěného na přenosném počítači /offline provoz/). Tento postup předpokládá stanovení přiměřeného časového intervalu mezi datem ukončení elektronické distribuce, popřípadě jinou formu dodatečné distribuce individuálních přístupových hesel pro internetovou aplikaci, a rovněž je organizačně poměrně náročné.

INOVACE PLÁNOVANÉ PRO SČÍTÁNÍ KOLEM ROKU 2020, VÝSLEDKY TESTŮ A PILOTNÍCH ŠETŘENÍ – TRADIČNÍ SČÍTÁNÍ

Představy jednotlivých zemí EHK byly prezentovány na jednání Workshop Group of Experts on Population and Housing Census, konaném v Ženevě 30. 9. – 2. 10. 2015. Zde prezentujeme pouze hlavní myšlenky z příspěvků vybraných zemí. Širší pracovní materiály jsou pro účely grantu Eurostatu stále doplňovány. Rozsah formuláře nedovoluje jejich publikaci v plném rozsahu.

Podle dotazníkového průzkumu provedeného statistickou divizí UNECE v roce 2015 plánuje setrvat u tradiční metody terénních prací 11 evropských zemí (Eurostat sem řadí i Francii aplikující tzv. rolling census). Zemí plánujících sčítání založené plně na registrech bude podle průzkumu 14 (Rakousko, Belgie, Dánsko, Finsko, Nizozemí, Slovinsko, Švédsko, Norsko, Island, Estonsko, Lotyšsko, Litva, Španělsko, Turecko). Jejich počet se tedy zvýší o 6.

Hlavními společnými rysy přípravy sčítání kolem r. 2020 jsou:

- testování kvality a využitelnosti různých administrativních zdrojů dat,
- možnosti zvýšení podílu osob sečtených online pomocí elektronických formulářů,
- způsoby distribuce a sběru formulářů různými metodami se zaměřením na snížení non-response.

Tab. 1: Počty evropských zemí podle typu sčítání v roce 2011 a 2021

The number of European countries by census type in 2011 and 2021

		Plánovaný typ censu v roce 2021 / Planned type of census in 2021			
		Administrativní Administrative	Kombinovaný Combined	Tradiční Traditional	Celkem Total
Typ censu v roce 2011 Type of census in 2011	Administrativní / Administrative	9	–	–	9
	Kombinovaný / Combined	5	3	–	8
	Tradiční / Traditional	–	7	11	18
	Celkem / Total	14	10	11	35

Zdroj: Výsledky dotazníkového šetření United Nations Economic Commission for Europe, Ženeva 2015.

Source: The results of a survey conducted by the United Nations Economic Commission for Europe, Geneva 2015.

Pozn.: Mezi tradiční metody je zahrnut i tzv. rolling census (Francie).

Note: The rolling census is also included among the traditional methods (France).

Nejpokročilejší je příprava sčítání kolem r. 2020 v zemích, kde je tradičně pětiletý cyklus censů a sčítání se zde bude konat v roce 2016 (např. Austrálie, Kanada, Irsko), i když v některých zemích bude rozsah zjišťování užší než při „velkém censu“ 2020/2021. Poznatky z prezentací na mezinárodních workshopech a dvoustranných konzultacích pracovníků ČSÚ přinesly například dále uvedené poznatky:

Austrálie: „The first digital census“ 2016. Pro budoucí sčítání 2016 je plánován jako základní metoda sběr dat pomocí online formulářů, k jejichž zpřístupnění obdrží respondenti kódy poštou. Teprve v případě, že domácnost neodpoví ani po zaslání upomínky, bude navštívena komisařem (až pětkrát za sebou z důvodu maximálního snížení míry non-response). Očekává se, že tímto způsobem budou sebrány formuláře pro 65 % bytů, pro zbyvajících část je navržen jiný způsob řešení sběru dat v závislosti na kvalitě poštovních služeb, internetového připojení, míře obydlenosti, pro specifické skupiny obyvatelstva apod. – tj. obecně tam, kde hrozí vyšší míra non-response. K obelání poslouží registr adres vyvinutý a provozovaný australským statistickým úřadem. Pro sčítání v roce 2021 se předpokládá, že bude již pouze elektronické.

Kanada: V Kanadě neexistuje jednotný populační registr, bytový registr ani univerzální identifikátor osob. Testy se zaměřují především na elektronické dotazníky a obsah sčítání (tzv. behavior tests). Během samotného sčítání v roce 2016 bude probíhat testování nové strategie sběru dat pro následující sčítání v roce 2021, jako např. kontaktování domácností přes tzv. digitální poštovní schránky, sběr e-mailových adres respondentů apod.

Požadavky uživatelů na obsah censu 2016 byly zjišťovány už pět let před rozhodným okamžikem, a to formou jednání a konzultací s uživateli dat. Součástí byla i výzva k vyplnění online dotazníku ověřujícího potřebnost šetřených údajů a zjišťujícího návrhy na nové proměnné, včetně stanovení jejich priorit. Většina uživatelů určila jako prioritní demografické údaje, údaje o ekonomické aktivitě (zejm. příjmy) a údaje o domácnostech. Uživatelé také kladli důraz na dostupnost dat za malé územní celky, srovnatelnost dat v dlouhodobém horizontu a možnost kombinování údajů. Konzultací se zúčastnilo 293 organizací a 119 jednotlivců, e-mailem bylo osloveno dalších 3 000 zainteresovaných osob. Informační setkání a konzultace probíhaly do konce roku 2012.

Spojené království: Hlavním cílem ONS (britský statistický úřad) pro příští sčítání je zvýšit podíl osob sečtených online. Sčítání 2021 bude primárně online sčítáním. S tím souvisí přípravy elektronického dotazníku, jeho distribuce a řešení tzv. digitální exkluze, tj. volba strategie při řešení faktu, že v populaci existují skupiny lidí, kteří nejsou schopni vyplnit elektronický dotazník.

USA: V letech 2014 a 2015 proběhlo pilotní šetření. Další jsou plánována na každý následující rok až do roku 2018, přičemž všechny budou zaměřeny na ověření navrhovaných inovačních postupů a technologií plánovaných pro příští sčítání v roce 2020. Hlavními zjištěními těchto pilotních šetření zatím byly:

- návratnost vyplněných elektronických dotazníků téměř 60 %,
- e-mailové pozvánky a upomínky efektivně nahrazují jejich listinné verze,
- komisaři úspěšně využívají chytré telefony a aplikace pro sběr dat při došetřování non-response.

Rakousko představilo metodiku odvozování domácností v posledním sčítání založeném na administrativních datech. Domácnosti byly odvozovány na základě konceptu bytové (house-dwelling) domácnosti a využity byly údaje z populačního registru propojeného s registrem budov a bytů (pouze 2 % obyvatel se nepodařilo napojit na byty) a údaje z registru sociálního zabezpečení, registru přídatků na děti, registru daní, které sloužily jako základní zdroj dat o vztazích mezi osobami v bytě. Prezentovaný postup je každoročně od roku 2012 využíván k produkci statistik o složení domácností a bude s několika modifikacemi využit pro sčítání v roce 2021.

Rakouský statistický úřad má ze zákona obecný bezplatný přístup ke všem administrativním datům. Sčítání 2011 bylo založeno výhradně na datech z registrů. Model vyzkoušený v roce 2011 plánuje Rakousko ponechat i v roce 2021. Vývoj by se měl zaměřit především na důvěrnost a ochranu osobních dat v souvislosti s publikováním výsledků.

Litva: Již před konáním posledního sčítání padlo politické rozhodnutí, že sčítání v roce 2021 bude založeno na kombinaci dat z registrů a existujících pravidelných výběrových šetření, které organizuje statistický úřad. Následně vznikla mezirezortní pracovní skupina vedená ministerstvem ekonomiky, pod něž spadá statistický úřad. Součástí akčního plánu schváleného v roce

2015 je mimo jiné vytvoření a údržba datového skladu (Social statistical data warehouse) jako jediného zdroje dat pro sociální statistiky statistického úřadu. Ostatní rezorty mají za úkol např. doplnění registru vzdělání, sběr dat o zaměstnání osob, zkvalitnění populačního registru, registru nemovitostí a adres.

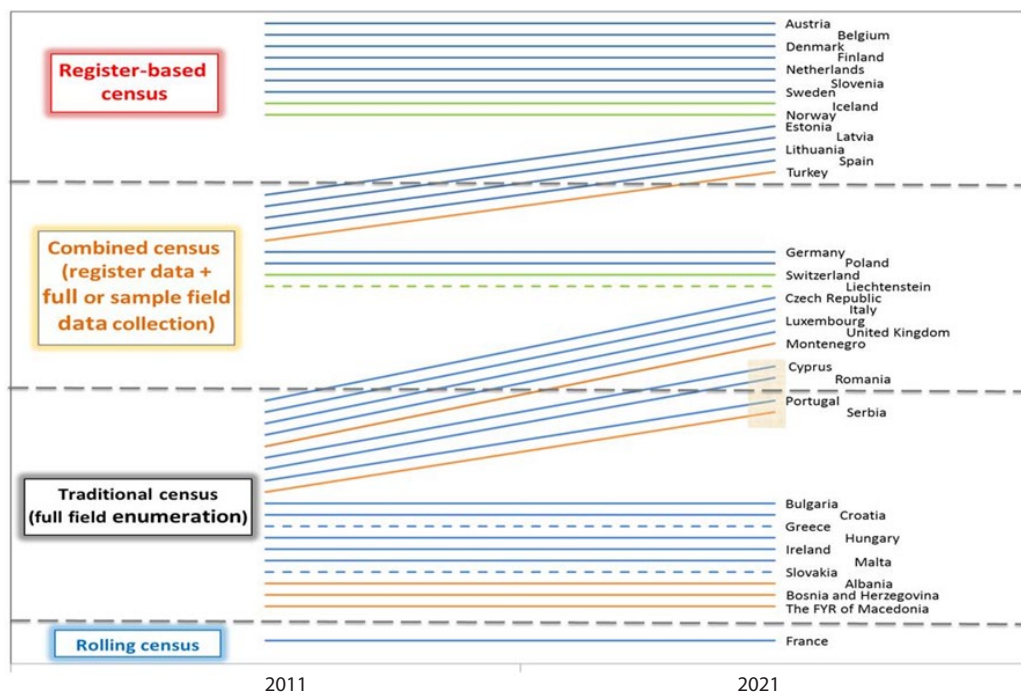
Itálie: O výsledcích pilotních šetření a plánů pro budoucí sčítání informoval také zástupce italského statistického úřadu (ISTAT). Cílem je intenzivnější využití administrativních dat a omezení využití výběrových šetření tak, aby data na úrovni sčítání mohla být poskytována každoročně. Zásadním předpokladem je však poskytování dat i za malé územní celky. Poslední pilotní šetření proběhlo v březnu 2015, šetřilo 150 tisíc domácností a bylo zaměřeno na využití nových technologií, omezení listinných formulářů a kontrolu registru budov a adres.

Slovensko: Pro nadcházející sčítání má Slovensko v plánu maximální využití administrativních zdrojů dat. Byla započata komunikace napříč veřejnou správou o možnostech využití administrativních zdrojů dat, které by měly být ve sčítání 2021 základním pilířem výsledků. Důležitým předpokladem pro uskutečnění censu z registrů je existence registru bytů. Na Slovensku byla ustavena pracovní skupina složená ze zástupců veřejného sektoru, která má za cíl vytvořit do konce roku 2015 projektový záměr registru bytů. Správcem registru bude Ministerstvo dopravy, výstavby a regionálního rozvoje. Jeho primárním účelem pak evidence stavu, kvality a užívání bytového fondu. Registr bytů by měl být napojen na registr adres a registr obyvatel.

Polsko: Polsko bylo v r. 2011 první zemí, kde byly zcela eliminovány papírové formuláře. Vlastní sčítání

Obr. 1: Evropské země – metody sčítání v roce 2011 a plánovaného sčítání v roce 2021

European countries – census methods in 2011 and planned methods in 2021

Zdroj: Výsledky dotazníkového šetření United Nations Economic Commission for Europe, Ženeva 2015.

Source: The results of a survey conducted by the United Nations Economic Commission for Europe, Geneva 2015.

ale proběhlo de facto klasickou metodou s podporou administrativních zdrojů (následné ztotožnění individuálních záznamů). Sčítací komisaři zapisovali odpovědi do elektronických šablon formulářů, které měli nahrány na tabletech. Při sčítání 2021 bude nadále rozvíjen sběr zjišťovaných údajů přímo z administrativních zdrojů. Linkování údajů z různých administrativních zdrojů je už i legislativně ošetřeno. V terénu by mělo proběhnout případné výběrové šetření. Od celoplošného zjišťování by Polsko chtělo ustoupit.

Španělsko oficiálně plánuje sčítání založené na administrativních zdrojích, ale neoficiální informace hovoří stále o využití výběrových šetření, jelikož registr bytů jako takový nemají (obdobným příkladem je **Turecko**, které také předpokládá využití výběrových šetření za domácnosti).

ZÁVĚRY

Je třeba si uvědomit, že využití výhradně administrativních údajů bez činnosti sčítacího komisaře v terénu neumožňuje pokrýt zjišťování některých charakteristik. Zpravidla touto metodou nelze podchytit společně hospodařící domácnosti podle konceptu housekeeping households (plánuje to pouze Slovinsko). Ostatní země vykazují nebo plánují šetřit údaje a zpracovat výsledky pouze na základě konceptu bytových domácností.

Ke zjištění některých charakteristik obyvatelstva (zejména deklaratorních) zůstává nezbytné provést sčítání v terénu alespoň v omezeném rozsahu otázek nebo výběrové zjišťování takového vzorku obyvatel, který by zajistil reprezentativnost a vyhovující statistickou spolehlivost na úrovni územních jednotek NUTS 3.

Text byl zpracován s použitím dílčích výsledků grantu Eurostatu Improvement of the Use of Administrative Sources.

SLOVENSKÁ ŠTATISTIKA A DEMOGRAFIA

26. ROČNÍK, 1/2016

I. VEDECKÉ ČLÁNKY

Erik Šoltés, Tatiana Šoltésová | Vznik a zánik pracovních miest v dôsledku demografie podnikov v SR v rokoch 2007 až 2013

Roman Džambazovič | S kým žijeme v jednej domácnosti? Meniace sa formy rodinného správania na Slovensku z pohľadu štruktúry domácností

Boris Vaňo | Projekcia cenových domácností v Slovenskej republike do roku 2030

Branislav Šprocha | Reprodukcia obyvateľstva Slovenska počas druhej dvetovej vojny, III. časť

Michal Páleš | Grafická podpora jazyka R pri štatistických analýzach

Vydáva Štatistický úrad Slovenskej republiky (vychádza 4x do roka), distribuuje a objednávky prijímá ŠÚ SR, informačný servis, Miletičova 3, 824 67 Bratislava 26, Slovenská republika, cena výtisku 5 €, cena ročného predplatného 20 €.

AKTUALIZOVANÉ VYDÁNÍ HISTORICKÉHO LEXIKONU OBCÍ

Ludmila Fialová

21. prosince 2015 umístil Český statistický úřad na svých webových stránkách publikaci s názvem *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2015*¹⁾; jen šest dní potom, co zveřejnil *Malý lexikon obcí České republiky – 2015*²⁾. Zveřejnění obou titulů nevzbudilo větší pozornost, odborná i laická veřejnost již předpokládá, že statistické lexikony obcí jsou trvale dostupné a aktualizované. V případě Malého lexikonu jde skutečně o standardní aktualizovaný výstup soupisu obcí strukturovaného dle územního členění s uvedením mj. počtů obyvatel bilancovanými k 1.1.2015, v případě Historického lexikonu tomu tak ale není.

Sestavování časových řad o obyvatelstvu za územní jednotky všech stupňů je v podmínkách České republiky krajně obtížné. Od roku 1869, který je výchozím rokem publikované časové řady o počtech obyvatel a domů za územní jednotky v současně platném územním členění, došlo k třem zcela zásadním reformám územní správy, kromě toho se téměř průběžně měnily názvy územních jednotek, jejich rozsah, změnilo se jejich pojetí, jejich definice. Také se ne vždy podařilo data získaná při sčítání za menší územní jednotky včas publikovat, některá se nezachovala ani v rukopisech. Statistikové se snažili sledovat tyto územní změny kontinuálně; o tom svědčí přehledy územních změn či názvů územních jednotek nastalé od vydání předchozího lexikonu obcí, které byly uvedeny v lexikonu časově následujícím. Přesto zůstává sestavování retrospektivních řad o počtech domů a obyvatel (jediných dvou údajích, které se od roku 1869 pro každý rok sčítání za obce uváděly vždy) velmi obtížné. Avšak díky tomu, že se pracovníci Českého statistického úřadu tomuto tématu soustavně věnují, situace se stále zlepšuje. Recenzované dílo je

v pořadí třetí publikací, ve které výsledky své práce zveřejňuje.³⁾ I když se na první pohled zdá, že jde „jen“ o aktualizaci *Historického lexikonu obcí 1869–2005*, pozornější čtenář rychle odhalí, že vydaná publikace je inovovaná více než jen o data ze sčítání 2011 a o aktualizaci územního členění.

Historický lexikon obcí České republiky 1869–2015 má standardní členění statistických lexikonů obcí, a to část tabulkovou (systematickou) a část textovou (abecední rejstřík názvů územních jednotek). Tradičně je uveden přehledovou tabulkou shrnující počty obyvatel a domů za kraje a okresy (v územním členění k 1. 1. 2015), po které následuje *systematická část*. A ta dostala největších změn, ačkoli to na první pohled patrné není. Nebudu se zabývat číselnými daty – počty obyvatel a domů v letech sčítání od roku 1869 přepočtených na současný stav (i když uživatel musí mít na paměti, že se jejich vymezení také v čase mění – že v roce 1869 bylo za územní jednotky uváděno obyvatelstvo přítomné civilní, od roku 1880 až do roku 1950 včetně obyvatelstvo přítomné, v letech 1961–1991 obyvatelstvo trvale bydlící, v roce 2001 jde o osoby s trvalým nebo dlouhodobým pobytem a v roce 2011 o obyvatelstvo obvykle bydlící a že se obdobně měnily i definice započítávaných domů). Zajímavější, alespoň dle mého soudu, je uváděný repertoár územních jednotek, za které jsou tyto časové řady sestaveny. Kromě standardních dat za okresy a obce bylo totiž další třídění poněkud rozšířeno. Nechci tím ale zlehčovat fakt, že práce věnovaná detailnímu uchopení územních jednotek v celé jejich mnohotvárnosti je z principu motivovaná právě snahou o sestavení skutečnosti odpovídajících časových řad za územní jednotky dnešní a už vůbec ne to, že číselné řady obyvatel a domů budou zřejmě z obsahu díla využívány nejčastěji a z pohledu historického demografa mají největší cenu.

1) <https://www.czso.cz/csu/czso/historicky-lexikon-obci-1869-az-2015>.

2) <https://www.czso.cz/csu/czso/maly-lexikon-obci-ceske-republiky-2015>.

3) Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850–1970. Praha 1978, 1979; Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. Praha 2006.

Již od vydání Retrospektivního lexikonu obcí bylo zřejmé, že zpracování dat za v době vydání platné administrativní členění není dostačující pro území, kde došlo k velkým změnám lidnatosti, které se následně odrazily ve vymezení územních jednotek. Týkalo se to nejvíce oblastí, odkud bylo v letech 1945–1947 odsunuto německé obyvatelstvo, kde byly ve studované době vytvořeny vojenské újezdy (první ještě v 19. století, poslední ve druhé polovině 20. století), kde probíhala intenzivní povrchová těžba, nebo byly vybudovány přehradní nádrže; druhou, i když méně početnou skupinou, byla sídla, kde došlo naopak ke značnému růstu počtu obyvatel a v souvislosti s tím přistoupila místní správa k územní reorganizaci nerespektující předchozí stav (například téměř všechna velká města). Tyto okolnosti způsobily v době ručního zpracování dat značné těžkosti při přepočtech, což se následně odrazilo v chybovosti, kterou je zatížen Retrospektivní lexikon. Řada nedostatků byla objevena při převádění dat do digitální podoby při zpracování Historického lexikonu 1869–2006 a průběžně odstraňována. A na novou úroveň pokročilo zpracování nyní.

Do nové verze Historického lexikonu obcí, připravovaného již veskrze digitálně, se totiž podařilo zapracovat data právě za ta území, která během let ztratila svůj status územní jednotky a byla připojena k jinému území. Autoři to vyřešili tak, že zavedli (staro)nové pojmy: kromě dnes platných územních jednotek obcí a části obcí (případně jejich dílů) zavedli ještě historické osady / lokality. Ty jsou odlišeny typem písma (kurzívou). Názvy těchto historických míst byly zpravidla uvedeny v podobě, kdy byly naposledy zveřejněny v příslušném seznamu míst / lexikonu obcí, a jsou uvedeny podle katastrálních území, na nichž se nalézají. Složitá situace byla zejména ve vojenských újezdech, kde se v důsledku jejich reorganizace katastrální území mění. A za tyto jednotky jsou také, pokud to bylo možné, číselné řady nyní uvedeny.

Další změnou oproti předchozí verzi je zařazení sloupce „Katastrální území“ – souvisí to s výše uvedenou snahou dohledat a v prostoru umístit všechna sídla, která se na území státu od roku 1869 vyskytovala. Tento sloupec, ač na první pohled v pořadí třetí, má ale označení j; v aplikaci Microsoft Excel, v níž je možné si data otevřít, jsou totiž za sloupcem b zařazeny skryté sloupce c–i: sloupec c (UR – územní úroveň řádku, kde je číselným kódem rozlišeno, zda

jde o data za okres, obec či vojenský újezd, správní obvod hlavního města Prahy, městskou část / městský obvod, část obce (díl), nebo historickou osadu – lokalitu), sloupec d (LAU1 – kód okresu), sloupec e (kód obce), sloupec f (kód správního obvodu Hlavního města Prahy a obce s rozšířenou působností), sloupec g (kód městské části / městského obvodu – je uveden u všech dalších podřízených územních prvků na území hlavního města Prahy a v územně členěných statutárních městech), sloupec h (kód části obce-dílu), sloupec i (kód katastrálního území). Vesměs tedy o údaje, které běžný uživatel obvykle příliš nepotřebuje, které jsou ale cenné a důležité pro přesnou územní identifikaci příslušné územní jednotky a do budoucna zaručí snadnou převoditelnost údajů.

Následující sloupec (k) je tradiční a je v něm uvedena Výměra v ha (za obce a katastrální území). Nově je zařazen sloupec l – *Rok připojení*. Zde je uveden rok posledního připojení příslušné územní jednotky k současné obci (po roce 1869). Pak následují datové sloupce 1–28 (14 sloupců s *počty obyvatel*, 14 s *počty domů*), a sloupec m – *Poznámka*. Takto se podařilo poznámkový aparát, umístěný v předchozí verzi za jednotlivými okresy, zařadit přímo do tabelární části lexikonu – většinou jde o vysvětlení, kde lze nalézt neuvedená data (zpravidla za domy v roce 1961).

Ze systematické části lexikonu byl vyřazen údaj o první písemné zmínce, což dle mého soudu, nikterak obsah neochudilo. Tato informace je dnes dohledatelná v jiných publikacích věnovaných dějinám osídlení České republiky.

Nedílnou součástí každého lexikonu obcí je jeho druhá část – *abecední rejstřík názvů* vyskytujících se v tabulkové části. Stejně jako v předchozích vydáních nejde pouze o pomůcku ke snazšímu vyhledání příslušné obce, její části, historické osady či katastrálního území v části tabulkové. Naopak, v této části jsou ve zkratce zachyceny dva významné údaje: změny v názvu jedné každé územní jednotky uvedené v tabulkové části a případné změny postavení v sídelní hierarchii (zda šlo o obec či její část nebo osadu) a územní příslušnost k okresu jedné každé dnešní obce, její části či historické osady od roku 1869 (ve starším obdobích k roku, v němž byla v roce konání příslušného cenzu, v novějším již autoři dohledali konkrétní data). Nutno mít ale na paměti, že v letech 1869–1930

jde o příslušnost k okresu politickému, od roku 1950 k okresu v dnešním pojetí.

V rejstříku jsou uvedeny všechny varianty názvů územních jednotek, které se kdy v lexikonech/seznamech míst vyskytly, s případným odkazem na jejich současný název. Do roku 1930 je v případě existujících dvou variant názvů, zpravidla české a německé, dána přednost variantě české. Krom toho je u statutárních měst uveden přehled jejich vnitřního uspořádání v minulosti (pokud se lišilo od současného, a to i v případě, že se v žádném vydání statistického lexikonu nevyskytuje) – což např. u Prahy vydá na 5,5 stránky formátu A4.

Autoři díla v podrobných metodických vysvětlivkách upozorňují, že jde jednak o aktualizované vydání Historického lexikonu z roku 2006, jednak o verzi průběžnou, kterou budou dále aktualizovat. Z tohoto důvodu zde nenalezneme podrobný výčet a popis pramenů, jako tomu bylo u Retrospektivního nebo předchozího vydání Historického lexikonu. Není to na újmu věci, jen by tato okolnost měla být v úvodním textu zmíněna s odkazem na publikace, kde to lze dohledat.

O *Historický lexikon obcí 1869–2015* bude jistě značný zájem. Podává přehlednou formou hlavní

trendy vývoje osídlení České republiky, a to v tom nejjemnějším územním detailu. Nejinak bude využívána i část abecední, přinášející cenné podklady pro studium vývoje názvů sídel v posledních 145 letech. Zájem o tuto problematiku je stále značný, nejen ze strany odborné ale i široké veřejnosti. Krom toho autoři naznačují, že právě tato část bude dále rozšiřována a že digitální verze bude průběžně aktualizována tak, aby odpovídala platnému územnímu členění.

K vlastní statistické a názvoslovné části jsou přiloženy metodické poznámky a vysvětlivky. Jsou velmi podrobné a umožňují odborné veřejnosti data vhodně používat, širší veřejnosti pochopit, co vlastně mohou v lexikonu najít – a je toho rozhodně více, než jen počty obyvatel a domů a jejich názvy.

Na zpracování retrospektivních dat o obyvatelstvu se musel podílet široký okruh pracovníků statistického úřadu a zřejmě i dalších badatelů; u recenzované digitální verze Historického lexikonu je výslovně uveden pouze Vladimír Balcar. Ocenění si však rozhodně zaslouží všichni, jak ti, co se zpracování díla zabývali konkrétně, neboť odvedli vynikající práci, jejíž rozsah a obtíž dokáže ocenit jen málokdo, tak vedení Českého statistického úřadu, které jim tuto činnost umožnilo.

ZDRAVOTNĚ RIZIKOVÉ CHOVÁNÍ MLÁDEŽE V ČESKU¹⁾

Jiří Vopravil

Tato kniha pojednává o užívání návykových látek v České republice mládeží včetně jejího zdravotně rizikového chování. Kolektiv autorů z akademické a výzkumné oblasti v publikaci, která je rozdělena do tří částí, shrnul výsledky několika projektů řešící tuto problematiku a popsal současnou praxi a politiku orientovanou na upevňování zdraví české mládeže.

První část je věnována shrnutí výsledků projektu ESPAD (European School Survey on Alcohol and Other Drugs) zaměřeného na zjištění rozsahu užívání návykových látek v populaci dospívajících. Jedná se o celoevropský projekt realizovaný od roku 1995 každé čtyři roky, který je založený na jednotné výzkumné metodologii, čímž je zajištěna mezinárodní srovnatelnost jeho výsledků. Jednotlivé podkapitoly seznamují čtenáře s trendy užívání návykových látek (kouření cigaret, pití alkoholických nápojů a užívání

1) Džurová, D. – Csémy, L. – Spilková, J. – Lustigová, M. 2015. *Zdravotně rizikové chování mládeže v Česku*. Praha: Státní zdravotní ústav.

nelegálních drog: konopných látek, extáze, LSD/halucinogenů, pervitinu/amfetaminů, heroínu/opiátů, sedativ, těkavých látek, anabolických steroidů) mládeží v Česku a ve srovnání s evropskými zeměmi. Výsledky užívání těchto látek jsou doplněny genderovými rozdíly a rozdíly v užívání drog podle typu školy. Dále jsou zde vyhodnoceny i výsledky vnímání rizikovitosti užívání návykových látek v mezinárodním srovnání a jakou roli hrají v Česku faktory rodinného, školního a geografického prostředí.

Druhá část knihy je zaměřena na vyhodnocení on-line šetření GeoQol (Centrum výzkumu zdraví, kvality života a životního stylu v geo-demografických a společensko-ekonomických souvislostech) v roce 2014, které se zabývalo rizikovými a projektivními faktory zdravotně rizikového chování školní mládeže. Jednalo se o sondu do zdravotně rizikového chování české mládeže zaměřenou na užívání návykových látek žáky vytipovaných základních škol na základě předchozích výsledků mezinárodního šetření ESPAD. Srovnání výskytu rizikových faktorů a syndromu rizikového chování bylo provedeno podle vybraných ukazatelů rodinného prostředí (typ rodiny, ekonomická situace rodiny, intelekt otce a matky, vztah s matkou a otcem, užívání tabáku a alkoholu otcem nebo matkou), typu zástavby, trávení volného času, subjektivního vnímání okolí, kvality života a zdraví a zázemí školy. Na tomto základě byla provedena analýza SRCH (syndrom rizikového chování) pomocí rozhodovací stromové struktury s cílem detekovat rizikové a projektivní faktory. Ze závěrů této studie byly navrženy potřeby zkvalitnění zázemí škol.

Třetí část obsahuje přehled současné politiky a praxe v oblasti primární prevence rizikového chování dětí a mládeže a podpory veřejného zdraví v ČR. Autoři-experti z různých oblastí popisují tuto aktuální situaci. Prvním příkladem dobré praxe je Cesta ke zdravému městu, která je založena na aktivitách obcí s podporou Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. Jedná se zejména o rozvoj volnočasových aktivit, podporu environmentální výchovy a zajištění bezpečnosti veřejných prostor. Další přehled pak popisuje spolupráci rezortů s municipalitami v systému prevence kriminality a v systému školské primární prevence rizikového chování dětí a mládeže dle jednotlivých strategií v aktuálním období. Závěrečná kapitola je věnována přehledu financování podpory veřejného zdraví v ČR v časové řadě a podmínkám poskytování dotací na Národní program zdraví – projekty podpory zdraví a na Národní program řešení problematiky HIV/AIDS z dotačních programů Ministerstva zdravotnictví.

Knihy si klade za cíl zařadit se mezi nástroje podpory zdraví. To mimo jiné splňuje – věnuje se především vzájemné interakci mládeže – chování – prostředí. Udává přehled o užívání návykových látek a postojům k nim mezi českou mládeží, které jsou ve srovnání s ostatními evropskými zeměmi vysoké a tolerantní. Nutno zde však podotknout poznámku, zda česká mládež není v těchto otázkách otevřenější v odpovědích. Nicméně vytváření politik na snižování rizikového chování mládeže a podporu zdraví je namístě. A tato kniha nám k tomu dává názorný příklad, proto by neměla chybět v odborných knihovnách a stojí za to si ji přečíst.

7. ročník konference Mladých demografů

Ve dnech 11. a 12. února 2016 se v prostorách Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze uskutečnil již 7. ročník konference Mladých demografů. Partnery akce se již tradičně stal SAS Institut Česká republika, Sociologický ústav AV ČR a Český statistický úřad. Konferenci dále podpořila katedra demografie a geodemografie, Geografická sekce a Studentská komora Akademického senátu Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Sdružení Mladých demografů nabízí pro studenty a absolventy demografie i příbuzných oborů možnost prezentování vlastních studií, příležitost k získání prvních konferenčních zkušeností v přátelském prostředí a především otevírá prostor k oborové a mezioborové diskuzi. Akce tak představuje jedinečnou možnost získání podnětů a postřehů od ostatních účastníků nejen z Česka, ale i ze zahraničí. Konference si již tradičně nevymezuje žádné specifické téma, naopak se snaží diskutovat různá aktuální témata a zohlednit široké možnosti uplatnění demografie.

Na letošní konferenci zaznělo téměř 20 ústních příspěvků, přičemž většinu prezentujících tvořili zástupci zahraničních vysokých škol a odborných institucí. Letošního ročníku se přitom nezúčastnili jen kolegové z Evropy (např. Dánska, Německo, Rumunsko, Řecko, Srbsko), ale i z Jižní Koreje, Kanady či Mexika. Ústní příspěvky byly doplněny o posterovou sekci, kterou tvořilo téměř deset příspěvků, autory byly především studenti katedry demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty UK v Praze. Jazykem konference byla opět angličtina.

Úvodního slova konference se ujala Klára Hulíková a následně vedoucí katedry demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty UK v Praze Jiřina Kocourková. Obě společně účastníky konference přivítaly, vyjádřily radost z početné zahraniční účasti, popřály všem příjemné (nejen) demografické zážitky a vyslovily přání „plodné“ diskuze nad příspěvky.

Příspěvky byly tematicky rozděleny do několika sekcí, po každé sekci následoval prostor pro krátkou diskuzi, která postupně přešla v delší neformální

debatu u kávy a malého občerstvení. Možnost k diskuzi se nabízela i během společného oběda nebo v průběhu neformálního večera, kterým byl zakončen první den konference.

Nejvíce příspěvků bylo jako vždy věnováno problematice úmrtnosti. *Denize Ponomarjova* (University of Latvia, Latvia) zahájila konferenci příspěvkem, který se zabýval **rozdíly v naději dožití a příčinách úmrtí dvou významných etnických skupin v Lotyšsku (Lotyšů a Rusů) v letech 2000–2014**. Otázku **naděje dožití ve zdraví v Moldávii** představila *Cristina Avram* (Katedra demografie a geodemografie, PŘF UK), která připravila svůj příspěvek ve spolupráci s *Olgou Gagauz* (Center for Demographic Research, Moldava). Pozornost byla přitom věnována nejen odlišnostem podle pohlaví, ale i rozdílům mezi městskými a venkovskými lokalitami. Problematikou **konvergenčních a divergenčních tendencí úmrtnosti v okresech České republiky** se zabýval příspěvek *Dana Kašpara* a *Klára Hulíkové* (Katedra demografie a geodemografie, PŘF). *Jonas Schöley* (Max-Planck Odense Center on the Biodemography of Aging, Denmark) přednesl příspěvek věnující se **prenatální, perinatální a postnatální úmrtnosti. Úmrtností dětí do 5 let na průjmová onemocnění na Haiti** se pak zabývala ve svém příspěvku *Isabelle Roy* (University of Montreal, Canada). Pozornost byla věnována několika faktorům, které mohou prevalenci tohoto onemocnění ovlivňovat (období, region, sezónnost, vybavení domácnosti).

Další příspěvky týkající se úmrtnosti byly spíše teoretického zaměření. *Martin Genz* spolu s *Matthiasem Börgerem* a *Ruřem Jochenem* (Ulm University, Germany) zaměřili svou pozornost na možnosti **využití klasifikačních rámců při třídění zemí světa podle vývoje úmrtnosti**. Důkazem souměrnosti věkové skladby populace (life lived) a rozložení zbývajících let života (life left) ve stacionární populaci se ve svém příspěvku zabývali *Francisco Villavicencio* (University of Southern Denmark, Denmark) a *Tim Riffe* (University of California, USA). K důkazu využívali především Lexisova diagramu. *Jorge González Guitérrez*

(El Colegio de México, Mexico) ve svém příspěvku představil problematiku **epistemologie nerovnosti v demografii na příkladu úmrtnosti**. *Emily Lines* (Max Planck Institute for Demographic Research, Germany) se zabývala **vzájemným vztahem mezi výzkumníky, zákonodárci, médii a šířením informací ve společnosti na příkladu problematiky stárnutí populace v Německu**.

Následující skupina ústních příspěvků byla věnována problematice plodnosti a populačního růstu. *Pavlos Baltas* spolu s *Byronem Kotzamanisem* a *Anastasií Kostaki* (Athens University of Economics and Business, Greece) vypracovali studii o **vlivu vývoje ekonomických indikátorů** (míra nezaměstnanosti, výše HDP) **na vývoj úrovně plodnosti** (úhrnná plodnost, věkově specifické míry plodnosti, průměrný věk matek při narození dítěte) v Řecku. **Vývoji očištěné úhrnné plodnosti ve Vojvodině (Srbsko) v letech 1953–2012 a jeho srovnání s vývojem plodnosti ve Velké Británii, Maďarsku a Ukrajině** se ve svém příspěvku věnovali *Teodor Čičevski* a *Daniela Arsenović* (University of Novi Sad, Serbia).

Dva příspěvky byly zahrnuty do sekce historické demografie. *Catalina Torres* (University of Southern Denmark, Denmark) svůj příspěvek věnovala **srovnání naděje dožití při narození v severských a v některých dalších evropských zemích v 19. století**. **Využitím pokročilých statistických metod** (analýza přežívání, Coxova regrese) **v historické demografii na příkladu města Jablonce** se ve svém příspěvku zabývaly *Ludmila Fialová*, *Klára Hulíková* a *Barbora Kuprová* (Katedra demografie a geodemografie, PŘF UK).

Další část příspěvků by se dala zařadit pod sociální problematiku. Příspěvek *Véronique Deslauriers* (University of Montreal, Canada) byl věnován **reprodukčnímu zdraví dospívajících v subsaharské Africe**. Autorka si položila výzkumnou otázku, které faktory napomáhají a které naopak zabraňují snížení počtu těhotenství dospívajících dívek. *Esther Lee* a *Chulhee Lee* (Seoul National University, Korea) se ve svém příspěvku zaměřili na otázku toho, **jak přenášené normy o genderových rolích ovlivňují rozdělení domácích prací mezi korejské muže a ženy**. *Markéta Ivánková* (Ústav germánských studií, FF UK) se ve svém příspěvku zabývala **postavením žen ve středověké skandinávské společnosti**. Jako materiál ke svému studiu použila středověké islandské právní dokumenty.

Dva příspěvky byly prezentovány v sekci „demografické kontexty“. V této části konference prezentoval svůj příspěvek *Sergiu-Ionut Oltean* (Universitatea Babeş-Bolyai, Romania), který se zaměřil na **život a kulturu v Transylvánii v období dynastie Báthoryů**. **Život v Transylvánii z pohledu oblékání a celkově módy 20. století** pak ve svém příspěvku přiblížily *Anamaria Macavei* a *Maria-Daniela Stanciu* (Universitatea Babeş-Bolyai, Romania).

Na závěr prvního dne konference byla zařazena posterová sekce, která byla dále všem účastníkům přístupná i během druhého dne. *Pavel Bartoň* a *Luděk Šídlo* (Katedra demografie a geodemografie, PŘF UK) ve svém příspěvku analyzovali **průměrný věk žen v České republice, které využily možnosti asistované reprodukce**. **Positivnímu vlivu délky kojení na dětskou úmrtnost v rozvojových zemích** se věnovali *Samuel Gbemisola*, *Oni Gbilahan* a *Akanni Akinyemi* (Covenant University, Nigeria). **Problematikou demografického stárnutí ve 21. století na příkladu srovnání České republiky, Švédska a Německa** se zabývala *Michaela Klápková* (Katedra demografie a geodemografie, PŘF UK). **Zvyšující se prevalence onemocnění Diabetes mellitus v České republice na základě dat VZP** věnovala svůj příspěvek *Markéta Kocová* (Katedra demografie a geodemografie, PŘF UK). *Jana Křesťanová* (Katedra demografie a geodemografie, PŘF UK) se zabývala **rozvojem předškolního vzdělávání a finanční podporou rodin s dětmi v České republice v kontextu vývoje porodnosti po roce 1950**. Další poster, jehož autorem byla *Marie Kusovská* (Katedra demografie a geodemografie, PŘF UK), se také věnoval problematice porodnosti v České republice v kontextu vzdělávání. Tentokrát byl příspěvek zaměřen na **vývoj porodnosti po roce 1990 a na problém kapacity základních škol**. *Barbora Laušmanová* (Katedra demografie a geodemografie, PŘF UK) zaměřila svůj příspěvek na možnosti **využití demografické analýzy v řešení personálního složení managementu společností**. *Kateřina Podolská* (Katedra demografie a geodemografie, PŘF UK) se zabývala otázkou **vlivu sluneční a geomagnetické aktivity na lidské zdraví, především na úmrtnost podle příčin úmrtí**. *Petra Tipková* (Katedra demografie a geodemografie, PŘF UK) pak věnovala svůj poster možnostem **využití demografické analýzy ve sportu**.

Již tradičně byly díky podpoře partnerů konference uděleny ceny pro nejlepší příspěvky. Cenu SAS Institutu Česká republika pro nejlepší příspěvek konference získal *Jonas Schöley*. Cenu Sociologického ústavu AV ČR pro nejlepší příspěvek se sociodemografickou tematikou obdržela *Esther Lee*. Vítězům byly uděleny diplomy a malé pozornosti od obou partnerů.

Velmi nás těší, že se opět podařilo zorganizovat pozitivně hodnocenou akci, která přinesla dva dny příjemné vědecké atmosféry, která se nesla ve velmi přátelském duchu, a také to, že se daří povědomí o konferenci stále více šířit nejen do jiných oborů, ale také do zahraničí a to i mimo Evropu. Důkazem toho byla letos poměrně početná mimoevropská účast. Závěrem bychom rádi poděkovali German Association for Demography a její odborné skupině Young Demographers za záštitu nad konferencí, všem výše jmenovaným partnerům akce za podporu

a drobné pozornosti pro všechny aktivní i pasivní účastníky konference. Velký dík patří také bistro Fair Food Club za vynikající občerstvení na neformální večer a samozřejmě také všem účastníkům a hostům konference.

V případě zájmu jsou všechny prezentace, postery i fotodokumentace konference umístěny na webové stránce sdružení Mladých demografů (<http://www.demografove.estranky.cz/en/articles/conferences/>). Na těchto stránkách je také možnost zapojit se do online diskuze k jednotlivým příspěvkům. Kromě webových stránek je možné sledovat aktuality sdružení na facebookovém profilu (<https://www.facebook.com/young.demographers>). Těšíme se na vás na příštím, již osmém, ročníku konference v roce 2017!

Klára Hulíková – Olga Kurtinová – Dan Kašpar –
Barbora Kuprová – Tereza Pachlová

Prof. Ing. Zdeněk Pavlík, DrSc. 85letý

Dne 31. 3. 1931 se v Praze narodil jeden z předních českých demografů Zdeněk Pavlík. Maminka Anna Pavlíková, rozená Pomahačová, byla učitelkou v mateřské škole a jeho tatínek Ferdinand Pavlík byl živnostníkem. Zdeněk Pavlík je ženatý a s manželkou Margitou mají dvě děti. Syn Ing. Petr Pavlík, M.A., CSc. je vysokoškolský učitel a dcera RNDr. Helena Pavlíková pracuje jako chemička.

Již od střední školy se Zdeněk Pavlík zajímal o problematiku demografie. Vysokoškolská studia ukončil v roce 1956 na Fakultě statistiky Vysoké školy ekonomické v Praze. Svoji disertaci obhájil v roce 1962 na Ekonomickém ústavu ČSAV v oboru ekonomie na téma „*Otázky reprodukce obyvatelstva*“. Následně

v roce 1968 obhájil habilitační práci na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy. Zabýval se v ní problematikou „*Demografie Afriky*“. Titul Dr.Sc. získal v roce 1982 na Moskevské státní univerzitě, kde obhájil práci na téma „*Obščaja teorija razvitiya demografičeskich sistem*“. Titul profesor v oboru demografie získal v roce 1990 na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy.

Jeho profesní kariéra začala v letech 1956–1957, kdy po ukončení vysoké školy pracoval v Ústavu hygieny jako statistik. Následně v letech 1957–1963 působil jako vědecký pracovník Ekonomického ústavu ČSAV. V letech 1964–1968 se stal odborným asistentem na Přírodovědecké

fakultě UK. V letech 1968–1971 pracoval v Demografickém oddělení OSN v New Yorku. Po svém návratu do Československa v období 1971–2002 pracoval na Přírodovědecké fakultě UK. V roce 1990 zde založil katedru demografie a geodemografie, v období 1990–1999 byl jejím vedoucím. Od roku 2004 je emeritním profesorem na této katedře.

V letech 2004–2007 byl také děkanem Fakulty sociálně-ekonomické Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem. Od roku 2008 spolupracuje s CEVRO Institutem, kde působí jako profesor. Od stejného roku je také profesorem na katedře demografie Fakulty informatiky a statistiky Vysoké školy ekonomické v Praze.

Profesor Pavlík absolvoval za svůj život řadu odborných stáží. Jmenujme alespoň Národní ústav pro demografická studia, Paříž, Francie, kde byl v roce 1963, v letech 1968–1971 v Demografickém oddělení OSN v New Yorku, USA. V roce 1970 působil také v Demografickém centru OSN v Káhiře v Egyptě. V roce 1978 pak na Moskevské státní univerzitě v SSSR a v roce 1993 na Université Louis Pasteur ve Strasbourgu, Francie.

Je také členem řady mezinárodních vědeckých organizací. Od roku 1964 byl členem International Union for the Scientific Study of Population, v letech 1982–1990 byl místopředsedou European Association for Population Studies. Od roku 1975 působí v Association internationale des démographes de la langue française. Je také zakládajícím členem i funkcionářem Československé/České demografické společnosti. V letech 1964–1968 byl jejím vědeckým tajemníkem, v období let 1977–1999 předsedou. Dále je členem řady dalších společností jako Česká antropologická společnost, Česká geografická společnost, Česká statistická společnost, Česká politologická společnost aj. Je dlouholetým členem redakční rady časopisu Demografie. Od roku 1964 je členem redakční rady časopisu Acta Universitatis Carolinae a v letech 1974–2005 byl jejím předsedou. Je spoluzakladatelem Demokratického klubu. Aktivně se účastní na vytváření oficiálních stanovisek Klubu, která jsou publikována v Dk-Dialogu.

Je autorem a spoluautorem řady publikací. Mezi jeho nejvýznamnější dílo patří bezesporu dosud používaná učebnice *Základy demografie* (Praha, 1982, spoluautorky J. Rychtaříková, A. Šubrtová).

Profesor Pavlík je autorem mnoha článků a studií vydaných jak v Česku, tak v zahraničí. Výčet publikací a významných studií byl již uveden v dřívějších medailoncích, nebudu ho zde tedy uvádět.

Z předchozího textu je jasné, že prof. Pavlík byl a dosud je velmi aktivní a jeho přínos pro rozvoj oboru demografie je nezpochybnitelný. Jeho zahraniční kolegové ho ne nadarmo nazývají demografický revolucionář.

Dovolím si zde také zopakovat slova *prof. Roubíčka*, který psal medailonek k sedmdesátým narozeninám prof. Pavlíka. I když je dnes prof. Pavlík o patnáct let starší, pořád má na svůj věk obdivuhodný elán a neutuchající chuť předávat svoje znalosti studentům. Jak již dříve poznamenali *Milan Kučera* a *Vladimír Roubíček*, Pavlíkova aktivita s rostoucím věkem spíše roste, nežli klesá. Zdeněk Pavlík byl ve svém životě velmi cílevědomý, již od mládí se zajímal o demografii. Předmět jeho zájmu byl široký. Jako první u nás ve svém „*Nástinu populačního vývoje světa*“ z poloviny šedesátých let minulého století uvedl *teorii demografické revoluce*. Byl také jedním z prvních, kdo po válce navazoval kontakty se zahraničními, především francouzskými kolegy.

To, že několik let pracoval v OSN, mu pomohlo rozšířit jeho mezinárodní kontakty, které pak využil pro rozvoj československé a české demografie.

Jako pedagog se prof. Pavlík zasloužil o to, že se na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy postupně s podporou *prof. Korčáka* vytvořil ucelený program studia demografie. Jeho zásluhou vznikla v roce 1990 katedra demografie a geodemografie. Také se podílel na tradici *Letních škol demografie*, založených na mezinárodním základě.

Zdeněk Pavlík ovlivnil velmi výrazně vývoj české demografie. Měl i své oponenty. Za jednoho z nich byl považován také jeho dlouholetý kolega a přítel Vladimír Roubíček. Kdo z nás však byl jejich vzájemné diskuzi přítomen, užíval si jejich oboustranné dobře rozmyšlené argumenty. Všichni přítomní pak z těchto diskuzí odcházeli obohaceni o nové nápady, poučení a povzbuzení k přemýšlení, nad nadnesenými problémy.

Dnes prof. Pavlík přednáší pokročilé kurzy Obecné demografie na katedře demografie Vysoké školy ekonomické v Praze. I přes jeho jako pedagoga úctyhodný věk musím konstatovat, že studenti naslouchají

přednáškám pana profesora rádi a oceňují jeho obrovský nadhled nad demografickou problematiku. I pro nás je jako kolega nepostradatelný a velmi si ceníme jeho názorů na problémy, které v oblasti demografie na katedře řešíme.

Přejeme prof. Pavlíkovi hodně zdraví, štěstí a pohody a ještě řadu aktivních let prožitých v relativně dobrém zdravotním stavu.

Jitka Langhamrová

Z České demografické společnosti

Únorový diskusní večer se věnoval tématu **Zdravotně rizikové chování mládeže**. V první části prezentace *Dagmar Dzúrová* (PřF UK v Praze) představila pracovní skupinu Centrum výzkumu zdraví, kvality života a životního stylu (GoeQol) a některé její projekty (Analýza vztahu zdravotně rizikového chování mládeže a socio-geografických determinant prostředí a Evropský školní projekt o alkoholu a jiných drogách (ESPAD – European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs). Na základě výsledků šetření ESPAD D. Dzúrová upozornila, že Česká republika figuruje na prvních místech v žebříčku prevalence kouření cigaret (2. místo), pití nadměrných dávek alkoholu (4. místo) a užití konopných látek (1. místo). Ve svém výzkumu se autoři zaměřili i na stanovení tzv. ochranných a rizikových faktorů. V druhé části přednášky vystoupil *Ladislav Kázmér* (PřF UK v Praze) s příspěvkem s názvem **Vnímání dostupnosti a prevalence užívání návykových látek u mladistvých**. Celkový společenský a ekonomický rozvoj, růst životní úrovně a změny v sociálně prostorové organizaci společnosti, mezi které patří např. procesy urbanizace, jsou často spojené i s vyšší dostupností a užíváním psychoaktivních látek. Čeští adolescenti jsou ve výše uvedených ukazatelích v evropském pohledu na špičce. Autor se proto s využitím dat z projektu ESPAD 2011 věnoval sociálně prostorovým nerovnostem v percipované dostupnosti marihuany, a to jak na úrovni mezinárodní – evropské, tak vnitrostátní – české. Zároveň se s pomocí metod víceúrovňového modelování a jednoduché path analýzy zaměřil na efekt vyšší dostupnosti marihuany na riziko jejího pravidelného užívání mladistvými.

Na březnovém diskusním večeru vystoupil s tématem **Faktory plodnosti a regionální diferenciace plodnosti v České republice po roce 1991** *Roman Kurkin* (ČSÚ, PřF UK). V prezentaci se autor zabýval faktory, které ovlivňují intenzitu plodnosti v České republice od 90. let 20. století až do současnosti. Nejdříve diskutoval faktory, které jsou zjištělné ze sčítání lidu (zaměstnanost, vzdělání, rodinný stav, národnost, náboženské vyznání). Následně se věnoval regionální diferenciaci plodnosti, která se sice v Evropě snižuje, ale přesto existují podstatné rozdíly. Mezi faktory, které ovlivňují regionální diferenciaci, patří socioekonomické, sociogeografické a sociokulturní faktory (ty v některých oblastech ČR intenzitu plodnosti značně snižují). Při své analýze využil data ze sčítání lidu 2011, ale upozornil i na řadu nevýhod těchto dat (srovnatelnost, nezjištěné hodnoty). Pomocí několika grafů posluchačům shrnul vývoj kohortní i úhrnné plodnosti, diferenční kohortní plodnosti i regionálního aspektu. V závěru prezentace se věnoval také vlivu charakteristik osob na počet závislých dětí.

Poslední diskusní večer ČDS v tomto akademickém roce byl věnován tématu **Dostupnosti zdravotní péče v ČR v závislosti na geodemografických charakteristikách obyvatelstva**. *Martin Novák* (PřF UK v Praze), autor studie, nejdříve posluchače informoval o vymezení tématu. Svou studii omezil na ambulantní, primární a sekundární zdravotní péči, v případové studii se věnoval konkrétně ambulantní diabetologické péči. Dále upozornil na problém definice pojmu dostupnost, kterou lze vnímat z několika úhlů pohledu (geografická, časová, ekonomická, kapacitní atd.), ve své studii ale zohledňoval dostupnost časovou, tj.

dobu dojezdu. Vzhledem k tomu, že ÚZIS nedisponuje daty v dostatečném detailu, byla použita i data VZP, jakožto pojišťovny s největším počtem pojištěnců (věková struktura pojištěnců zhruba odpovídá věkové struktuře populace ČR, pouze je větší počet pojištěnců ve vyšších věkových skupinách na úkor mladších). Ve své analýze autor pracoval se dvěma modely: 1 – bez lékařů v důchodovém věku a 2 – péče v horizontu 10 let. V případové studii zaměřené na diabetologické ambulance bylo prokázáno, že v současné době je dostupnost dobrá (výjimkou je několik málo obydlených oblastí v blízkosti hranic).

Model 1 ale odhalil, že hrozí riziko špatné dostupnosti v Karlovarském kraji, model 2 odhalil riziko také v Karlovarském kraji a zároveň v kraji Královéhradeckém. Ideálním řešením by bylo přemístění několika lékařů z míst, kde jich působí velké množství, do míst, kde by mohli v budoucnu chybět, alespoň s využitím částečných úvazků.

Všechny prezentace z diskusních večerů ČDS naleznete na: <https://www.natur.cuni.cz/geografie/demografie-a-geodemografie/ceska-demograficka-spolecnost/diskusni-vecery-1/prezentace-ke-stazeni>.

MP

Zástupci Přírodovědecké fakulty na konferenci Americké populační asociace

Konference Americké populační asociace (Population Association of America) je jednou z největších a nejvýznamnějších akcí demografů na celém světě. Každoročně se koná na různých místech USA, letošní hostil Washington D.C., a vždy se během ní setká několik tisíc demografů a populačních expertů. Navzdory velikosti akce a množství účastníků se tradičně v rámci těchto konferencí daří organizovat jednotlivé sekce tak, aby byly zaměřeny relativně úzce a umožnily tak bohatou a relevantní diskusi k tématu. Zároveň je díky tomu možné se seznámit s aktuálním výzkumem a jeho pokroky v rámci specifických demografických oblastí. Vzhledem k významu těchto PAA konferencí jsme vždy rádi, pokud čeští zástupci mají možnost osobně se jich účastnit. V letošním roce se podařilo dosáhnout skutečně mimořádného zastoupení členů i doktorských studentů katedry

demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy.

Konference v letošním roce probíhala především ve dnech 31. března až 2. dubna, ale již před oficiálním zahájením bylo možné se účastnit mnoha tematických či prakticky laděných workshopů a seminářů. Celý program konference sestával z neuvěřitelných více než 220 tematických sekcí ústních příspěvků a 11 posterových sekcí. Katedru demografie a geodemografie na konferenci zastupovali vedoucí katedry Jiřina Kocourková, Anna Šťastná, Klára Hulíková, Barbora Kuprová a Dan Kašpar (oba studenti doktorského studia Demografie).

Jiřina Kocourková a Anna Šťastná prezentovaly poster **Low Fertility in the Czech Republic: Did the Country Miss Out on the Optimal Time for Fertility Recuperation?**¹⁾ s výsledky provedené analýzy úrovně

1) Financováno z grantu GAČR č. 15-09443S – Risks of Childbearing Postponement: A New Role for Family Policies? / Rizika odkladu rodičovství: Nová role rodinné politiky?

a vývoje plodnosti v České republice v kontextu opatření populační politiky. Autorky mj. dospěly ke zjištění, že generacím žen blízkých se konci svého reprodukčního období se nepodařilo zcela naplnit své reprodukční záměry. Tento fakt byl porovnán se situací ve Francii, vyznačující se větší stabilitou opatření populační politiky.

Další prezentovaný poster, nazvaný **What Stood Behind the Length of the Birth Intervals in the Past: Case Study of Jablonec Nad Nisou (Czech Lands) from the 17th to 19th Century**²⁾, představil výsledky aktuálního výzkumu v oblasti historické demografie. Jeho autorkami byly *Ludmila Fialová, Klára Hulíková a Barbora Kuprová*. Za využití moderních analytických přístupů, především analýzy přežívání a Coxovy regrese, se podařilo odhadnout vliv hlavních faktorů časování plodnosti v období 18. století v oblasti Jablonce nad Nisou, odkud pocházela zpracovaná individuální data z farních matrik. Ukázalo se, že klíčovou roli sehrávala především úroveň kojenecké úmrtnosti dítěte předchozího pořadí, věk matky nebo celkový počet dětí narozených v rodině.

Metodicky byl laděný poster **Parametric Mortality Smoothing: Deciding on the Optimal Method**³⁾, jehož autory byli *Klára Hulíková, Boris Burcin, Tereza Pachlová a Dan Kašpar*. Představené výsledky vychází z dlouhodobějšího výzkumu, který také v rámci katedry demografie a geodemografie probíhá, a který v minulosti vyústil např. ve vývoj demografického software DeRaS (<http://deras.natur.cuni.cz/en/>). Tento software byl využit i v rámci přípravy prezentovaného posteru, který byl zaměřen především na vzájemné porovnání vhodnosti jednotlivých nejčastěji používaných parametrických funkcí vyrovnávání věkově specifických měr úmrtnosti. Za využití dat z Human Mortality Database a aplikace např. multino-mické logistické regresní analýzy se podařilo doložit,

že vhodnost jednotlivých funkcí se může měnit v závislosti na specifických charakteristikách studované populace – klíčová je především celková úroveň a věkové rozložení měr úmrtnosti.

Kromě tištěných posterů byl v rámci konference prezentován i ústní příspěvek **Possibilities of Study of the Mortality Convergence and Divergence: Case-Study of the Post-Communist Countries' Approach to the Rest of the Developed World**⁴⁾. Jeho autory byli *Dan Kašpar, Klára Hulíková a Pavel Zimmermann* (Vysoká škola ekonomická v Praze). V rámci prezentace se podařilo představit vybrané grafické i analytické přístupy ke studiu i popisu vývoje konvergence v oblasti úmrtnosti. K ilustraci byla využita data z Human Mortality Database a byla hodnocena jak celková variabilita úrovně úmrtnosti v různých věcích v evropských státech, tak i možnost studia konvergence zvoleného státu k ostatním vyspělým státům světa. Příspěvek byl zařazen do sekce zaměřené na tematiku vizualizace demografických dat (Visualizing Demographic Data). Jednalo se o relativně nové téma v rámci konference tohoto typu, ovšem i zájem účastníků o tuto sekci doložil jeho aktuálnost, význam i rychlý rozvoj a možnosti aplikace.

Detailní program konference i abstrakty jednotlivých příspěvků jsou dostupné na webové stránce: <https://paa.confex.com/paa/2016/meetingapp.cgi/Home/0>. Celkově lze konstatovat, že letošní konference PAA se celá nesla ve velmi přátelském duchu, kde kromě odborné diskuse byl prostor i na neformální setkání nebo navazování pracovních či osobních kontaktů. Právě možnost diskuse a vysoká úroveň většiny příspěvků představuje motivaci i nové nápady pro další práci, stejně jako užitečné zkušenosti pro nás všechny.

Klára Hulíková

2) Financováno z grantu GAČR č. 15-19601S – The Early Stage of Transformation of the Reproductive Behaviour in Bohemia from the Second Half of the 18th Century to the End of the 19th Century / Počátky transformace reprodukčního chování obyvatelstva Čech od poloviny 18. do konce 19. století.

3) Financováno z grantu GAČR č. P404/12/0883 – Cohort Life Tables for the Czech Republic: Data, Biometric Functions, and Trends / Generační úmrtnostní tabulky České republiky: data, biometrické funkce a trendy.

4) Financováno z grantu GAUK č. 163015 – Theoretical and analytical approaches of demography to convergence and divergence tendencies of mortality / Teoretické a analytické přístupy demografie ke konvergenčním a divergenčním tendencím úmrtnosti.

Jubilejní XV. konference o rodinné politice v Senátu PČR

Dne 2. května 2016 se v prostorách Senátu PČR uskutečnila již XV. mezinárodní konference o rodinné politice, tentokrát na téma **Průsečíky generací z pohledu rodinné politiky**. V kontextu rostoucí potřeby zajištění důstojného života ve stáří stále početnějším ročníkům seniorů bylo záměrem přivést pozornost odborníků na roli rodiny a současně na to, že i senioři mají co poskytnout mladším generacím jak v rámci rodiny, tak v celospolečenském měřítku. Podpora seniorů a vztahy mezi generacemi nejsou novým tématem v rámci těchto konferencí. Např. v roce 2009 byla senátní konference nazvána **Rodinná politika jako nástroj, který umožňuje a podporuje mezigenerační solidaritu**. V hodnocení předchozích čtrnácti konferencí *P. Michalová (2015)*¹⁾ poukazuje na to, že senátní konference reflektují sociální dopady demografických změn výrazným zaměřením na mezigenerační vazby a solidaritu ve společnosti.

Letošní konference byla opět pořádaná Výborem pro zdravotnictví a sociální politiku Senátu Parlamentu ČR a Národním centrem pro rodinu ve spolupráci s Asociací center pro rodinu a vídeňským Institutem pro manželství a rodinu. Nabídla možnost nahlédnout téma vztahu generací z různých úhlů a v širokém sociálním či ekonomickém, ale především psychologickém a morálním kontextu. Při jistém zjednodušení lze říci, že příspěvky se týkaly nejen vztahu starších a mladších generací, ale vztahu trojčlenného: starší generace – mladší generace – společnost (stát). Vystoupeními se navíc převážně táhla i další společná nit – proměny společnosti jako celku a v tomto rámci proměny vztahů uvnitř rodiny a rodiny vůči společnosti. Volně tak bylo navázáno na loňskou konferenci věnovanou hodnotám spjatým s rodinou (viz *Oujezdská, 2015*²⁾). Organizáto-

rům se podařilo propojit pohledy odborníků různých oborů a specializací, stejně jako hodnotící odborné pohledy a zkušenosti z praxe.

Úvodem vystoupili jednak představitelé Senátu PS ČR – Milan Štěch a Ivana Cabrnová a jednak za spolupořadatele Günter Danhel z vídeňského Institutu pro manželství a rodinu. *M. Štěch* zmínil vysokou míru skepse dnešních seniorů, jejíž důvody spatřuje mj. v proměnách rodiny. Ty způsobují, že mnozí senioři se cítí opuštěni, či vyloučení ze společnosti. Jako příklad pomoci společnosti zmínil podpurné akce na lokální úrovni. Konkrétním příkladem na to navázala *I. Cabrnová*. Jako nástroje podpory seniorů mj. zmínila dobrovolnické aktivity a přístup vlastní rodiny seniora. *G. Danhel* připomněl, že tato konference pořádaná v Senátu a jejich 14 předchůdkyň mají jeden společný cíl – přispět ke zlepšení strukturálního rámce pro rodiny. Upozornil na průřezovost rodinné politiky a nutnost společného působení všech aktérů, počínaje státem, přes další instituce až po samotné rodiny. Poukázal na potřebnost diskusí a mezinárodní výměny zkušeností pro poučení z těch dobrých i vyvarování se chyb těch méně dobrých. Podle něj je budoucí vývoj společnosti závislý na demografickém vývoji a na tom, jak se v jeho kontextu podaří prosazovat spravedlnost a společné štěstí.

Jiřina Šiklová v příspěvku **Mladí versus staří** představila krátký historický exkurz o vývoji rodiny, rodinných hodnot a zejména institucionálního zázemí života rodin. Jeho rozvoj znamenal přebírání některých rodinných funkcí, a tím též snižování odpovědnosti rodin a jedinců za sebe sama. Přednesla též úvahy nad tím, co dnes jsou a znamenají takové jevy jako rod (historie rodu) či generace, jejichž význam se mění. V procesech individualizace se vytrácí

1) Michalová, P. 2015. Jsme stále na počátku? Ohlédnutí za čtrnácti ročníky konferencí o rodinné politice. *FORUM sociální politiky*, 9 (4), s. 28.

2) Oujezdská, M. 2015. Rodinná politika – jaké hodnoty a principy hledáme. *FORUM sociální politiky*, 9 (3), s. 29.

kontinuita života rodin i dorozumění a porozumění mezi generacemi.

Jürgen Borchet, soudce z německého Darmstadtu, se představil jako kritik německé rodinné politiky posledních let, kterou obviňuje z poklesu porodnosti, rostoucí chudoby dětí a poklesu jejich vzdělanosti. V příspěvku **Soudržnost generací a sociální stát** kritizuje vývoj sociálního státu, který se svým způsobem obrací proti rodinám tím, jak ustupuje od vyváženého propojení principů solidarity a subsidiarity. Vytváří tím svobodu bez zodpovědnosti, což je jednou z příčin rozpadu tradičních rodinných vazeb a oslabení soudržnosti generací. Další je oddělení práce pro trh od rodinného života. Borchet dále kritizuje asymetrický politický systém působící na úkor dětí.

Další zahraniční přednášející, Klaus Zeh, prezident Deutscher Familienbund, odvodil svůj příspěvek **Čas pro rodinu – politika času** od sedmé německé zprávy o rodině, jejímž centrálním tématem je čas, zejména čas pro rodinu, čas na děti. Zabýval se otázkou, zda má společnost nějak „odměňovat“ péči o dítě v domácnosti (nebo jen dotovat rodiny, které využívají nerodinnou předškolní péči) a proč je společnost (stát) nedůvěřivá k výchově v rodině, jejímž cílem je i zabezpečení seniorů jejich potomky. Kritizoval „technicistní“ přístup politiků k tvorbě právního zázemí rodin. Proti tomu postavil snahy a cíle Deutscher Familienbund, který se orientuje na posilování rodin a jejich soudržnosti. Analyzoval obousměrnou mezi-generační podporu s důrazem na potřebu a hodnotu času věnovaného rodině.

Dana Sýkorová z Filozofické fakulty Univerzity Palackého přednesla sociologický příspěvek na téma **Rodinné generace: setkávání a/nebo mínění?**, založený na empirických výzkumech. Ty ukazují na trvalou potřebu souzáležitosti mezi generacemi v rodině, ač se její projevy proměňují. Sýkorová ukázala na obousměrnost pomoci, nicméně vykazující prvky určitého vychýlení (čeští senioři podporují své děti až do dospělosti a současně mívají sklon je omlouvat, když pro pracovní vytíženost omezují reciproční podporu svých rodičů). Dnešní rodiče ve středním věku

řeší konflikt mezi loajalitou k rodičům a k vlastní prokreaci rodině.

Ředitel spolku Život 90, Jan Lorman, se podrobněji zabýval tím, co různě zaznělo ve všech předchozích příspěvcích – **Solidaritou české pečující rodiny**. Po připomenutí vysokého počtu neformálních pečovatелů a seniorů, o něž se starají rodinní příslušníci, zaměřil svůj příspěvek na otázku, nakolik má stát intervenovat do péče o stárnoucí rodiče a jaký je vztah mezi autonomií rodiny a solidaritou společnosti. Generaci, na níž leží tíha péče, nazývá „generací uprostřed“ (oproti přejatému termínu sendvičová), a zabývá se jejím zatížením péčí ve smyslu fyzickém a psychickém i časovém (s využitím práce Jeřábek a kol., 2005³). J. Lorman dále zevrubně analyzoval složitou síť motivací pečujících osob a jak do jejich osobního života tato péče zasahuje. Porovnával pozitiva a negativa jak neformální, tak formální péče. Zmínil i závažnost problematiky násilí na seniorech. Dále seznámil účastníky s typologií prarodičovství (podle Hasmanové-Marhánkové, 2013⁴), tedy formami péče seniorů poskytované mladším generacím v rodině. Na závěr formuloval 15 doporučení, jak umožnit seniorům „žít déle doma“.

Marie Oujezdská, ředitelka Národního centra pro rodinu nazvala svůj příspěvek **Výzvy pro rodinnou politiku** a reagovala v něm dle svých slov na výzvy jak samotného tématu konference, tak směřování rodinné politiky. Politiku stárnutí označila za jednu z nejmladších oblastí celkově mladé české rodinné politiky. Podtrhla, že politika stárnutí se dotýká i vytváření předpokladů pro soužití generací s cílem vzájemně se poznávat, nacházet společná témata. Svůj příspěvek vymezila jako „pohled na stávající opatření rodinné politiky z pohledu potřeby času pro utváření vztahů v rodině“. Čas, podobně jako K. Zeh, chápe jako hodnotu, tedy měřítko štěstí a spokojenosti. Přitom se ho rodinám nedostává, protože ho ve velké míře pohlcují pracovní aktivity jejich členů, jakkoliv v „dobré víře“ zaměřené na vlastní úspěch a blaho jejich nejbližších. Vzniká „časová chudoba“, kterou je dle autorky obtížnější vymýtit, než materiální chudobu. Přitom

3) Jeřábek, H. a kol. 2005. *Rodinná péče o seniory*. Praha: UK FSV CESES.

4) Hasmanová-Marhánková, J. 2015. "Být dobrou babičkou" – normativní očekávání spojená s rolí babičky v současné české rodině. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 51 (5), s. 737–760.

současný trend k podpoře zaměstnanosti rodičů jako nástroje snižování materiální chudoby zvyšuje chudobu časovou. M. Oujezdská říká, že „snahy o zvýšení ekonomické aktivity pečujících rodičů, nejčastěji matek, ve své podstatě vyjadřují neuznání společenské hodnoty výchovné péče“. Závažnost časové chudoby zvýrazní nutné chápání času nejen jako prostoru pro obnovu vlastních sil, ale jako prostředku umožňujícího mezigenerační předávání hodnot. Kromě dalších nástrojů rodinné politiky M. Oujezdská navrhuje tři opatření podporující a oceňující mezigenerační vztahy: opatření související se společenským uznáním

významu neplacené práce; vzdělávací programy pro rodiče a seniory pro posilování výchovných kompetencí a kompetencí pro vytváření stabilních partnerských a mezigeneračních vztahů; aktivity podporující vzájemné setkávání a předávání tradic a hodnotových vzorců. Hledisko důležitosti času pro budování vztahů patří do kategorie záměrů podporujících udržitelný rozvoj společnosti.

Přehled všech konferencí na: <http://www.rodiny.cz/nae-akce/senatni-konference>.

Věra Kuchařová

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS CZECH SOCIOLOGICAL REVIEW 2016, ROČNÍK 52, ČÍSLO 2

STATI

Eva Krulichová | Kdo se obává kriminality a jak tyto obavy ovlivňují důvěru ve vybrané společenské instituce v České republice?

Laura Fónadová, Tomáš Katrňák | Etnická homogamie na Slovensku v letech 1992 až 2012

Jiří Mertl | Vše v rámci trhu, nic proti trhu, nic mimo trh: neoliberální devianti a dohled nad nimi skrze sociální pomoc

Miloš Delín, Pavel Pospěch | Komodifikace venkova a utváření identity regionu

Sociologický časopis / Czech Sociological Review

Recenzovaný oborový vědecký časopis vydávaný Sociologickým ústavem AV ČR, v.v.i.

Přináší zásadní stati rozvíjející českou sociologii.

Obsah časopisu (od roku 1993) je uveřejněn na internetu na URL <http://sreview.soc.cas.cz>

Vychází 6x ročně (4x česky, 2x anglicky).

Cena jednoho výtisku bez DPH je 85 Kč. Předplatné na rok je 510 Kč.

Informace o předplatném a objednávky vyřizuje:

Sociologický časopis/Czech Sociological Review – redakce,

Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel. 221 183 217–218,

fax 222 220 143, e-mail: sreview@soc.cas.cz

SENIORŮ V MEZIKRAJSKÉM SROVNÁNÍ – ČÁST II.

Petr Dědič

V minulém čísle časopisu Demografie byl zveřejněn příspěvek zaměřený na demografické charakteristiky seniorů a jejich bydlení, který vycházel z publikací vydaných v roce 2015 jednotlivými krajskými správami Českého statistického úřadu. Hodnocen byl vývoj počtu seniorů včetně projekce do roku 2050, změny indexu stáří a územní rozdíly v naději dožití. Z dat Sčítání lidu, domů a bytů 2011 byly využity údaje o rodinném stavu seniorů, úrovni vzdělání, jejich vztahu k víře a opomenuty nebyly mezi bydlicím obyvatelstvem v seniorském věku ani rozdíly v podílu rodáků. Prostor byl věnován i postavení seniorů v domácnostech a bydlení seniorů.

Následující příspěvek se věnuje srovnání krajů České republiky v dalších vybraných oblastech života seniorů. Jednotlivé krajské analýzy samozřejmě obsahují mnohem podrobnější informace, a to i v podrobnějším územním členění. Můžete se s nimi seznámit na internetu na adrese:

<https://www.czso.cz/csu/czso/seniori-v-krajich>.

EKONOMICKÁ AKTIVITA SENIORŮ

Informace o ekonomické aktivitě seniorů poskytuje Výběrové šetření pracovních sil. V roce 2014 tvořili seniori ve věku 60 a více let 6,3 % z celkového počtu ekonomicky aktivních osob v ČR, přitom podíl mužů dosahoval 7,4 % a podíl žen byl o třetinu nižší.

Míra ekonomické aktivity, kterou získáme poměřením počtu ekonomicky aktivních osob s počtem obyvatel stejného věku, se liší nejen v závislosti na věku a pohlaví, ale mění se i v čase v závislosti na změnách vnějších podmínek. Jde především o změny v ekonomické situaci (nabídka vhodných pracovních míst) a o důsledky legislativních úprav (změny věkové hranice pro odchod do starobního důchodu). Územní rozdíly v míře ekonomické aktivity jsou vyvolány též rozdíly ve věkové struktuře seniorů, hlavně v podílu nejstarších věkových skupin.

Podle očekávání je nejvyšší míra ekonomické aktivity osob ve věku 60–64 let i 65 a více let v Hlavním městě Praze, mezi muži ve věku 60–64 let je vysoká míra ekonomické aktivity ve Středočeském kraji, mezi ženami ve věku 60–64 let a muži ve věku 65 a více let v Karlovarském kraji, mezi ženami stejného věku v Jihomoravském kraji. Nejnižší míra ekonomické aktivity mužů ve věku 60–64 let je v Královéhradeckém kraji, žen stejného věku v Libereckém a Olomouckém kraji. Poněkud odlišná situace je mezi osobami ve věku 65 a více let – nejnižší ekonomická aktivita mužů je v Olomouckém a Zlínském kraji, žen v Olomouckém a Ústeckém kraji.

Sčítání lidu 2011 ukázalo, že mezi důchodci ve věku 65 a více let je podíl pracujících důchodců v Hlavním městě Praze dvojnásobný v porovnání s republikovým průměrem a pracující důchodci se více koncentrují do velkých měst a jejich zázemí. To potvrzují i výsledky výběrového šetření VŠPS AHM 2012; podle nich mají úmysl pracovat i po dosažení důchodového věku více než tři čtvrtiny ekonomicky aktivních osob starších než 50 let v Praze, více než polovina osob stejného věku ve Středočeském kraji a nad republikovým průměrem je zájem dále pracovat i v Jihomoravském kraji.

VÝDĚLKY SENIORŮ

Externím zdrojem pro údaje o mzdách zaměstnanců podle věku je Informační systém o průměrném výdělku, který provozuje Ministerstvo práce a sociálních věcí. V krajském pohledu jsou podle pohlaví k dispozici údaje o průměrné hrubé měsíční mzdě v podnikatelské sféře a platu v nepodnikatelské sféře v členění podle desetiletých věkových skupin a ve skupině 60 a více let. V obdobné struktuře jsou zveřejňovány i hodnoty mediánu mezd, popř. platů.

V podnikatelské sféře byl v roce 2014 medián průměrné hrubé mzdy mužů ve věku 60 a více let 24 113 Kč a zaostával o 1,5 % za mediánem mzdy všech mužů; medián mezd žen téhož věku činil 19 722 Kč a překračoval medián mezd všech žen o 1,9 %. Celostátní úroveň mediánu mezd mužů ve věku 60 a více let byla překročena pouze v Hlavním městě Praze a ve Stře-

dočeském kraji, mezi ženami se k Praze řadil ještě Královéhradecký kraj. Největší záporná odchylka od mediánu mezd v ČR byla u mužů v Karlovarském kraji a u žen v Pardubickém kraji. Ve všech krajích byl vyšší medián mezd mužů ve věku 60 a více let než medián mezd žen stejného věku, největší odchylka byla ve Středočeském kraji (o 7 638 Kč, tj. o 30,6 %).

V nepodnikatelské sféře byl medián průměrného měsíčního platu mužů ve věku 60 a více let 27 386 Kč, což bylo 0,5 % pod úroveň mediánu platu všech mužů v ČR. Medián platu žen stejného věku byl 27 182 Kč, což bylo 11,2 % nad mediánem platu všech žen. Celostátní úroveň mediánu platů mužů i žen ve věku 60 a více let byla překročena pouze v Hlavním městě Praze (u mužů o 18,7 %, u žen o 5,6 %). Nejnížší mzdy seniorů byly mezi kraji zjištěny u mužů v Ústeckém kraji a u žen v Libereckém kraji. V devíti ze 14 krajů byl medián mezd žen ve věku 60 a více let vyšší než medián mezd mužů stejného věku. Největší rozdíl 1 643 Kč, tj. 6,8 % ve prospěch žen, byl v Ústeckém kraji.

STAROBNÍ DŮCHODY

Počet příjemců starobních důchodů se podle údajů České správy sociálního zabezpečení v krajích v roce 2014 pohyboval od 66 tisíc v Karlovarském po 276 tisíc v Moravskoslezském kraji. Značné územní rozdíly jsou v podílu osob pobírajících předčasný starobní důchod. Zatímco v Hlavním městě Praze tvořili v roce 2014 příjemci předčasných důchodů 14,9 % všech příjemců starobních důchodů bez souběhu s vdovským či vdoveckým důchodem, v Pardubickém kraji byl tento podíl 34,2 % a v Kraji Vysočina dokonce 36,5 %.

Vyšší mzdová úroveň v Hlavním městě Praze se zde projevuje vyššími starobními důchody, a to zejména v ženské populaci. Oproti celostátnímu průměru jsou v Praze starobní důchody mužů (bez souběhu) vyšší o 5,3 %, žen o 9,4 %. Průměrné výši starobních důchodů mužů v Praze se blíží důchody v Moravskoslezském kraji a nad celostátním průměrem jsou i starobní důchody mužů ve Středočeském kraji. Naproti tomu starobní důchody žen v Moravskoslezském kraji jsou v mezikrajském srovnání bezkonkurenčně nejnižší. Neplatí to však pro starobní důchody v souběhu s vdovským důchodem; nejnižší starobní důchody v souběhu s vdovským důchodem jsou ve Zlínském kraji. Muži mají v průměru nejnižší důchody v Olomouckém kraji a v Kraji Vysočina.

VYUŽÍVÁNÍ INFORMAČNÍCH TECHNOLOGIÍ

Ve všech věkových kategoriích včetně seniorů roste podíl uživatelů osobního počítače i internetu. Důležitou motivací seniorů pro zdokonalování se v práci s počítačem, resp. internetem je rychlý rozvoj informačních a komunikačních technologií a jejich přizpůsobování potřebám uživatelů. Seniori mohou využívat techniku ke snazší komunikaci s úřady, lékaři, rodinou a přáteli, mohou se s její pomocí vzdělávat, nakupovat a věnovat svým koníčkům. Nyní podle Výběrového šetření o informačních a komunikačních technologiích v domácnostech (VŠIT) pravidelně využívá počítač a internet téměř čtvrtina seniorů. Z územního hlediska jsou však patrné značné rozdíly v přístupu k těmto moderním technologiím. Nejvíce jsou k využívání počítačů i internetu přístupní seniori v Praze a v Pardubickém kraji, přitom na Pardubicku je na rozdíl od Prahy podíl uživatelů internetu díky využívání mobilního internetu vyšší než podíl uživatelů osobního počítače. Za konzervativní, pokud jde o přístup k informačním technologiím, lze považovat seniory v Kraji Vysočina a v Olomouckém kraji.

ZDRAVOTNÍ STAV A ZDRAVOTNÍ PÉČE

Vybrané údaje o zdravotním stavu seniorů publikuje ve svých ročenkách Ústav zdravotnických informací; poslední dostupná data jsou za rok 2013, přitom souhrnná data z Národního onkologického registru v územním členění jsou za rok 2011.

Podle věku jsou praktickými lékaři evidováni pacienti s vybraným **chronickým onemocněním oběhové soustavy**. Hypertenzní nemoci registrují mezi seniory nejčastěji lékaři v Královéhradeckém a Zlínském kraji, tedy v krajích s vyšším zastoupením obyvatel v nejvyšších věkových kategoriích. Nejmenší podíl seniorů s vysokým tlakem je evidován v Plzeňském a Středočeském kraji. Nejvyšší podíl seniorů se zjištěnou ischemickou chorobou srdeční (ICHS) je ve Zlínském kraji a v Hlavním městě Praze, naproti tomu nejnižší podíl seniorů evidovaných s ICHS je v Pardubickém a Plzeňském kraji. Také cévní nemoci mozku se nejčastěji mezi seniory vyskytují ve Zlínském kraji, za který se řadí Jihomoravský kraj. Na opačném konci pořadí jsou kraje Karlovarský a Královéhradecký.

V roce 2011 připadalo na 1 000 mužů ve věku 65 a více let 39 nově hlášených **onemocnění zhubnými novotvary**, u žen stejného věku to bylo 23 případů. Nejvíce nových onemocnění bylo mezi seniory hlášeno v Plzeňském kraji, další v pořadí byl Olomoucký kraj, mezi seniorkami se za Karlovarský kraj řadil kraj Plzeňský; nejnižší incidence byla v roce 2011 u mužů i žen v Kraji Vysočina a Středočeském kraji.

S rostoucím věkem se zvyšuje nemocnost seniorů a v souvislosti s tím i **počet hospitalizací v nemocnicích** a průměrná doba pobytu v nich. V roce 2013 připadalo v České republice na 1 000 mužů ve věku 65 a více let celkem 485 hospitalizací, na 1 000 žen téhož věku 415 hospitalizací. Relativně nejvyšší počty hospitalizací připadaly na obyvatele kraje Ústeckého, Libereckého a Vysočina, nejnižší počty hospitalizací na seniory z Prahy a Královéhradeckého kraje.

Léčebny dlouhodobě nemocných (LDN) jsou určeny k ošetřování a doléčování pacientů, jejichž zdravotní stav již nutně nevyžaduje pobyt v nemocnici nebo u nichž není perspektiva zlepšení jejich zdravotního stavu. Často jde o osoby pokročilého věku, které není z různých důvodů možné ošetřovat v domácím prostředí. V LDN se léčí zejména senioři; v roce 2013 se muži ve věku 65 a více let podíleli třemi čtvrtinami na počtu hospitalizovaných mužů, mezi ženami byl podíl seniorek více než devadesátiprocentní. Nejvíce pacientů LDN na 1 000 obyvatel je ve Zlínském a Olomouckém kraji, naproti tomu v Libereckém kraji je četnost hospitalizací téměř desetkrát nižší.

Za velmi specifická zdravotnická zařízení lze považovat **hospice**, které slouží k péči o nevléčitelně a těžce nemocné osoby. V roce 2013 byly hospice součástí sítě zdravotnických zařízení v 11 krajích, přitom v přepočtu na 1 000 obyvatel byly nejvíce využívány v Pardubickém a Královéhradeckém kraji.

Domácí zdravotní péče je určena zejména pacientům s chronickým onemocněním. Poskytování domácí zdravotní péče zkracuje pobyt pacienta v nemocnici a umožňuje mu léčení v psychicky příznivějších domácích podmínkách. Relativně nejrozšířenější je v Pardubickém, Ústeckém a Královéhradeckém kraji, kde je domácí zdravotní péče poskytována každému desátému seniorovi. Nejméně je domácí zdravotní péče využívána v Kraji Vysočina a ve Zlínském kraji, tedy v krajích s vyšším podílem hospitalizovaných seniorů v léčebnách dlouhodobě nemocných.

SOCIÁLNÍ SLUŽBY

Mezi pobytová zařízení sociálních služeb, která slouží zejména seniorům, patří domovy pro seniory a domovy se zvláštním režimem. Osoby do 65 let tvořily v roce 2014 pouze 5 % všech obyvatel **domovů pro seniory**. Největší počet míst v porovnání s počtem obyvatel v seniorském věku je v Jihočeském a Ústeckém kraji. Výrazně nadprůměrný počet žadatelů o umístění, kterým nebylo vyhověno, je v Jihomoravském a Zlínském kraji. Naproti tomu relativně velmi nízký počet míst je v domovech pro seniory v Hlavním městě Praze. Pražané využívají zařízení dislokovaná v ostatních krajích, proto je zde i podprůměrný počet neuspokojených žadatelů na 1 000 obyvatel ve věku 65 a více let; relativně nejméně žadatelů, kteří místo v domově pro seniory nezískali, je v kraji Karlovarském.

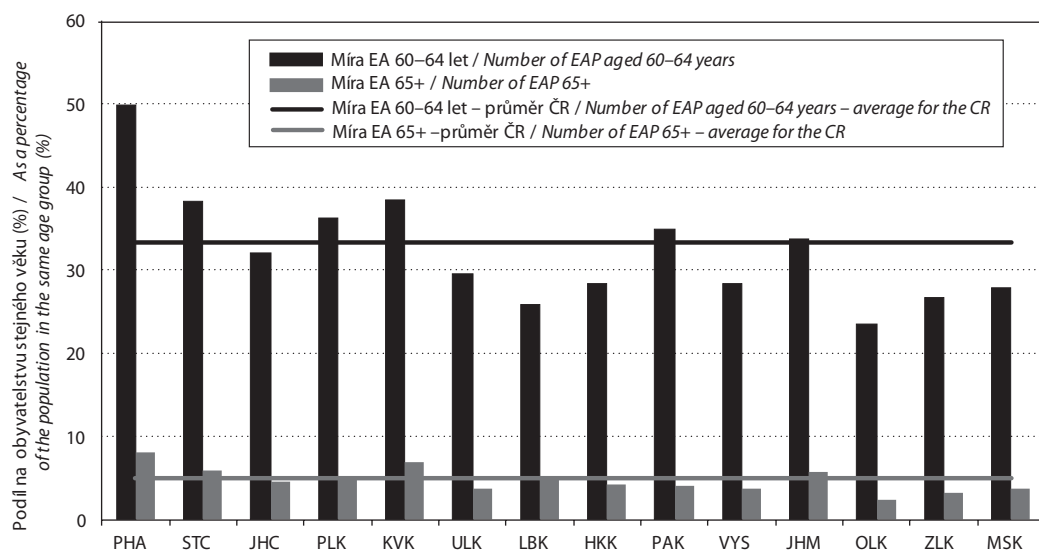
Domovy se zvláštním režimem jsou určeny především lidem nemocným stařeckou demencí a Alzheimerovou nemocí, tedy osobám, které mají sníženou soběstačnost a potřebují pravidelnou pomoc jiné osoby. Více než čtyři pětiny obyvatel těchto domovů jsou v seniorském věku. Nejvíce míst je vzhledem k počtu seniorů v Ústeckém a Jihomoravském kraji, v těchto krajích zůstávají i nejvyšší počty neuspokojených žádostí o umístění. Nejméně míst je v Hlavním městě Praze, neuspokojených žadatelů v Karlovarském kraji.

Podle stupně závislosti na sociální péči jsou potřebným osobám vypláceny **příspěvky na péči**. Více než dvě třetiny příspěvků jsou vypláceny seniorům ve věku 65 a více let. Nejvíce jsou senioři mezi příjemci příspěvků zastoupeni ve Zlínském a Jihomoravském kraji, nejméně v Karlovarském a Ústeckém kraji. V přepočtu na 1 000 seniorů je největší počet příspěvků vyplácen ve Zlínském kraji a Kraji Vysočina, nejméně v Hlavním městě Praze a v Karlovarském kraji.

Podle zákona o sociální péči jsou klientům poskytovány jednotlivé služby nejen v pobytových zařízeních sociálních služeb, ale i přímo v domácnostech (terénní služby). Významnou část ambulantní sociální péče zajišťuje tzv. **pečovatelská služba**. Na základě dostupných údajů je možné hodnotit údaje za pečovatelskou službu pouze v úhrnu za všechny uživatele bez ohledu na jejich věk. Lze však předpokládat, že tato služba je největší měrou poskytována právě seniorům. Po přepočtu na 1 000 obyvatel nacházíme nejvyšší počet uživatelů i objem výdajů v Plzeňském kraji a nejnižší v Ústeckém kraji. V přepočtu na 1 uživatele pečovatelské služby připadají nejvyšší výdaje v Libereckém kraji a nejnižší objem výdajů v kraji Středočeském.

Graf 1: Míra ekonomické aktivity osob ve věku 60–64 let a 65 a více let podle krajů v roce 2014

Number of economically active persons aged 60–64 years and 65 and over – by region in 2014

Zdroj: ČSÚ.

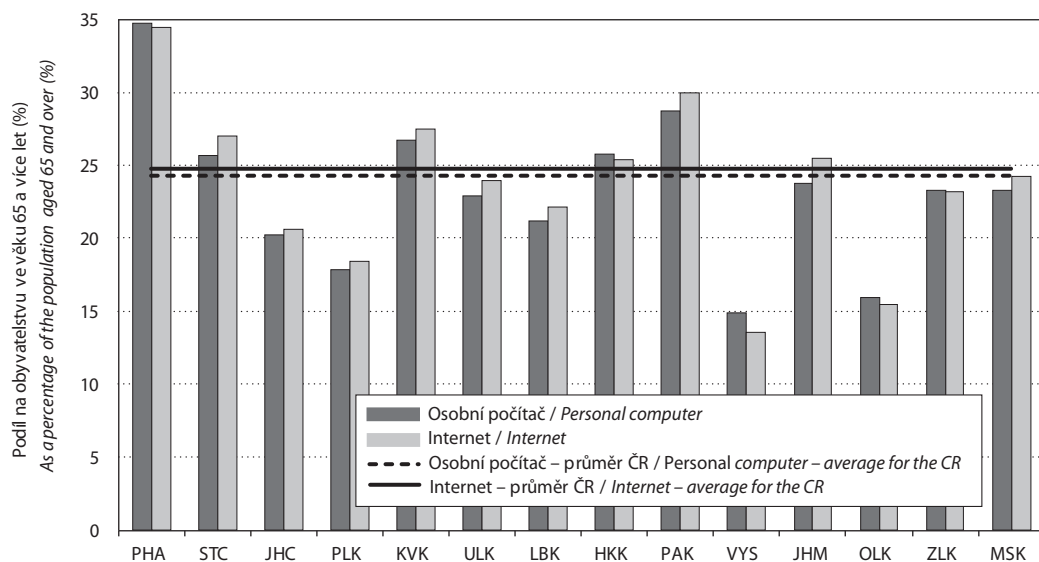
Source: CZSO.

Pozn: EA – ekonomická aktivita.

Source: EAP – Economically active persons.

Graf 2: Jednotlivci ve věku 65 a více let, kteří použili PC a internet v posledních 3 měsících podle krajů v roce 2014

Number of people aged 65 and over who had used a PC and the internet in the last three months in 2014 – by region

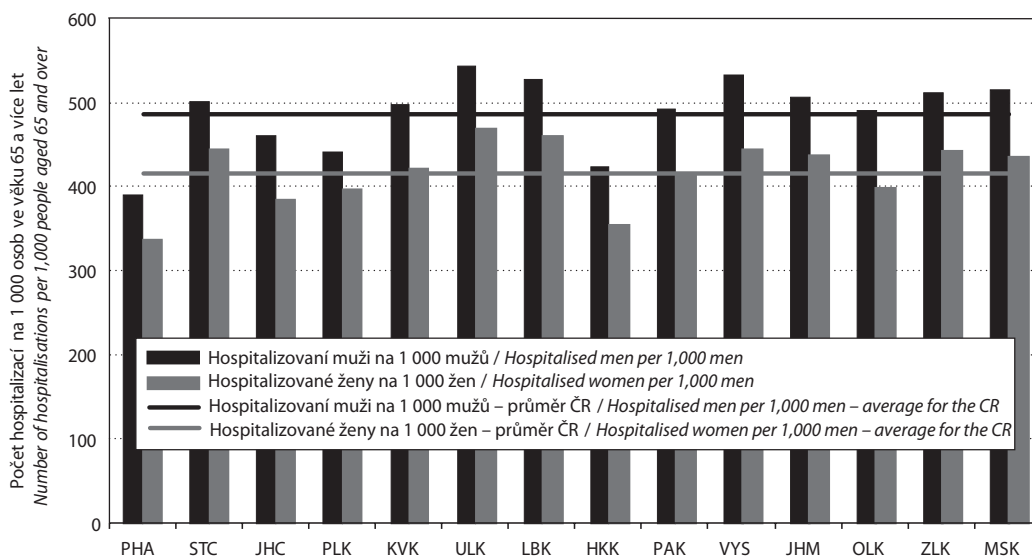

Zdroj: ČSÚ.

Source: CZSO.

Graf 3: Hospitalizované osoby ve věku 65 a více let v nemocnicích podle pohlaví a kraje bydliště v roce 2013

Persons aged 65 and over who were hospitalised in 2013 – by sex and region of residence

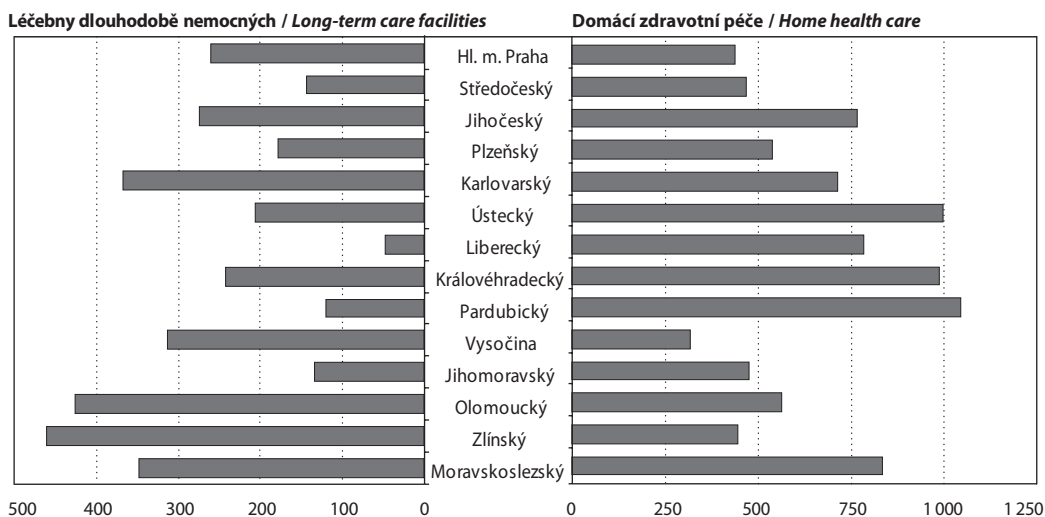

Zdroj: Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR.

Source: Institute of Health Information and Statistics of the Czech Republic.

Graf 4: Hospitalizované osoby v léčebnách dlouhodobě nemocných celkem a pacienti domácí zdravotní péče ve věku 65 a více let na 10 000 obyvatel ve věku 65 a více let podle krajů v roce 2013

Number of people aged 65+ hospitalised in long-term care facilities and number receiving home health care per 10,000 people aged 65+ in 2013 by region

Hospitalizovaní v LDN na 10 tis. obyvatel 65+
Number of people aged 65+ hospitalised in long-term care facilities per 10,000 people aged 65+Pacienti DZP ve věku 65+ na 10 tis. obyvatel stejného věku
Number of people aged 65+ receiving home health care per 10,000 people aged 65+

Zdroj: Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR.

Source: Institute of Health Information and Statistics of the Czech Republic.

Tab. 1: Ekonomická aktivita seniorů v roce 2014 | Seniors' economic activity in 2014

	Česká republika Czech Republic	Kraj / Region													
		Hl. m. Praha	Středo- český	Jiho- český	Plzeňský	Karlo- varský	Ústecký	Libe- rečský	Králové- hradecký	Pardu- bický	Vysočina	Jiho- moravský	Olo- moucký	Zlínský	Moravsko- slezský
		Podíl obyvatel ve věku 60 a více let z celkového počtu ekonomicky aktivních (%) Percentage of people aged 60 and over out of the total economically active population (%)													
Celkem / Total	6,3	9,0	7,0	6,2	6,7	7,8	5,7	5,6	5,8	6,2	5,2	6,5	4,3	4,9	5,2
Muži / Males	7,4	9,5	8,4	7,3	8,2	8,9	6,9	7,3	6,5	7,8	6,3	7,5	5,7	5,5	6,1
Ženy / Females	4,9	8,4	5,1	4,7	4,9	6,4	4,1	3,4	4,9	4,3	3,7	5,2	2,6	4,0	4,1
		Podíl obyvatel ve věku 60 a více let z ekonomicky neaktivních ve věku 15 a více let (%) Percentage of people aged 60 and over out of the total economically inactive population aged 15 and over (%)													
Celkem / Total	61,7	61,9	60,5	62,5	64,0	61,1	59,2	61,6	64,8	63,8	61,9	62,1	61,7	63,3	60,0
Muži / Males	64,5	65,9	64,0	66,9	66,7	63,8	62,5	64,9	68,4	65,3	63,7	65,3	63,7	65,6	60,3
Ženy / Females	60,1	59,6	58,5	59,8	62,3	59,5	57,3	59,5	62,6	62,8	60,7	60,2	60,4	61,8	59,8
		Míra ekonomické aktivity / Employment rate													
Muži 60–64 / Males 60–64	47,7	58,6	56,6	48,5	50,9	51,0	43,7	44,4	36,9	51,9	42,6	49,7	38,6	38,6	41,7
Muži 65+ / Males 65+	7,1	13,2	8,3	5,1	7,6	10,6	6,1	6,7	6,5	6,1	5,0	7,6	3,3	3,8	4,5
Ženy 60–64 / Females 60–64	20,4	42,3	21,0	16,3	22,2	26,8	16,9	8,9	20,3	19,2	14,7	19,3	9,9	15,9	15,5
Ženy 65+ / Females 65+	3,5	4,6	4,2	4,2	3,0	4,4	2,1	3,9	2,8	2,7	2,9	4,5	1,8	2,8	3,3
		Úmysl pracovat i po dosažení věku odchodu do starobního důchodu (průměr let 2010–2012) podle VŠPS AHM 2012 Plans to work up to the legal retirement age (average 2010–2012) based on LFS ad-hoc module 2012													
Podíl z úhrnu ekonomicky aktivních ve věku 50 a více let (%) / As a percentage of the economically active population aged 50 and over (%)	41,6	77,0	55,0	28,1	39,0	40,2	31,9	28,0	41,0	30,2	27,7	42,2	30,1	33,5	28,7

Zdroj: Vyběrové šetření pracovních sil, ČSÚ.
Source: Labour Force Survey, Czech Statistical Office.

Tab. 2: Mzdy, platy a starobní důchody seniorů v roce 2014 | Seniors' wages, salaries and old-age pensions in 2014

	Kraj / Region														
	Česká republika Czech Republic	Hl. m. Praha	Středo- český	Jiho- český	Pizeňský	Karlo- varský	Ústecký	Libe- rečský	Králové- hradecký	Pardu- bický	Vysočina	Jiho- moravský	Olo- moucký	Zlínský	Moravsko- slezský
	Medián hrubého měsíčního výdělku osob ve věku 60 a více let (Kč) podle informačního systému o průměrném výdělku Median of gross monthly wages of people aged 60 and over (in CZK) based on the Earnings Information System														
Mzda v podnikatelské sféře Wages in the business sector	23 172	27 642	23 392	22 272	23 019	19 960	22 524	22 077	22 387	22 732	23 059	22 538	22 238	23 009	22 566
muži / males	24 113	29 067	24 931	22 473	23 595	20 671	23 483	22 955	23 082	23 103	23 748	23 784	22 925	23 771	24 034
ženy / females	19 772	24 573	17 293	19 615	19 611	17 948	19 187	17 082	19 871	16 059	19 606	17 585	17 895	18 307	16 477
Plat v nepodnikatelské sféře Salary in the non-business sector	27 272	29 924	25 707	26 345	26 676	26 342	25 077	25 469	25 801	25 925	26 301	27 126	26 563	25 523	26 701
muži / males	27 386	32 517	25 581	26 976	26 509	26 654	24 198	25 690	25 801	25 809	26 149	27 181	26 127	25 281	26 233
ženy / females	27 182	28 699	25 774	25 678	26 951	25 888	25 841	25 395	25 804	26 122	26 514	27 094	27 132	25 942	27 144
	Starobní důchody bez souběhu s vdovským nebo vdoveckým důchodem (prosinec 2014) Old-age pension without concurrence with a widow's or widower's pension (December 2014)														
Příjemci důchodu / Pension recipients	1 743 252	204 284	202 402	105 219	96 522	49 943	133 634	75 049	98 165	87 564	87 419	193 459	107 731	98 429	203 432
z toho předčasný důchod (%) of which early old-age pensioners (%)	28,5	14,9	24,8	30,1	32,2	30,7	31,5	27,2	29,6	34,2	36,5	27,0	32,3	30,6	33,0
Průměrná měsíční výše důchodu (Kč) Average monthly amounts of pensions granted	12 259	12 905	12 388	12 028	12 153	11 948	12 223	12 088	12 012	11 930	11 875	12 073	11 831	11 990	12 790
muži / males	10 050	10 992	10 112	10 048	10 018	9 833	9 884	10 066	10 039	9 896	9 806	9 975	9 811	9 863	9 634
ženy / females															
	Starobní důchody v souběhu s vdovským nebo vdoveckým důchodem (prosinec 2014) Old-age pension with concurrence with a widow's or widower's pension (December 2014)														
Příjemci důchodu / Pension recipients	606 661	62 824	71 932	37 970	33 610	16 273	46 372	24 389	33 590	30 927	32 015	68 273	38 648	37 351	72 487
z toho předčasný důchod (%) early old-age pension (%)	11,5	6,5	10,3	11,3	13,3	13,5	13,8	10,7	10,7	13,0	13,4	10,6	12,0	11,6	14,2
Průměrná měsíční výše důchodu (Kč) Average monthly amounts of pensions granted	13 637	14 573	13 682	13 367	13 522	13 464	13 742	13 406	13 339	13 238	13 140	13 418	13 187	13 287	14 161
muži / males	11 985	13 000	11 951	11 912	11 926	11 919	12 001	11 955	11 921	11 797	11 727	11 852	11 749	11 721	11 839
ženy / females															

Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí; Česká správa sociálního zabezpečení.
Source: Ministry of Labour and Social Affairs; Czech Social Security Administration.

Tab. 3: Zdravotní stav seniorů a zdravotní péče o seniory v roce 2013 | Seniors' health status and medical care for seniors in 2013

	Česká republika Czech Republic	Kraj / Region													
		Hl. m. Praha	Středo-český	Jiho-český	Plzeňský	Karlovarský	Ústecký	Liberecký	Královéhradecký	Pardubický	Vysočina	Jihomoravský	Olomoucký	Zlínský	Moravskoslezský
Hypertenze Hypertensive diseases	446	467	419	452	414	421	450	428	485	458	435	443	479	453	
Ischemické nemoci srdce Ischemic heart diseases	235	257	232	237	196	199	224	243	209	196	235	231	278	235	
Cévní nemoci mozku Cerebrovascular diseases	98	110	91	88	84	66	106	103	73	95	97	98	123	92	
Pacienti s vybraným chronickým onemocněním ve věku 65 a více let v evidenci praktického lékaře na 1 000 obyvatel stejného věku Patients aged 65 and over with selected chronic diseases recorded by general practitioners per 1,000 people of the same age															
Hospitalizovaní v nemocnicích na 1 000 obyvatel stejného věku / Hospitalised patients per 1,000 people of the same age															
Celkem / Total	214	170	214	206	205	224	242	235	192	212	230	217	226	218	
z toho ve věku / of which:															
65–69 let / 65–69 years	330	263	343	315	301	351	384	358	286	333	350	341	352	342	
70–74 let / 70–74 years	413	318	434	395	385	413	488	452	352	401	456	422	425	448	
75–79 let / 75–79 years	510	395	552	472	476	530	591	548	431	502	548	535	537	545	
80–84 let / 80–84 years	599	476	636	555	586	641	688	688	519	602	645	625	625	633	
85–89 let / 85–89 years	684	559	748	630	646	705	770	812	582	702	722	715	702	709	
90–94 let / 90–94 years	738	648	826	672	751	762	811	934	673	768	723	739	724	749	
95 a více let / 95 years and over	712	629	796	567	779	602	701	966	583	719	817	817	613	682	
Hospitalizovaní na 1 000 obyvatel ve věku 65 a více let / Hospitalised patients per 1,000 people aged 65 and over															
Léčebny dlouhodobě nemocných Patients in long-term care facilities	24,4	26,1	14,3	27,5	17,8	36,8	20,6	4,8	24,2	12,0	31,4	13,4	46,1	34,8	
Hospice / Hospices	2,1	0,6	1,3	2,1	2,1	-	2,8	-	4,1	4,4	-	3,9	2,6	1,9	
Pacienti domácí zdravotní péče ve věku 65 a více let na 1 000 obyvatel stejného věku Patients receiving home health care aged 65 and over per 1,000 people of the same age group															
Celkem / Total	64,3	43,9	46,9	76,5	53,8	71,3	99,8	78,4	98,7	104,5	31,8	47,6	56,2	44,5	83,4

Pozn.: 1) Ke zveřejnění údajů nebyl dán souhlas.

Note: 1) Data was not approved to publishing.

Zdroj: Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR.

Source: Institute of Health Information and Statistics of the Czech Republic.

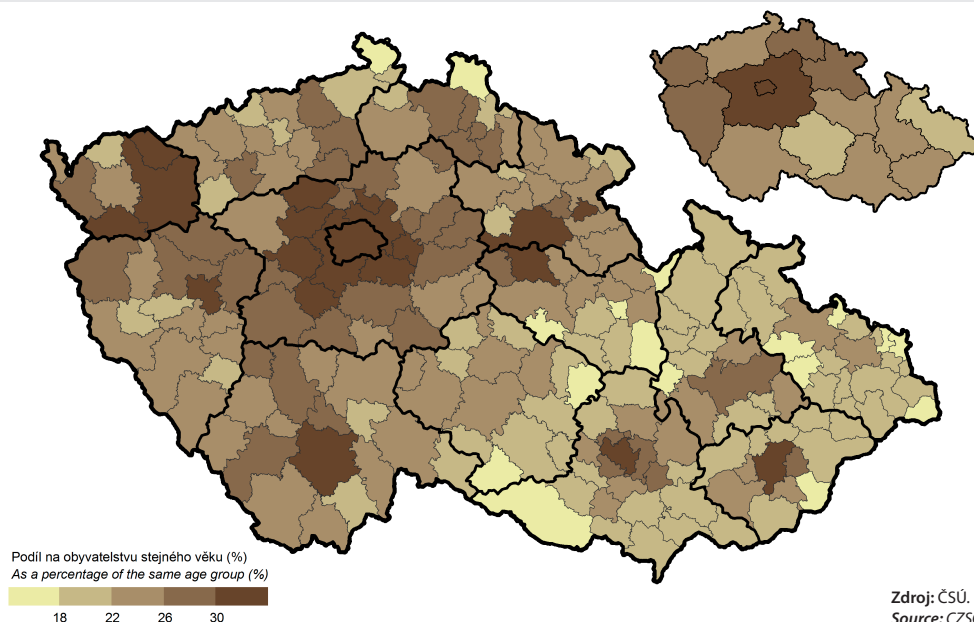
Tab. 4: Sociální péče o seniory v roce 2014 | Social care of seniors in 2014

Česká republika Czech Republic	Kraj / Region										Moravsko-slezský				
	Hl. m. Praha	Středočeský	Jihočeský	Píseňský	Karlovarský	Ústecký	Liberecký	Královéhradecký	Pardubický	Vysočina		Jihomoravský	Olomoucký	Zlínský	
	Podíl klientů ve věku 65 a více let v zařízeních sociálních služeb k 31. 12. (%) Percentage of clients aged 65 and over in social services facilities as of 31 December (%)														
Domovy pro seniory Retirement homes	94,9	97,7	95,4	94,0	92,0	94,5	96,8	94,7	94,3	95,4	94,9	95,8	91,3	95,9	94,9
Domovy se zvláštním režimem Special care homes	81,8	98,6	88,6	77,7	75,0	93,1	70,1	89,8	82,8	84,4	77,7	89,6	75,7	74,6	74,5
	Místa v zařízeních sociálních služeb na 1 000 obyvatel ve věku 65 a více let / Places in social services facilities per 1,000 people aged 65 and over														
Domovy pro seniory Retirement homes	19,9	9,5	22,9	26,5	17,2	17,0	26,2	12,8	22,6	22,8	23,7	14,2	22,0	25,0	22,4
Domovy se zvláštním režimem Special care homes	7,6	2,3	8,1	5,6	7,0	9,2	14,0	5,4	5,1	10,0	5,9	13,2	5,2	8,0	7,0
	Neuspokojení žadatelé o umístění v zařízeních sociálních služeb na 1 000 obyvatel ve věku 65 a více let Applicants for admission to a social services facility for whom no place was found per 1,000 people aged 65 and over														
Domovy pro seniory Retirement homes	33,9	28,6	36,4	31,8	24,8	3,8	28,7	14,1	25,9	26,7	38,0	59,4	30,9	60,6	28,9
Domovy se zvláštním režimem Special care homes	10,0	3,9	7,9	5,0	14,7	2,8	15,1	4,9	4,9	5,1	10,7	23,7	7,3	13,9	9,1
	Počet vyplacených příspěvků na péči klientům ve věku 65 a více let na 1 000 obyvatel/mužů/žen stejného věku (za prosinec 2014) Number of allowances paid for care for clients aged 65 and over per 1,000 people/males/females of the same age group (December 2014)														
Celkem / Total	119,4	85,9	102,2	128,3	113,5	97,4	121,4	121,3	118,8	131,6	136,9	132,3	128,2	148,1	129,7
Muži / Males	80,8	57,7	67,1	83,5	75,4	65,4	84,7	80,7	79,4	88,1	93,4	90,9	89,0	103,2	89,4
Ženy / Females	146,6	105,5	127,9	161,2	142,0	120,5	147,8	150,3	147,0	162,9	168,2	160,8	155,2	178,1	157,0
	Výdaje na pečovatelskou službu (tis. Kč) / Community care services expenditures (CZK thous.)														
Celkem / Total	2 317 002	312 881	242 618	130 445	165 020	71 223	136 950	121 318	150 681	119 937	132 895	249 745	160 670	111 600	211 019
na 1 uživatele / per user	21,1	23,2	17,1	18,2	18,5	23,0	22,1	26,5	23,0	22,9	24,1	19,0	26,1	21,6	20,0

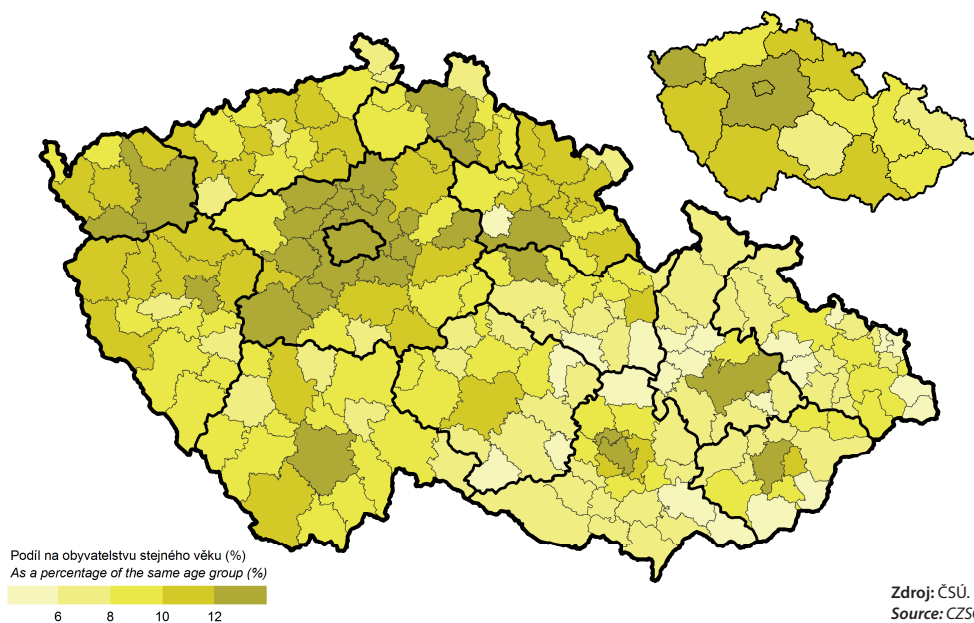
Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí.
Source: Ministry of Labour and Social Affairs.

Obr. 1: Zaměstnanost seniorů ve věku 60–64 let podle SO ORP a krajů podle SLDB 2011 (ze zjištěných hodnot)

Employment of seniors aged 60–64 – by micro-region and by region as defined in the 2011
Housing and Population Census (observed values)

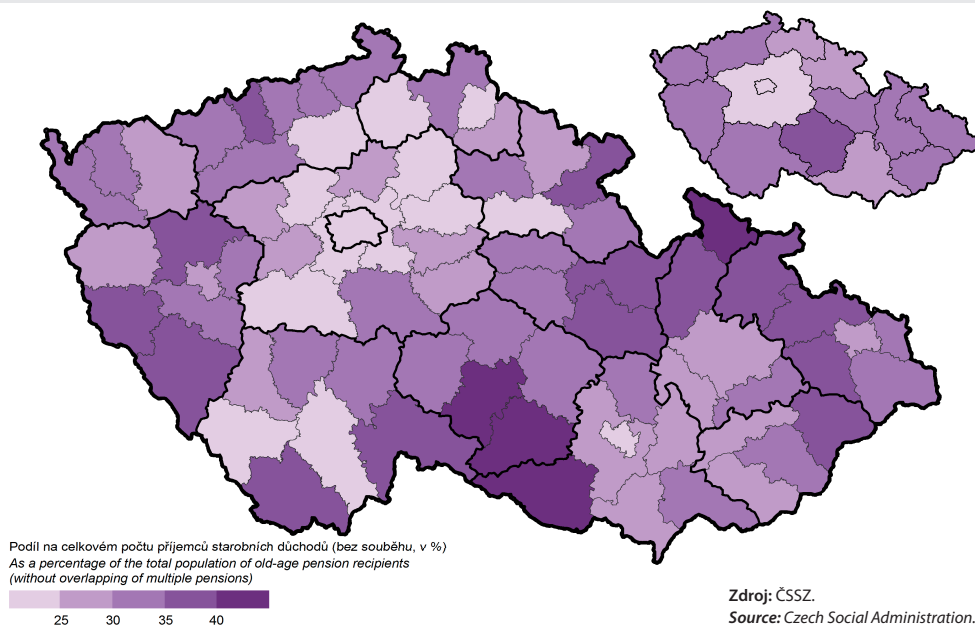
Obr. 2: Zaměstnanost seniorů ve věku 65–69 let podle SO ORP a krajů podle SLDB 2011 (ze zjištěných hodnot)

Employment of seniors aged 65–69 – by micro-region and by region as defined in the 2011
Housing and Population Census (observed values)

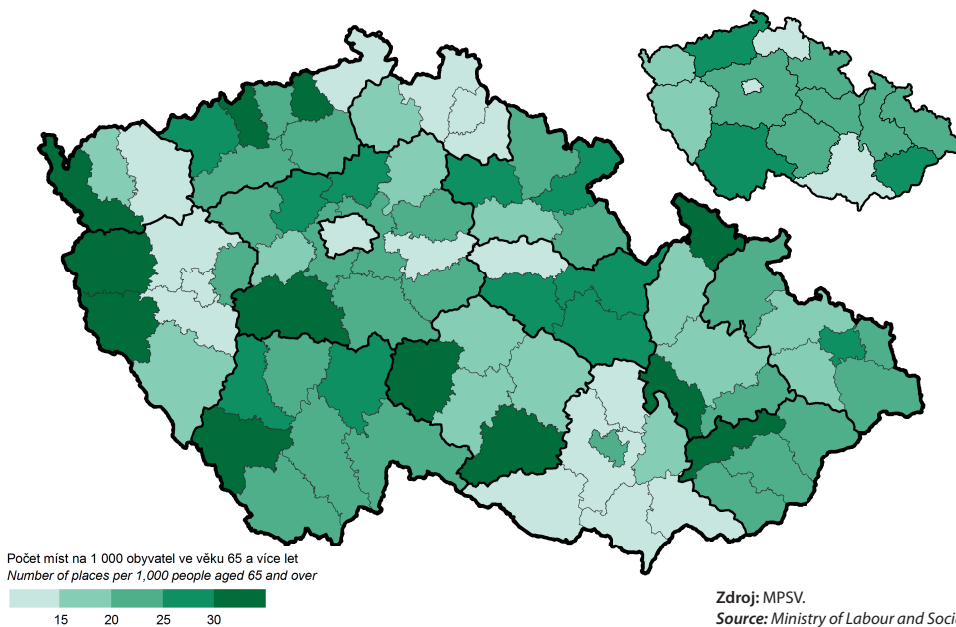

Obr. 3: Příjemci předčasných starobních důchodů (bez souběhu) podle okresů a krajů v prosinci 2014

Early old-age pension recipients (without overlapping of multiple pensions) – by district and region in December 2014

Obr. 4: Místa v domovech pro seniory podle okresů a krajů v roce 2014

Places in retirement homes – by district and region in 2014

Population

2015, ročník 70, číslo 3

Jako první je ve třetím čísle časopisu rozsáhlý text s řadou tabulek (10), grafů (25), přílohovými statistickými úhrny (16) a přílohami (2) - „Každoroční průzkum cenzu: měření toku vstupujících osob do Francie“, a „Záznam o narození dítěte“ s názvem **Současný demografický vývoj ve Francii a jeho tendence za sedmdesát let** (M. Mazuy, M. Barbieri, D. Breton, H. d'Albis, s. 417–486). Příspěvek podrobně dokumentuje demografickou situaci metropolitní Francie. Postupně se v jednotlivých kapitolách věnuje celkovému vývoji a struktuře podle věku, imigraci ze třetích zemí, počtu narozených a plodnosti žen a mužů, interrupcím, svatbám, PACSu (Pacte civil de solidarité, resp. formě registrovaného partnerství) a rozvodům včetně vazby na počty dětí. Poslední rozsáhlá část se zabývá úmrtností, kde je zahrnuta i pasáž ohledně střední délky života (naděje dožití). Z velké řady údajů můžeme vybrat například počet obyvatel k 1. lednu 2015 ve Francii – 66,3 milionu (metropolitní Francie – 64,2 milionu). V případě plodnosti byl zaznamenán mírný nárůst a to na 2,0 dítěte připadajícího na ženu. Průměrný věk při sňatku dosahoval v roce 2013 34,6 let u žen a 37,2 let u mužů. Šest dětí z deseti se narodilo mimo manželství. Průměrný věk dožití byl u žen 84,7 roku a u mužů 79,2 roku.

Ve druhém příspěvku **Charakteristika migračních toků ve Francii vycházející ze statistik pro vydávání pobytu (1998–2013)** (s. 487–523) autoři H. d'Albis, E. Boubtane nejdříve čtenáře seznamují se způsobem zjišťování administrativních dat o povolení k pobytu, která jsou využívána ke sledování trvalých a legálních migračních toků cizinců z jiných zemí. V další části se pak věnují vlastním datům, jejich validitě a souboru metodických zásad uplatňovaných při konstrukci sledovaných toků. Vymezuji např. migrující osoby a rovněž charakterizují pojem povolení k pobytu. V druhé části pak autoři podrobně popisují migrační toky od roku 1998. Toky člení

podle demografických znaků migrantů (věk, pohlaví, národnost) a tyto údaje vážou i na důvody k vydání povolení k pobytu a rovněž na období jeho platnosti. K lepší srozumitelnosti toků slouží i osm ilustrujících grafů. K textu jsou připojeny přílohou tabulky ukazující rozdělení toků podle národnosti. V roce 2013 připadalo na Afriku celkem 57,0 %, na samotný Maghreb 30,7 % a na Asii 25,3 %. Ve stejném roce se v případě vstupu přistěhovalců jednalo o 192,4 tis. osob, zatímco odhadovaný počet odchodů byl 114,9 tis. osob. Odhadovaný počet odchodů byl přitom nižší než vstupů za celé období 1998–2013.

Díky aplikaci Ngram Viewer¹⁾ se ředitel výzkumu INEDu F. Héran ve svém příspěvku **Názvosloví demografie od počátku až do dnešních dnů: využití čísel** (s. 525–566) zabývá vývojem slovní zásoby demografie ve francouzském korpusu, jak byla zachycena uvedeným programem. V první části se podrobně věnuje způsobu jak Ngram Viewer funguje a zkoumá příslušná data („Ngram Viewer, nebo jak sonduje oceán slov“). Na několika konkrétních případech si všimá způsobu zpracování některých výrazů a to včetně srovnání francouzského a anglického kořene. V další části se již zabývá vývojem slovní zásoby v samotné demografii. Po sledování samotného slova „demografie“ věnuje pozornost např. vývoji používání jména Alfred Sauvy nebo termínu INED, základních demografických termínů a zkoumá vývoj množství celé řady demografických slovních spojení (baby-boom, plánování rodiny, historická demografie, narození mimo manželství, sexuální orientace a řadu dalších). Vývoj počtu uvedených i neuvedených slov a slovních spojení v čase autor zaznamená na grafech a v odlišných časových osách podle výskytu a sledování (první údaj je např. sledován od roku 1745). Celkem je v celém článku zahrnuto 30 grafů, další tři grafy nalezne čtenář v rámečku věnovanému užitečným vlastnostem Ngram Vieweru.

Autoři (pracovníci INEDu – A. Caporali, A. Morrisset, St. Legleye) v článku s názvem **Zpřístupnění kvantitativních šetření v sociálních vědách: příklad INEDu (Národního institutu demografických studií)** (s. 567–598) dokumentují na příkladu svého pracoviště

1) "Google Ngram Viewer" je vyhledávač, který prohledává google databáze textů a sleduje četnost výskytu slova (frekvenci), které je zadáno. Základní nastavení prohledává v rámci programu google book naskenovanou literaturu zhruba od 18. století do současnosti.

zpřístupňování „otevřených dat“ v sociálních vědách ve Francii. Článek otázku rozebírá v následujících bodech. Vznik a vývoj archivů zjištěných dat v anketách sociálních věd, Mezinárodní síť archivovaných dat ze šetření a normy dokumentace těchto dat, Francouzský kontext: zpoždění v dokumentaci, Příklad INEDu: trojnásobná role producenta, uživatele a poskytovatele dat. Součástí textu jsou vysvětlující rámečky seznamující mj. s mezinárodní normou pro dokumentaci dat, se servisem anket a sondáží INEDu, s přehledem základních šetření INEDu. V příloze je seznam zkratk používaných v článku (především francouzské instituce) a přehled příslušných webových adres.

V příspěvku **Školní a profesionální potíže mladých lidí z řad přistěhovalců: dopad původu nebo geografické lokalizace?** (s. 599–636) autoři (R. Aeberhardt, R. Rathelot, M. Safi) s využitím statistického

aparátu zkoumají vlivy těchto dvou determinantů. Jako výchozí data používají vybrané údaje ze dvou šetření Generace 1998 a Generace 2004, kterých se v obou případech účastnilo kolem 55 tisíc respondentů.

V textu **Rodina a sčítání dobré míchání?** (L. Tra-but, E. Lelievre, E. Bailly, a skupina LiLi, s. 637–666) autoři provádí srovnání údajů dvou stěžejních zdrojů dat týkajících se rodiny, a to šetření Rodina a bydlení a výsledků sčítání. Na základě těchto dvou pramenů popisují strukturu rodiny a domácnosti. Rodinu konstruují s využitím dat ze sčítání, přičemž ke zpřesnění slouží velmi detailní informace z ankety Rodina a bydlení.

Výběrová bibliografie knih je věnována tématům migrace, diskriminace a integrace.

LP

Population et Sociétés

2015, č. 527–528

Listopad, č. 527

První sčítání v Barmě za více než třicet let: drastická revize oficiálního počtu obyvatel

(T. Spoorenberg)

Podle výsledku sčítání uskutečněného v roce 2014 má Barma (Svazová republika Myanmar) celkem 51,6 milionu obyvatel, což je o 15 % méně než byl oficiální odhad (v říjnu 2012 – 61 milionu).

Názvy kapitol, které osvětlují uvedenou skutečnost, jsou následující: Věková pyramida se výrazně změnila mezi roky 1973 a 2014; Pokles plodnosti: zapomenutý faktor v oficiálním odhadu; Výrazná emigrace nebyla vzata (při odhadu) v úvahu. Studie je doplněna grafy prezentujícími strom života v roce 1973 a 2014, vývoj plodnosti v Barmě a v dalších zemích jihovýchodní Asie, podíl svobodných žen ve věku 40–44 let v Barmě a ve vybraných zemích jihovýchodní Asie a plodnost a prevalence antikoncepce v Barmě a jiných zemích jihovýchodní Asie 1970–2014.

Prosinec, č. 528

Nezaměstnanost zpožďuje příchod prvního dítěte ve Francii

(A. Pailhé, A. Régnier-Loilier)

Text vychází z analýzy studia rodinných a mezigeneračních vztahů prováděných mezi roky 2005 a 2011 v několika šetřeních se vzorkem obyvatel metropolitní Francie. Obsah vyjadřují názvy jednotlivých kapitol. Záměry plodnosti jsou častěji realizovány v případě druhého dítěte; Nezaměstnaní bez dětí chtějí méně často dítě ...; ... a realizují také méně často svůj záměr; Efekty dlouhodobé nezaměstnanosti na plodnost jsou limitované. Text obligátně doplňují čtyři ilustrující grafy.

K textu bulletinu je připojen první článek doktorské Valerie Solesin, která se stala obětí atentátu v Paříži 13. listopadu 2015. Text se pod názvem „Pojďme ženy do práce“ zabývá srovnáním ekonomické aktivity žen ve Francii a Itálii.

LP

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS CZECH SOCIOLOGICAL REVIEW

2015, ROČNÍK 51, ČÍSLO 5

STATI

Jaroslava Hasmanová Marhánková | „Být dobrou babičkou“ – normativní očekávání spojená s rolí babičky v současné české rodině

Lucie Vidovičová, Lucie Galčanová, Marcela Petrová Kafková | Význam a obsah prarodičovské role u mladých českých seniorů a senierek

Barbora Hubatková, Martin Kreidl, Zuzana Žilínčíková | Proč rozvedení dědečkové pečují méně často o svá vnoučata?

Adéla Souralová | „Můžeš prostě říct, že máš babičku“: Vietnamské děti, české babičky a význam prarodičovství v jejich biografiích

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS CZECH SOCIOLOGICAL REVIEW

2016, ROČNÍK 52, ČÍSLO 1

STATI

Natalie Simonová, Dana Hamplová | Další vzdělávání dospělých v České republice – kdo se ho účastní a s jakými důsledky?

Dana Sýkorová | Sociální role chudého stáří

Jana Obrovská | Frajeři, rapeři a propadlíci: etnografie etnicity a etnizace v desegregované školní třídě

Johana Chylíková | Odhad reliability vybraných položek z českých šetření EU SILC kvazisimplexovým modelem

Sociologický časopis / Czech Sociological Review

Recenzovaný oborový vědecký časopis vydávaný Sociologickým ústavem AV ČR, v.v.i.

Přináší zásadní statí rozvíjející českou sociologii.

Obsah časopisu (od roku 1993) je uveřejněn na internetu na URL <http://sreview.soc.cas.cz>

Vychází 6x ročně (4x česky, 2x anglicky).

Cena jednoho výtisku bez DPH je 85 Kč. Předplatné na rok je 510 Kč.

Informace o předplatném a objednávky vyřizuje:

Sociologický časopis/Czech Sociological Review – redakce,

Jiřská 1, 110 00 Praha 1, tel. 221 183 217–218,

fax 222 220 143, e-mail: sreview@soc.cas.cz

PODKLADY

Redakce přijímá rukopisy v tištěné a elektronické podobě. V průvodním dopise uveďte úplnou kontaktní adresu, včetně e-mailu.

ROZSAH PŘÍSPĚVKU:

Textová část studie by neměla přesahovat 20 normostran (1 NS = 1 800 znaků vč. mezer), tj. 36 000 znaků včetně mezer. Příspěvky do oddílů: Sčítání lidu, Diskuse a Přehledy by neměly přesahovat 8 NS, recenze 4 NS, zprávy 2 NS a anotace literatury 0,5 NS. Je třeba, aby zasláná studie obsahovala abstrakt do 5 řádků (Ř) v angličtině, resumé do 20 Ř v angličtině, abecední seznam citované literatury a stručnou informaci o autorovi – jeho odborném zaměření a názvy nejdůležitějších prací (do 5 Ř). Do anglického čísla zasílá autor článek v angličtině ve stejném rozsahu jako do české verze.

Rukopis je třeba zaslat v textovém editoru Word, zdrojová data pro tabulky a grafy v programu Excel, obrázky a mapy ve formátu *.tif, *.jpg, *.eps. Tabulky, grafy a obrázky je třeba zařadit do textu, jednotlivé strany musí být očíslovány. Názvy i těla tabulek, grafů a obrázků musí být dvojjazyčné (česko-anglické).

Recenzní řízení je oboustranně anonymní. Rozhodnutí o publikování rukopisu, resp. závěru redakční rady, je autorovi sděleno do 14 dnů po zasedání redakční rady.

Redakce provádí jazykovou úpravu textu.

ZÁSADY PRO OPTIMÁLNÍ PODOBU PODKLADŮ

A. TEXTY (v textovém editoru MS Word)

1. V nastavení odstavce používejte pouze zarovnání VLEVO (na levou zarážku).
2. Vyznačování v odstavci (kurzívou, tučně) a používání indexů bude do sazby korektně přeneseno.
3. Nepoužívejte (v nastavení vypněte) funkci, která nuceně přesunuje do další řádky jednohláskové předložky a spojky (a, s, z, v, k apod.), jež by jinak vyšly na konec řádky.

B. GRAFY, OBRAZOVÉ SOUBORY

1. Pro zpracování grafů je kromě požadovaného typu (sloupcový, spojnicový, bodový apod.) nutné připojit zdrojová data v programu Excel.
2. Všechny obrazové soubory – např. mapy, fotografie ukládejte mimo textový soubor samostatně ve formátech *.tif, *.jpg, *.eps s odkazem v textu (graf 1, schéma 1 apod.).
3. Pro další technologické zpracování je důležité, aby bitmapové soubory měly ve velikosti 1:1 rozlišení 300 dpi.

C. PRAVIDLA CITACÍ A POPISKY

Příklady základních druhů citací:

Monografie

- Roubíček, V. 1997. *Úvod do demografie*. Praha: Codex Bohemia. (U publikace s více než třemi autory se uvádí

jen příjmení prvního autora, za ním následuje zkratka a kol., u zahraničních publikací et al.)

- Hantrais, L. (ed.). 2000. *Gendered Policies in Europe. Reconciling Employment and Family Life*. London: Macmillan Press.
- *Potravy*. 2005. Praha: Ústav zdravotnických informací a statistiky.

Články v časopisech

- Bakalář, E. – Kovařík, J. 2000. Otcové, otcovství v České republice. *Demografie*, 42, s. 266–272.

Pokud je časopis stránkovaný průběžně v celém ročníku, není nutný údaj o čísle.

Články ve sbornících

- Daly, M. 2004. Rodinná politika v evropských zemích. In *Perspektivy rodinné politiky v ČR*, s. 62–71. Praha: MPSV ČR.

Elektronické dokumenty

Je třeba uvést:

1. specifikaci média (on-line, CD ROM, databáze, datový soubor, disketa)
2. datum stažení (cit. 29. 10. 2005)
3. webovou adresu (dostupné z: <<http://www.czso.cz>>)

Přednášky z konferencí

Maur, E. *Problémy studia migrací v českých zemích v raném novověku*. Příspěvek přednesený na konferenci Dějiny migrací v českých zemích v novověku. Praha, 14. 10. 2005.

Seznam literatury a odkazy

Jednotlivé položky jsou řazeny podle abecedy, více prací od téhož autora je řazeno sestupně od nejstarší k nejnovější. Pokud má autor v seznamu v jednom roce více plošek, rozlišují se přidáním písmen a, b, c... za rok vydání.

Příklad:

Syrovátka, A. 1962a. Úrazy v domácnosti. *Česká pediatrie*, 17, s. 750–753.

Syrovátka, A. 1962b. Úmrtnost dětí v českých zemích na dopravní úrazy. *Časopis lékařů českých*, 101, s. 1513–1517.

Odkazy v textu na seznam literatury

(Srb, 2004); (Srb, 2004: 36–37); (Syrovátka a kol., 1984).

Popisky tabulek a grafů (dodat v češtině a angličtině)

Tab. 1: Pohyb obyvatelstva, 1990–2010; Population and vital statistics, 1990–2010

Graf 1: Relativní věková struktura cizinců a obyvatelstva ČR celkem, 31. 12. 2009; Relative age distribution of foreigners and total population of CR, 31 Dec 2009

Demografie

revue pro výzkum
populačního vývoje

WWW.CZSO.CZ

Demografie, revue pro výzkum populačního vývoje
Demography, Review for Population Research

Vydává Český statistický úřad
Published by the Czech Statistical Office

Redakční rada Editorial Board:

Terezie Štyglerová (předsedkyně redakční rady Chair of the Editorial Board),
Marie Průšová (výkonná redaktorka Managing Editor),
Markéta Arltová, Boris Burcin, Elwood D. Carlson, Pavel Čtrnáct, Tomáš Fiala,
Ludmila Fialová, Zuzana Finková, Natalia S. Gavrilova, Richard Gisser, Klára Hulíková,
Nico Keilman, Juris Krumins, Věra Kuchařová, Jitka Langhamrová, Martina Miskolczi,
Zdeněk Pavlík, Michel Poulain, Mirjana Rašević, Jiřina Růžková, Jitka Rychtaříková,
Eduard Souček, Luděk Šídlo, Josef Škrabal, Terezie Štyglerová, Leo van Wissen

Adresa redakce: Na padesátém 81, 100 82 Praha 10 - Strašnice

Telefon: +420 274 052 834

E-mail: redakce@czso.cz

www.czso.cz

Časopis je v plném znění uveřejněn (od roku 2004) na internetu na adrese:
(<http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/demografie>).

Informace o předplatném podává a objednávky přijímá redakce.

Objednávky vyřizuje: Myris Trade, s.r.o., P.O.Box 2, 142 01 Praha 4,

Česká Republika, e-mail: myris@myris.cz

Podávání novinových zásilek povolila Česká pošta, s.p., Odštěpný závod Praha
č.j. nov 6364/98 ze dne 9. 2. 1998

Grafická úprava: Lenka Pflegrová, Václav Adam

Grafický návrh: Ondřej Pazdera

Tisk: Český statistický úřad

Cena jednoho výtisku: 58,- Kč

Roční předplatné včetně poštovného: 327,- Kč

Indexové číslo 46 465, ISSN 0011-8265 (Print), ISSN 1805-2991 (Online),

Reg. Zn. MK ČR E 4781

Nevyžádané rukopisy se nevracejí.

Číslo 2/2016, ročník 58

Toto číslo vyšlo v červnu 2016

© Český statistický úřad 2016